Pedagógiatörténeti Szemle

Az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága Neveléstörténeti Albizottságának folyóirata

3. évfolyam
1–2. szám
2017

Impresszum

Főszerkesztő: Pukánszky Béla
SZTE JGYPK Gyógypedagógus-képző Intézet
6725 Szeged, Hattyas u. 10.
bela@pukanszky.hu

Szerkesztőbizottság: Kéri Katalin, Németh András, Szabolcs Éva
Nemzetközi tudományos board:
Prof. Dr. Rotraud Coriand, Universität Duisburg-Essen
Prof. Dr. Lucien Criblez, Universität Zürich
Prof Dr. Gerald Grimm, Alpen-Adria-Universität, Klagenfurt
Prof. Dr. Johanna Hopfner, Karl-Franzens-Universität Graz
Prof. Dr. Klaus-Peter Horn, Georg-August-Universität Göttingen
Dr. Tomáš Kasper, Technická univerzita v Liberci
Prof. Dr. Iveta Kestere, Latvijas Universitate
Prof. Dr. Christine Mayer, Universität Hamburg
Prof. Dr. Simonetta Polenghi, Univ. Cattolica del Sacro Cuore, Milano
Prof. Dr. Edvard Protner, Univerza v Mariboru
Prof. Dr. dr. hc. Ehrenhard Skiera, Universität Flensburg
Prof. Dr. dr.hc. Heinz-Elmar Tenorth, Humboldt Universität zu Berlin

Szerkesztő: Nóbik Attila, Fizel Natasa
nobik@jgypk.szte.hu, natasa@jgypk.szte.hu
Olvasószerkesztő: Garai Imre, Szabó Zoltán András
Technikai szerkesztő: Pethő Villő

Kiadó: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága
Neveléstörténeti Albizottsága

Felelős kiadó:
Németh András, elnök
1075 Budapest, Kazinczy u. 23.

Terjesztési forma: online
ISSN 2415-9093

Pedagógiatörténeti Szemle

3. évf. 1–2. sz.
2017

Tanulmányok

Vincze Beatrix: *Előszó*
1.

Bogárné Kocsis Judit: *Karácsony Sándor, a református értékközvetítő neveléstudós*
4.

Rébay Magdolna: *A békéscsabai és a szarvasi evangélikus gimnázium története és szerepük az arisztokraták oktatásában*
24.

Szabolcs Éva: *A reformáció neveléstörténeti jelentősége – egy teológiai dolgozat 1916-ból*
50.

Czeglédi Sándor: *Élmény és emlékezet: helyzetek és lehetőségek a protestáns iskolákban*
56.

Bertalan Péter: *Professzorok és teológusok a forradalomban*
65.

Recenzió

Pelesz Nelli: *Pedagógiai életképek a hatvanas évekből*
80.

Függelék

Suba Eszter Leona, Vattay Liliána: *A Magyar Nemzeti Múzeum Ige-Idők: A reformáció 500 éve c. kiállítására épülő múzeumpedagógiai foglalkozásai – szempontok, módszerek, eszközök*
85.

A protestantizmus művelődéstörténeti szerepe Előszó a Pedagógiatörténeti Szemle tematikus számához

Vincze Beatrix

ELTE PPK, Neveléstudományi Intézet
Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógia és Pszichológiai Kara, Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoportja közös konferenciát szervezett a reformáció 500. évfordulója alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeummal. A rendezvényre a Reformáció Emlékbizottsága pályázatának segítségével került sor.[1] A 2017. szeptember 7-én és 8-án megrendezett konferencia helyszíne a Magyar Nemzeti Múzeum volt, címében jelezve témaválasztását: „A reformáció művelődéstörténeti szerepe - *különös tekintettel a 19-21. századi oktatásügyre.*[2]

A konferencia célja az volt, hogy szakmai találkozót biztosítson a protestantizmus művelődéstörténeti szerepét tárgyaló eseményen a magyarországi kutatók számára. Tematikájában kiemelt jelentőséget kapott a protestáns iskolaügy fejlődéstörténeti, értékközvetítő és értékmegőrző szerepe, valamint a XXI. század oktatására gyakorolt hatása, jelentősége. A rendezvény feladatának tekintette, hogy fórumot teremtsen a magyarországi egyetemek és múzeumok kutatói és szakemberei számára, ahol kifejthették és megvitathatták a protestantizmus művelődés- és neveléstörténetéhez kapcsolódó kutatásaik eredményeit, illetve kialakíthatták a területen való jövőbeni együttműködésük kereteit.

A rendezvény terepet biztosított az új és eddig rejtve maradt új ismeretek továbbadására, új kutatási lehetőségek körvonalazására. Többek között arra is igyekezett választ keresni, hogy a magyarországi protestantizmusnak milyen üzenete van a jövő számára. Ebben kiemelkedő segítséget adtak a MNM

[1] Reformáció Emlékbizottsága/REB-17-KONFRENCIA-0048; ELTE 7123_2017 (**Iktatószám: 29531/2017/REB)** pályázaton az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő (mint lebonyolító) és az ELTE Rektora támogatta. Szervezte: Vincze Beatrix és Kempf Katalin (ELTE PPK)

[2] A konferencia absztraktfüzete: ISBN 978 963 815 4

szakemberei, a *Reformáció 500 éve* kiállítás kurátora, az IGE-IDŐK kiállítás dokumentumanyaga, a múzeumpedagógusok szakmai összefoglalói.

A konferencia témaköreiben szerepelt a protestantizmus és neveléstudomány kapcsolata; a protestáns iskolaügy; a protestantizmus és múzeumpedagógia kapcsolódási pontjai, az egyházpolitika és társadalom összefüggései.

A konferencia szakmai jelentőségéhez jelentősen hozzájárult, hogy az ELTE PPK a múzeumpedagógiai szakirányú képzés közel húsz éves gyakorlata révén – szakmai partnerével a Nemzeti Múzeummal közösen szervezett tudományos rendezvényt. Ennek köszönhetően a MNM kiállítása szerves részévé vált a tudományos diskurzusnak, amely kiváló lehetőséget teremtett az elmélet és a gyakorlat összekapcsolására. A rendezvényre sikerült a tudományegyetemek művelődéstörténettel, iskola,- és egyháztörténettel foglalkozó kollégáit bevonni, a Doktori Iskola hallgatóit és a Neveléstudományi Intézet dolgozóit az résztvevővé tenni.

A pedagógiatörténeti stúdiumok háttérbe szorulásával jelentős eredménynek tekinthető, hogy sikerült a reformáció művelődéstörténeti jelentőségének egyfajta retrospektív áttekintésére lehetőséget biztosítani. A reflexiók elmélyítették a szakmai együttműködést, amelyek közvetlenül becsatornázhatóvá váltak mind a múzeumpedagógiai szakképzésbe, mind a tanárképzésbe.

Az eredmények közreadásában egyben hagyományteremtőnek tekintjük, hogy a Pedagógiatörténeti Szemle tematikus különszámában vállalta a tanulmányok egy részének a publikációját. Az esemény összekapcsolódott az MTA Pedagógiatörténeti Albizottságának rendkívüli ülésével. Fontos igényként fogalmazódott meg a minősített tudományos publikációk számára a megfelelő felület és lehetőség biztosítása.

A konferencia előadásai sorában a protestantizmus és neveléstudomány témakör kapcsán Németh András (ELTE PPK) foglalkozott többek között *A magyar egyetemi neveléstudomány protestáns hagyományaival*, Nóbik Attila (SZTE) kiemelte *A magyar neveléstörténet-írás protestáns hagyományait a dualizmus időszakában*, Szabolcs Éva (ELTE PPK) *A reformáció neveléstörténeti jelentőségét - egy 1916-ban keletkezett teológiai dolgozat* alapján mutatta be.

A protestáns iskolaügy jelentőségét három előadó elemezte. Ugrai János (EKE) *A református gimnáziumoknak a 19. századi oktatási modernizáció előkészítésében játszott szerepét* mutatta be, míg Rébay Magdolna (DE BTK NMI) *Középmagyarországi evangélikus gimnáziumok és az arisztokrácia oktatása (1867–1918)*közötti összefüggéseket vázolta. Molnár Béla (ELTE PPK) pedig *A protestáns tanítóképzők művelődéstörténeti szerepét* emelte ki.

Az egyházpolitika és társadalom kérdéseit három résztéma jelenítette meg. Bittera Éva (ELTE BTK) *Az egyházpolitikai törvények (1894-1895) elfogadása körüli viták megjelenését a politikai élclapokban, karikatúrákra koncentrálva* elemezte.

Ács Marianna (PTE BTK NTI) *Nőnevelés kérdését vizsgálta a Felsőbaranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában és internátusában 1916 és 1948 között.* Czeglédi Sándor (KRE BTK) *Élmény és emlékezet: helyzetek és lehetőségek a protestáns*

iskolákban címmel a protestáns tanítási kultúra megjelenítésére vállalkozott.

A konferenciát gazdagította, hogy Kiss Erika művészettörténész, muzeológus a Magyar Nemzeti Múzeum *Ige-Idők: A reformáció 500 éve* jubileumi emlékkiállításának a kurátora tárlatvezetését tartott. A MNM múzeumpedagógusai pedig Suba Eszter Leona és Vattay Liliána kiállítására épülő múzeumpedagógiai foglalkozásokat ismertették. A konferencia neveléstörténeti jelentőségű eseménye volt a Sárospataki Theológiai Akadémia bezárásának történetéről készült dokumentumfilm vetítése.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 4–23. o. • 2017
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2017.1.1

Karácsony Sándor, a református értékközvetítő neveléstudós

Bogárné Kocsis Judit

Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézet

Karácsony Sándor (1891–1952) a református pedagógiára az egyik legnagyobb hatást gyakorló neveléstudós. A reformáció értékeinek közvetítése mind a közéleti, mind a tudományos életében tetten érhető, vallása jelentette számára a mindennapi és a magasabb szintű törekvéseinek forrását.

Küldetéstudatát a református hit, a tettvágy és az alkotás egysége jellemzi, amelyek mindegyike Isten dicsőítésére szolgál. Kötelességének érzi Kálvin követőjeként a folyamatos Igeolvasást, feladatainak magas színvonalú teljesítését, a rábízott talentumokkal való okos gazdálkodást, a szorgalmas munkát, melyhez a lelki erőt, a fáradhatatlan lelkesedését a vallásából meríti. A református egyház működését meghatározó Szentírást és hitvallásait, az egyetemes papság és a zsinat-presbiteri elveket a pedagógia világára értelmezte és alkalmazta. Álláspontja szerint a nevelés valójában közös munka, életközösség kell, hogy legyen, amellyel kapcsolatban a nevelő viszonyulásának, hitének kiemelt szerepe van. Életfilozófiáját az önnevelés, a társas kapcsolati kultúra fejlesztése és a társadalom értékes tagjaként való tevékeny élet jellemzi.

Bevezetés

Karácsony Sándor munkásságát már számos tudományterület szempontjából elemezték kutatók, ezek mellett azonban eltörpül keresztyén életének, református hitének vizsgálata, illetve ezek hatásának tanulmányozása pedagógiájára.

A tanulmány elején fontos megjegyeznünk, hogy Karácsony Sándor koncepciója érthető és világos a vallásos alapok figyelmen kívül hagyása nélkül is, de forrását kétségkívül református hite adja. Élete, tevékenysége során nemcsak a reformátusokat, protestánsokat, hanem az egész nemzetet kívánta szolgálni. Világnézete, életfilozófiája azonban kétségkívül keresztyén alapú, amit (isteni) rend és küldetéstudat jellemez.

A reformáció célja a Bibliához való visszatérés, az abban foglaltak betartása; Karácsony Sándor a nevelésre, az emberek kapcsolataira vonatkoztatta és érvényesítette a bibliai elveket, ami nézete szerint valójában a természetes viszony helyreállítását jelenti. A Kálvin János által megjelölt négy egyházi tisztség

mindegyikének – mint lelkész, tanító, presbiter, diakónus – próbált megfelelni. A reformáció fontos eleme a megértés, ami a nép nyelvére lefordított Biblia segítségével az Igék értelmezésében, összefüggések meglátásában és a másik ember felé irányuló magatartásban nyilvánul meg. Kálvin tanaiban az egyes ember szabad akarata, egyéni felelőssége nagy hangsúlyt kap, hiszen saját maga szabadon dönthet üdvösségéről. A protestánsok számára a munka, a tevékeny élet valójában Istentisztelet, amelynek célja Isten dicsőítése. A magyarságtudat szorosan összefügg a reformációval, hiszen a magyar mint közös nyelvhasználat, a Biblia magyar nyelven való olvasása, megértése, az együttgondolkodás közösséggé formál, másrészt nagyban segítette a magyar nyelv és irodalom fejlődését.

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy rámutasson Karácsony Sándor református értékközvetítésére, mélyen gyökerező vallásos meggyőződésére, a nevelési koncepciójában megjelenő kálvini elvekre, többek között arra, hogy az egyház működését szabályozó egyetemes papság és zsinat-presbiteri elveket miként értelmezte és alkalmazta a pedagógia világára.

Karácsony Sándor keresztyén életének fontosabb állomásai

Karácsony Sándor 1891-ben a Hajdú megyei Földesen született, édesapja jómódú földműves, édesanyja a balmazújvárosi református lelkész lánya. A református elemi iskolát szülőhelyén végezte, majd a Debreceni Református Kollégiumban tanult, 1910-ben kitüntetéssel érettségizett. A középiskola után egy év katonai szolgálatot töltött Tirolban. A református nevelési hagyományoknak megfelelően – a Budapesti Tudományegyetem magyar-német szakos hallgatójaként (1911–1914 között) – többször volt külföldi egyetemeken (Genf, Bécs, Graz, München) vendéghallgató. 1912. július-augusztusban néplélektani kutatómunkát végzett Földes szomszédtelepülésein. 1914. november 20-án súlyosan megsérült a kelet-galíciai fronton, ennek következtében mozgássérültté vált. A kényszerszabadsága ideje alatt (1915 nyarán) folytatta néplélektani vizsgálódásait.

1918. augusztus 12-én kapta meg tanári oklevelét, ezt követően került a kassai katonai főreáliskolába. 1919. június-júliusban a Közoktatási Népbiztosságon együtt dolgozott Nagy Lászlóval, majd a Budapesti Tankerületi Főigazgatóságra helyezték. 1919 októberétől a Tavaszmező utcai Zrínyi Miklós Főgimnáziumban (saját kérésére) vállalt munkát, ahol nyolc éven át tanított. Ez idő alatt számos iskolai munkakörben vállalt feladatot: volt osztályfőnök, igazgatóhelyettes, tantestületi jegyző, önképzőköri vezető tanár, énekkari és zeneköri felügyelő, segítőegyesületi irányító, könyvtárőr és cserkészparancsnok, közben folyamatosan publikált (*Kontra*, 2009). Segítette a cserkészmozgalom tevékenységét, a regös cserkészet elterjedését, és bekapcsolódott a Diákszövetség munkájába is. Több előadást tartott a *Soli Deo Gloria* (SDG) balatonszárszói konferenciáin. 1927-ben az MTA szótári bizottság munkatársa lett. Egyházi szolgálatot, tisztséget is vállalt: 1923-ban a józsefvárosi református gyülekezet tanácsosa, a Kálvin téri

gyülekezet presbitere (1927–1943), a Pozsonyi úti gyülekezet presbitere, budapesti egyházkerületi képviselő, egyházmegyei tanácsbíró, egyházmegyei tanügyi bizottsági tag (1943–1952), a tiszántúli egyházkerület tanácsbírája (1945), zsinati tag, a tiszántúli egyházkerület képviselője (1947). Emellett számos gyülekezetbe elment előadásokat tartani, énekes konferenciákon vett részt még 1948–50 között is, ezenkívül az énekeskönyv szerkesztőbizottságának tagja volt.

1929-ben a filozófia, a pedagógiai és a magyar nyelvészet doktorává avatták a debreceni egyetemen. 1934-ben magántanári habilitációt tett pedagógiából, amelynek témája az iskola nevelőmunkája volt. 1936 és 1944 között a *Pro Christo* folyóirat szerkesztője volt. 1935–36-ban rendőri felügyelet alá helyezték a szomszédos népekkel való megbékélés hirdetése miatt. 1942-ben kinevezték a Debreceni Egyetem pedagógiaprofesszorává (*Brezsnyánszky*, 2007).

Az 1945 utáni időszakban már reakcióként kezelték és megnehezítették munkáját, ő ennek ellenére vállalta a *Magyar Cserkészfiúk Szövetségé*nek elnöki pozícióját, valamint újra megválasztották az *Országos Szabadművelési Tanács*, a *Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség* (MEKDSZ), illetve a *Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség* (MADISZ) elnökének.

1948 után felerősödtek a kritikai írások személyével, tevékenységével kapcsolatban, így kénytelen volt kivonulni a közéletből. Feloszlatta a legközelebbi baráti körét, az Exodus munkaközösséget és bibliakört. Ez a kör rendkívül meghatározó kulturális-tudományos közösség volt, akik az 1920-as évektől kezdődően dolgoztak együtt. Tagjai egykori diákok, munkatársak, református mozgalmak résztvevői voltak, akikre Karácsony hatása abban is tetten érhető, hogy halála után további közösségeket hoztak létre az örökség ápolása céljából. 1950. március 28-án lemondatták egyetemi katedrájáról, majd kényszernyugdíjazták, de alig két év múlva nyugdíját is megvonták, amelyet már nem érhetett meg, 1952 februárjában, szélütésben meghalt (*Bognárné Kocsis*, 2010; *Szenczi*, 2012).

Karácsony Sándor mint az egyetemes papság közvetítője

A reformáció egyik fő tanítása az egyetemes papság elve, ami a kálvini egyházszervezeti felépítését egyértelműen meghatározza. Az egyházkormányzati hatalom a gyülekezet egészének kezébe került és nemcsak néhány kiváltságosába, vagyis minden keresztyén ember elhívást kapott a maga helyén az Ige szolgálatára. A szolgálatok egyenlő értékűek, csak tartalmukban eltérőek.

Kálvin János az alábbi egyházi szolgálattípusokat javasolta, jelölte meg: 1. A *lelkipásztor* feladata az igehirdetés mellett a gyermekek hitoktatása vasárnaponként, valamint a betegek látogatása. 2. A *tanítók* valójában nem a gyermekek oktatását végezték, inkább hasonlított a feladatkörük a teológiai tanárokéra. 3. A *presbiterek* feladata Kálvin koncepciója szerint az egyháztagok életének ellenőrzése. 4. A *diakónusok* a szegénygondozást, a betegek ápolását végezték a kórházakban (*Kálvin*, 1986).

Karácsony Sándor mindegyik egyházi szolgálattípusnak próbált megfelelni, az egyetemes papság értelmében a hitének megvallását, egyházi szolgálatát és a neki rendelt helyén való helytállást, illetve az egyéni felelősségét hangsúlyozta (*Karácsony,* 1995, 2004). Az alábbiakban röviden bemutatásra kerülnek azok az egyetemes papság értelmében felvállalt feladatok, amelyek betöltésére törekedett Karácsony Sándor. Mivel ez a megközelítés rendkívül komplex és összetett, ezért jól tudjuk, hogy a bemutatott kép csak töredékes lehet e témában. *Vasady Béla* (1940) által szerkesztett könyvben a lelkészhivatás különböző feladatköreit ismerhetjük meg, ezt a tematikát alapul véve került sor Karácsony Sándor egyházi szolgálatainak áttekintésére.

1. Karácsony Sándor mint exegéta

A lelkész és a református hívek feladata is Isten Igéjének olvasása, közvetítése. Karácsony Sándor a Szentírással, annak értelmezésével állandóan foglalkozott, onnan merített erőt. Tanítványai körében kialakította, fenntartotta Bibliakörét, Isten szavának, kijelentésének naponkénti igényét. (A Bibliakör szerepéről a későbbiekben részletesebben lesz szó.) Az Igével való foglalkozást valóban szent kötelességként értelmezte, amelyet valószínűleg lelkész nagyapjával közösen gyakorolt naponkénti áhítat alapozott meg.

2. Karácsony Sándor mint egyháztörténész

Karácsony Sándor a tudományos munkáiban, a nevelési koncepciójában feltünteti, alapul veszi a református értékeket, eszméket. Pedagógiájában jól látszik, hogy ismeri egyháza múltját, hiszen példaképként állítja a 16–17. századi protestáns iskolákat, a kor történelmi, nevelési hagyományait (*Karácsony,* 2003, 2004).

3. Karácsony Sándor mint filozófus

Kijelenthetjük, hogy Karácsony filozófus alkat volt, a maga teljességében kutatta, akarta megérteni a körülötte lévő világot. Lendvai L. Ferenc szerint Karácsony romantikus antikapitalista és a kálvini protestantizmus hű képviselője volt, megkésett reformátor, aki valódi változást sürgetett a nép felemelkedéséért, megújulásáért (*Bognárné Kocsis*, 2010).

4. Karácsony Sándor mint dogmatikát alapul vevő, használó neveléstudós

A keresztyén hit igazságainak, annak rendszerének ismerete valójában minden hívőtől elvárt tudás. A nevelés során pedig különösen fontos, hogy a nevelő rendelkezzék a dogmatikai tudás biztosságával. Karácsony Sándor a kálvini tanokra rendszeresen hivatkozott írásaiban, az Ige szolgálatát szívügyének tekintette (*Karácsony,* 1995, 1996). Vallotta, hogy reformátusként a hitvallás naponkénti feladat, amit hittel és alázattal kell vállalnia minden keresztyénnek.

5. Karácsony Sándor mint prédikátor, egyházi szónok (homiléta)

A Szentírás ismerete mellett fontos, hogy az Igehirdetés, prédikálás tudományához értsen elsősorban a lelkész, de az egyetemes papság értelmében minden egyháztag is. Természetesen vannak olyan hívők, akiknek adottságuk van Isten Igéjének hirdetésére, könnyen megtalálják a hangot, közvetlenül, érthetően fejezik ki magukat a beszéd közben.

Ilyen ember volt Karácsony Sándor is, kiváló előadó mind az egyetemen, mind közéleti, egyházi szerepeiben. Gyakran kapott meghívást különböző konferenciákba, gyülekezeti alkalmakra. Emlékezetes ezek közül az 1943-as balatonszárszói *Soli Deo Gloria* (SDG) konferencia, ahol a legkiválóbb előadónak aposztrofálták; ezen alkalommal három órán át beszélt a magyar nevelésről. A kutatásaim igazolták, hogy a teológusok elismerik prédikátori tevékenységét, szónoki adottságát, képességeit (*Bognárné Kocsis*, 2010).

6. Karácsony Sándor mint az Ige pedagógusa

Minden embernek megvan a maga nevelői szerepe, a családban, a munkahelyen, a szabadidős tevékenységek alkalmával stb. A hiteles nevelő nemcsak beszél róla, hanem életével tesz bizonyságot az Ige szolgálatáról. Vagyis a hívő ember az Ige pedagógiájának eszköze, szolgája. Segít embertársának a világban való értelmes eligazodásban, az erkölcsös életvitel folytatásában, a közösségi életben való helytállásban. Karácsony Sándor az Ige fényében vizsgálja a nevelés és a nevelő szerepét. Vallja, hogy kegyelmet nyert bűnös a pedagógus és a nevelt is, ezért a megbocsájtó kegyelem fényében kell a nevelésnek végbe mennie. A nevelőnek azonban utat kell mutatni, példát kell adni, hiszen neki hit által előbb kell észrevennie a bűnt, ehhez szükséges a naponkénti önnevelés (*Karácsony*, 2002. 24. o.).

7. Karácsony Sándor mint lelkigondozó (pszichológus)

Karácsony ugyan elismeri és fontosnak tartja a pszichológia tudományát az ember természete, lélekelemzése szempontjából, de azt is megvallja, hogy azon túl, hogy megmutatja mi lakozik az emberben más eredményt nem tud felmutatni (*Karácsony,* 2004. 35. o.). A Biblia tükrében az egyénnek kell belátnia, hogy hol és miben kell változnia, jobbá lennie. Karácsony Sándor a hozzá közelállókkal, a vele érintkezésben lévőkkel lelki kapcsolatban állt, lelkigondozójuk, lelki vezetőjük is volt.

8. Karácsony Sándor mint hungarológus

A reformáció nagy hatást gyakorolt a népi, anyanyelvi kultúra fejlődésére. Karácsony Sándor sokat tett a magyarság sajátosságainak, a magyar nyelv és a magyar kultúrának kutatásáért, annak népszerűsítéséért. Írásaiban sokszor találkozhatunk a magyarság és a magyar lélek sajátosságaival. A magyar nyelvészet egyetemi doktoraként különösen nagy hangsúlyt fektetett a magyar nyelv nyelvészeti elemzésére és a magyar beszéd jellemzőire, szimbolikájára (*Kövendi* és *Kontra,* 1991. 424–430. o.).

Ha Karácsony Sándor nevelésfilozófiáját meg akarjuk érteni, akkor feltétlenül szükség van a magyar lélek sajátosságainak ismeretére, hiszen eszmerendszerében szervesen összekapcsolódik a magyarság és a nevelés. Meggyőződése, hogy magyar gyerekeket csak magyar anyanyelvű tanárok taníthatnak jól, ismerve a magatartásuk jellemzőit.

9. Karácsony Sándor mint missziós tevékenységet előmozdító

Karácsony Sándor a református elveknek megfelelően a missziós munkát sokra tartotta mind hazánkban, mind az országhatáron kívül. A missziós

parancsot, a tanítványi lelkület közvetítését mindenkinek a maga lehetőségeihez mérten kell betöltenie. Karácsonyt 1919-ben Megyercsy Béla bevonta a *Keresztyén Ifjúsági Egyesület* (KIE) munkájába. A KIE fiataloknak szóló foglalkozásaiból született meg a magyarországi cserkészet. Karácsony Sándor országos hírű cserkészvezető volt, nyolc évig a Magyar Cserkészszövetség társelnökeként is dolgozott Sík Sándor, majd Vitz Béla mellett.

Ez irányú aktív tevékenységét kritikával illette néhány debreceni professzor, kifogásolva, hogy az ifjúság körében inkább missziós munkát végez és nem a tudományt műveli. Feladatai, vállalásai miatt gyakran tartózkodott külföldön, így lehetősége volt kapcsolatok kiépítésére, ápolására. A megbékélést, a testvériséget hirdette a szomszédnépekkel és a keresztyén egységet, amelynek középpontjában egyedül Isten állhat (*Karácsony,* 2002. 296–306. o.).

10. Karácsony Sándor mint a gyülekezeti énekek felkarolója

A reformáció egyik fontos újítása volt, hogy a templomi kórus helyett a gyülekezeti éneklést vezette be, ami nagyban segíti a közösséghez való tartozás érzését, valamint a személyes hit megélését. Karácsony Sándor is szorgalmazta ezt az ügyet, szerinte az Isten dicsérete, dicsőítése alkalmain törekedni kell a legmagasabb szintű, tökéletes megszólalásra. Részt vett Kövendi Dénes mellett a Szent Dávid király százötven zsoltárának (1948) szerkesztésében, valamint ő írta hozzá a bevezetőt, amely a *Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség* gondozásában jelent meg, és ugyanabban az évben adták ki a Református Énekeskönyvet is, aminek összeállításában szintén nagy szerepe volt (például Csomasz Tóth Kálmán, Révész Imre mellett).

11. Karácsony Sándor mint jó pásztor

A jó pásztor szerepkör gyakorlatilag egyesíti azokat a feladatokat, amelyek eddig felsorolásra kerültek. A jó pásztor-kép azonban kiegészül azzal, hogy a tanítványok mennek Mesterük után, hisznek benne, követik őt. A Mester név szerint ismeri azokat, akik hallgatnak rá, gondoskodik a rábízottakról, terelgeti őket az élet útvesztőiben. Jézus, a jó pásztor életét adta másokért, de ezt csak ő tehette meg.

Karácsony Sándor körül már a maga korában is szubkultúra alakult ki, akik valamilyen szinten lázadtak a saját koruk ellen, keresték a tisztább, természetesebb élet lehetőségét. A mélyen hívő, református Karácsony a kor kihívásaira a Biblia szavaival válaszol. E nézet, az őt körülvevők egész életére, a modern világban is útmutatást ad. Karácsony Sándor is jó pásztora volt a tanítványi körének, ezért is vannak egyesületek, amik felvállalják napjainkban is szellemi örökségének ápolását. A szellemi műhelyek alapítóikat, tagjaikat tekintve nagy hasonlóságot mutatnak. Az alapító tanítványok, majd a köréjük csatlakozók szeretnék Karácsony Sándor iránti tiszteletüket kifejezni, a feledéstől megmenteni, nézeteit népszerűsíteni, aktualizálni.

Karácsony számára az Ige szolgálata azt jelenti, hogy a különböző típusú feladatainak (egyetemi oktató, közéleti személy, egyháztag, író, ifjúságszervező stb.) mértékét és rendjét a Szentírás biztosítja.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 4–23. o. • 2017
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2017.1.1

A vallás, a tett és az alkotás egysége

Az ember fejlődése során fontos és meghatározó, hogy milyen közösségek veszik körül az egyént, illetve, hogy milyen szellemi hatások érik. Karácsony Sándor születésétől kezdve református család, iskola és gyülekezet egységében élte az életét, amely szilárd értékrendszert biztosított számára. A vallás határozta meg napi életének rendjét, valamint magasabb rendű törekvéseinek irányát, módját. Úgy gondolta, hogy a társadalom, a gyülekezet értékes tagja csak úgy lehet, ha énközpontú világ helyett Krisztus-központú világot alakít ki magában és maga körül, ahol a másik ember szolgálata elsődleges. Hivatásának, küldetésének tudata motiválta mind a tevékenységét, mind az alkotómunkáját.

A vallás és az alkotó, konstruktív tevékenység nevelő erővel bír. A vallásos ember a tökéletességre való törekvésében érzi leginkább Isten bizonyosságát, az alkotó folyamata során az ő erejét, vele való összhangját. Az első szintje ennek a folyamatnak az egyén, aki az önnevelés segítségével próbálja megteremteni személyiségét; érett, felelős egyéniséggé válni. A konstruktivitás következő szintje a társas, közösségi szint, ahol a vallásos ember a másik emberrel való munkatársi kapcsolatban hoz létre közös alkotásokat. A közös cél, egymás segítése szeretetkapcsolatot eredményezhet, ami jó alapja a kitartó, hatékony munkának. A vallásos embernek célja az is, hogy vallását hirdesse, ezáltal újabb híveket állítson maga mellé, hogy egymást erősítsék a lelkesedésben, vagy akár az erőtlenségben. Ebben a társas kapcsolatban kifejlődik a közösség iránt érzett felelősség, empátia, tisztelet, elfogadás, együttműködés és a kölcsönösség erkölcse. A harmadik szintje az alkotómunkának az alkotások tárgyiasult formája. A vallásos meggyőződés arra bátorítja az embert, hogy konstruktív módon éljen, az emberiséget, a kultúrát az Isteni értékrendnek megfelelően alakítsa, teremtse újjá (*Lechnitzky*, 1928).

A személyiségformálásról, az önnevelésről és a társas kapcsolatokban megvalósuló alkotó tevékenységéről a tanulmány további részeiben szólunk, az alábbiakban a tárgyiasult alkotásairól lesz szó részletesebben.

A reformáció és a könyvkiadás fejlődése elválaszthatatlan egymástól. Az anyanyelven írt könyvek terjesztése, olvasókhoz való eljuttatása a reformátorok egyik kiemelt célkitűzése volt. Karácsony Sándor életműve alapján érezhető, hogy fontosnak tartotta eredeti, sajátos gondolatainak közlését, terjesztését. Számos művet írt, amelyek némelyikében nemcsak az idősebbekhez, hanem kifejezetten pedagógiai célzattal a fiatalabbakhoz szólt (*Siccki-banda, A barátkeresés regénye; A csucsai front; Holdbéli diákélet*). Karácsony tanítványai, a Bibliakör tagjai, Mesterük műveinek kiadására – saját pénzük összeadásával – megalapították az *Exodus Kiadó*t (*Bognárné Kocsis*, 2008b, 2010). Jelentős a publicisztikai tevékenysége is, amelynek az összeírása már 90-95%-ban megtörtént (*Kövendi*, 2004). A feltáró munkát nehezíti, hogy Karácsony az általa szerkesztett folyóiratokban közzétett írásainál álnevet használt, például Tímár Mihály, Péterszegi Sándor, Karó Náci.

Társaslélektani rendszerét a következő művekből ismerhetjük meg: A neveléstudomány társaslogikai alapjait *A magyar észjárás és közoktatásunk reformja* (1939) című művében ismerteti. A neveléstudomány társaslélektani alapjai négy nagy részből áll:

1. A nyelvi, irodalmi nevelés és a társaslélek értelmi működése: *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* (1938), *A könyvek lelke* (1941);

2. A társaslélek felső határa és a transzcendensre nevelés: *A magyar világnézet* (1941), *A magyarok Istene* (1943);

3. A társadalmi nevelés és a társaslélek akarati működése: *A magyarok kincse* (1944), *Magyarifjúság* (1946), *Ocsúdó magyarság* (1942);

4. A társaslélek alsó határa és a jogi nevelés: *A magyar demokrácia* (1945), *A magyar béke* (1947).

Három ifjúsági regénye jelent meg: *A csucsai front*, *A Siccki-banda* és a *Holdbéli diákélet*. *A csucsai front* című regény a budapesti Zrínyi Miklós Főgimnáziumban töltött éveiről szól, a fiatal tanár és az osztálya viszontagságait meséli el. 1918-tól a kassai főreáliskolában tanított, amelynek tapasztalatait *A Siccki-banda, A barátkeresés regénye* című regényében írja le. A harmadik regénye a *Holdbéli diákélet* című. Ez az írása is folytatásokban jelent meg *Az Erő* című újságban, de anyagi okokból 1932-ben megszűnt a lap, ezért a történet csak 1948-ban folytatódott újra. Ebben a művében nem tanárként fejti ki gondolatait, hanem egy 14 éves diák bőrébe bújva, aki mindenkiben csalódott, úgy érzi becsapták őt a felnőttek, de még a pajtásai is. E három önéletrajz jellegű regényében valóságos, ténylegesen megélt helyzetekről írt szépirodalmi köntösben.

Az Erő című havonta megjelenő ifjúsági lap számos vezércikkét Karácsony Sándor írta. A témaválasztás rendkívül eredeti volt, hiszen a diákélet főbb kérdéseit vette sorra, például emberi kapcsolatok, barátok, tantárgyak, hónapok stb. Később önálló kötetben is megjelennek, *A nyolcéves háború* (1944) címmel, amely tulajdonképpen nyolcvan vezércikket tartalmaz.

Karácsony Sándor fontosnak tartotta, hogy segítséget nyújtson a diákoknak a tanulásban, hogy érezzék, nem feleslegesen dolgoznak. 1929-ben jelenik meg *A tanulás mesterfogásai* címmel az első diákoknak szóló didaktikai műve, majd ezt követi 1931-ben a *Leckék a leckéről* című önálló kiadványa. A kötet tizenkettő „leckét" tartalmaz, amelyek sorra veszik a matematika, földrajz, biológia, német nyelv (idegen nyelv), anyanyelv és hittan tantárgy megtanulásának nehézségeit elsősorban a középiskolás korosztály szempontjából és segítséget nyújt a tipikus problémák megoldásához. Mindkét kötet fő mondanivalója, hogy az életnek tanuljanak, válasszanak más módszert, ha eddig sikertelenek voltak.

1922-ben a *Protestáns Szemlé*ben publikálta először doktori disszertációját, amelynek címe: *A népiskolai reform és az alsó néposztály lelki alkata* (a debreceni tudományegyetemre nyújtotta be), de további írásai, tanulmányai, kritikái is napvilágot látnak ebben az újságban. 1922–1932 között *Az Erő* című ifjúsági lap szerkesztőjeként felismerte, hogy sokkal célravezetőbb, hatékonyabb, ha a szerkesztői feladatokba a fiatalságot is bevonja, és szorosan együttműködik

velük. Állandó levelezésbe állt velük, táborokat, összejöveteleket szervezett nekik. Népszerűsége vitathatatlan volt. Olyan fiatalok publikáltak a lapban, akik később elismert irodalmárokká, újságírókká, politikusokká és más értelmiségi emberekké váltak. Például: Weöres Sándor, Képes Géza, Móritz Virág, Lükő Gábor, Gyökössy Endre. Karácsony Sándor arra is figyelt, hogy a cikkek megjelenése után reagáljon írásaikra, dicsérje, bíztassa őket a további munkára. Ezek a szerkesztői üzenetek később megjelentek *A magyar világnézet* (1941) című kötetben is.

Karácsony Sándor a tanítás mellett kiemeli az iskolán kívüli tevékenységek és az ifjúsági munka jelentőségét. Ifjúsági szervezetek aktív munkatársaként sokat utazott, előadásokat tartott, és nyolc évig szerkesztette a *Magyar Ifjúság* című folyóiratot. E munkájának egyik legjelentősebb kiadványa *A hegyi beszéd (1991)* című könyv, amely a szervezet lapjában folytatásokban jelent meg. A *Keresztyén Ifjúsági Egyesület* (KIE) cserkészmozgalomhoz kapcsolódnak a további alkotásai. 1925-ben jelenik meg a *Magyar Cserkészvezetők könyve,* második kiadásban, majd *A magyar cserkész daloskönyvé*nek szerkesztésében vállal munkát. A dalok kiválasztásával azonban nincs megelégedve, így 1929-ben kiadják a *101 magyar népdal*t Bárdos Lajossal és Mathia Károllyal együttműködve, amely már válogatott magyar népdalok gyűjteménye.

Az I. világháborúban szolgálatteljesítés közben súlyosan megsebesült, aminek eredményeként egész életében mankóval kellett járnia. Karácsony Sándor (Csökmei Sándor álnéven) a *Felkavart régi avar* (1941) címet viselő naplószerű költeményekben ír azokról a változásokról, amelyek lelkében abban az időszakban lejátszódtak.

A népi kultúra megismerésének és elsajátításának fontosságára hívja fel a figyelmet a *Gergely bácsi levizitel* című jelenete (1930) és a *Pásztortüzek* című (1941) két egyfelvonásos alkotása is. Emellett még több színdarabot is írt az *Uj háromkirályok csillaga* (1939) címűt, amely öt gyermekszíndarabot tartalmaz, *Lányok ülnek a fonóban* (1939), amely egy énekes jelenet, *Úrnak szolgái mindnyájan* (1949), ami egyfelvonásos színjáték és az *Aki dudás akar lenni…* (1943) című művét. Karácsony Sándor hangsúlyozza, e színdarabokat is pedagógiai célzattal írta, illetve, hogy a vasárnapi iskolában dolgozók munkáját segítse. A színdarabok mondanivalója és üzenete könnyen érthető, világos.

Meg kell említenünk *A könyvek lelke* című kötetét is, amelyben tanulmányai mellett jelentős cikkanyag is megtalálható, *Az Erő*, a *Magyar Ifjúság*, a *Diákvilág*, (később *Pro Cristo*), a *Gyermekvédelem, A jövő útjain* vagy a *Protestáns Szemlé*ben jelentek meg. Témájukat tekintve négy típusra oszthatók:

- kritikák élő írókról,
- kritikák, emlékezések közelmúltban elhunyt írókról,
- irodalomtörténeti tanulmányok,
- művészetekről szóló írások (*Bognárné Kocsis*, 2008b).

Vallás és önfejlesztés

Karácsony Sándor *A magyarok Istene* (2004) című könyvében ír a vallás értelmezéséről. A vallást magából a szóból vezeti le, nézete szerint a vallás során az ember vall a hitéről, bizonyságot tesz. E kommunikációs helyzethez legalább két ember szükséges: a vallást tevő és a meghallgató. Valójában a vallás alapképlete tehát az, hogy az Igehirdető prédikál a laikusnak az Igéről. *Karácsony* (2002. 73. o.) a vallást az egyén szempontjából lelki potenciaként definiálja, amely a lelket állandó működésben tartja és tartalommal tölti meg.

Karácsony értelmezése alapján a vallás nem magánügy, hanem társaslelki (szociálpszichológiai) manifesztáció: a társas kapcsolatok szintjén megjelenő lelki magatartás, a másik emberhez való viszonyulás alapja. Számára a református vallás jelentette azt a forrást, amiből töltekezett a munkájához. Szerinte a református hit olyan belső lelkület, amely fő jellemzői az egyszerűség, az alázatosság és (sok esetben) a csökönyösség (*Karácsony*, 2004. 41. o.).

A protestáns egyház annyiban lehet ható és eredményes, amennyire a gyülekezet tagjai azok. Az egyház tehát valódi közösség, azoknak a lelkeknek az együttese, akikben élő hit munkálkodik Jézus Krisztus által. *Karácsony* (2004) nézete szerint a református egyház alappillérei:

1. a kegyelem hangsúlyozása,
2. az egyéni eltérések tiszteletben tartása,
3. a demokrácia beépítése az egyházszervezetbe. E sajátosságok megjelennek a nevelési koncepciójában is.

A reformáció egyik fontos ismertetőjegye a személyes, közvetlen kapcsolat kialakítása Istennel, imádság által, az egyéni hitélmény közbenjárók nélkül; így a keresztyén ember számára az éntudat felismerése szorosan összefügg Isten jelenlétének, erejének megtapasztalásával, elfogadásával. A helyes éntudat formálódásához, folyamatához nagyban hozzájárulnak az ön-, illetve a külvilágtól kapott visszajelzések, értékelések. Karácsony számára a mintát a Biblia üzenete adja, így szerinte az embernek mind a saját életét, mind másokat Jézus Krisztus tanításai alapján kell megvizsgálnia és alázatosan, hittel könyörögnie a segítségéért, a keresztyén úton járásért (*Karácsony,* 2004).

Amennyiben mindig e tiszta forráshoz tér vissza az ember, abban az esetben van esélye arra, hogy nem jelentkeznek az emberek tipizálásának, osztályozásának torzító hatásai, hanem képes az embert pontosan, a maga voltában értelmezni. Az élet megfejthetetlen titkaként kell az embernek a másik emberrel kapcsolatban lennie, ami azért is nagyon fontos, mert azon keresztül tudja saját magát is értelmezni. Vagyis valójában az ember sohasem önálló egyéniségként funkcionál, hanem mindig valakinek a partnereként, hiszen minden ember valakinek partnere. Az ember lelke hat a másik emberre, viszonyul hozzá, így ebben a formában beszélhetünk nevelésről, önnevelésről is. Az ember független lény marad ebben a társas lelki viszonyulásban is, így saját maga dönt arról is, hogy mennyiben akar alkalmazkodni, milyen értékek elkötelezettje.

Karácsony Sándor vallási szocializációs folyamata

Karácsony Sándor (1996) *Utazás a Biblia mélységei felé* című könyvében ír vallási szocializációs folyamatáról, fejlődési szintjeiről, hitre jutásának állomásairól. Elsőként a családban találkozott a Bibliával, vallásosságát a családjából merítette; nagyapja (anyai ágon) református lelkész volt. Esténként a nagyapja szobájában közös Igeolvasáson vett részt – családi hagyomány, szokás volt egészen nagyszülője haláláig. Ezt követően az istentiszteleten, a lelkész kezében látta a Bibliát. A szertartás menetét, az Igehirdetést aztán otthon ő maga is utánozta (zsámolyra állva, vastag könyvekkel a kezében).

Debreceni református kollégistaként már kötelességből olvasta a Szentírást. Serdülőkorában titokban olvasta a Bibliát, majd a természettudományos tárgyak ismeretanyagának hatására kételkedni kezdett, és elfordult a „dajkameséktől". Egy év tagadás után rájött, hogy neki szüksége van a vallásra, ebben erősítette meg a debreceni kollégium vallástanára, S. Szabó József személyisége, tevékenysége is. S. Szabó József rendkívüli nevelő, igehirdető és szervező tevékenysége nagy hatást gyakorolt rá. Az ő kezdeményezésére az 1902-ben megalakult *Ifjúsági Gyülekezet* munkájába is bekapcsolódott Karácsony Sándor, 1907-től presbiteri tagként. 1910-ben már *Bethlen Gábor halála* című jelenetét is bemutatják kollégiumi társai (*Németh*, 2013. 319. o.). Ifjú felnőttként aktívan részt vállalt a református egyház munkájában. Mintegy húsz évnyi szolgálat, Igeolvasás után jutott el arra a szintre, hogy képessé vált másokat elfogadni, szeretni, az egoista énjét háttérbe szorítani; így számára a vallás gyakorlása természetessé vált, a bensőjéből fakadt.

„*Az az igazság, hogy huszonöt esztendeje szeretem az ifjúságot, a magyarságot, a munkát, a másik embert, mert huszonöt esztendővel ezelőtt megéreztem, hogy engem is, az ifjúságot is, a magyarságot is, a munkálkodókat is, a másik embert is szereti az Úr Jézus Krisztus.*" (*Karácsony*, 2005. 8. o.).

Kapcsolatkialakítási és kapcsolatápolási stratégiája

Karácsony Sándor karizmatikus személye, előadásainak, szolgálatainak átütő ereje sokak számára jelentett meghatározó élményt. Számos tanítványát, kollégáját segítette közvetett vagy közvetlen módon a hit mélyülésében, mivel magatartása hiteles volt számukra.

Karácsony Sándor megelőzve saját korát (hiszen csak az 1960-70-es években nőtt meg az érdeklődés ez irányú kutatások iránt: *Altman és Taylor,* 1973; *Clark és Mills*, 1979; *Hamilton*, 1964; *Wish, Deutsch* és *Kaplan*, 1976) nyíltan és őszintén beszélt az emberi kapcsolatok fontosságáról, a kapcsolatok ápolásának lehetőségeiről. Kijelenthető, hogy egyrészt nemcsak a személyközi emberi kapcsolatokkal foglalkozott, hanem az Isten-ember kapcsolattal is, amelyet a teljes, egész emberképhez hozzátartozónak vél (*Bognárné Kocsis*, 2017a).

Álláspontja szerint az egészséges emberi életforma csak társas kapcsolatban

élhető meg, kapcsolatkialakítási, kapcsolatápolási koncepciójának sajátosságait a következőféleképpen lehetne összefoglalni:

1. Érdeklődés mutatása a másik ember iránt, figyelmesség.
2. A másik ember viselkedésének, mondanivalójának megértésére való törekvés, együttérzés tanúsítása és nem ítélkezés. Az *ex cathedra* kijelentések mellőzése.
3. A másik ember értő figyelemmel történő meghallgatása (bármikor, bárhol).
4. Segítés a problémáinak megoldásában, de a döntés joga az övé.

A társas kapcsolatok eredményes működéséhez azonban szükséges a következő jellemzőkkel, feltételekkel is számolni:

1. a személyközi kapcsolatok harmóniájának kialakítási képessége Isten kegyelmi ajándéka;
2. a másik ember elfogadására, megértésére irányuló ismeretszerzési vágy folyamatos tanulást kíván;
3. a saját lelki erő aktivizálásához, szinten tartásához az Isteni szeretettel való feltöltekezés és a másik embernek való átadás képességét kell birtokolni (*Karácsony*, 2002).

Természetesen e kapcsolatkialakítási stratégia, a hozzá szükséges képességek folyamatosan javíthatóak, ha nem működik, újrakezdhető önneveléssel.

Karácsony Sándor felismerte a társas kapcsolatok kialakításának, megőrzésének jelentőségét és a gyakorlatban is eredményesen alkalmazta. Kidolgozta a társaslélektanon alapuló rendszerét, amely az embert a maga teljességében, fizikai-lelki-szellemi egységében láttatja (lásd *A vallás, a tett és az alkotás egysége* című részben). Karácsony Sándor a kapcsolatápolási stratégiáját jézusi minta alapján építi fel (Mester-tanítvány kapcsolat, sok együtt töltött idő, Istenre figyelés, egy ügy érdekében végzett közös munka stb.). Tanítványi kört épített ki maga köré, akikkel szoros kapcsolatban állt, odafigyelt a személyes életükre is. Karácsony Sándor tanítványi körének alapját a Bibliakör adja, akik a beszélgetések alkalmával, az Igemagyarázatok során egész életvitelükre, munkájukra szóló útmutatást, valamint lelkigondozást kaptak. Korábbi kutatásai eredményeim szerint Karácsony elsősorban összefüggések meglátására, illetve gondolkodni tanította meg őket, amit az élet bármely területén jól tudtak hasznosítani (*Bognárné Kocsis*, 2010). Kontra György, az egyik tanítvány 1994-ben így emlékezett vissza: *„Akit az Isten megáldott azzal, hogy hajdan Karácsony Sándor bibliakörébe járhatott, az azóta is a Bibliából merít erőt az életéhez."* (*Karácsony*, 1995. 5. o.). Karácsony Sándor ötlete alapján a tanítványok Bibliaolvasó Kalauzt készítettek, amely a Kálvini tanok szerinti folyamatos Igeolvasást és nem az Igék közti önkényes válogatást szorgalmazták. A református egyház látva a Bibliaolvasó vezérfonal hasznát, összetartó erejét, átvette és kiterjesztette ezt a gyakorlatot (*Bognárné Kocsis*, 2010).

Református, presbiter-zsinati nevelés

Karácsony Sándor a nevelést is a Szentírásban foglaltak szerint kívánta meg-

újítani. Nevelési reformjának lényege a pedagógiai alapviszony helyreállítása, amelynek feltétele a gyermek, az ember nevelhetőségébe vetett hit, módszere pedig a szeretet. A pedagógiai alapviszony a valódi élet- és munkaközösség, amely csak a nevelő szolgálatával valósulhat meg. A pedagógusnak be kell látnia, hogy a nehezen nevelhetőség egy hosszabb folyamat eredménye, így az iskola feladata, hogy pozitív élményben részesítse a gyermeket, lelki gátlását feloldja, és őszinteségre, szabadságra neveljen. A lelki gátlás feloldható:

- a nevelővel szemben a diákönkormányzat működtetésével,
- az osztálytársakkal aktív közösségi élet,
- az egyén szintjén az önállóság,
- az iskolai munka terén az életszerű, valódi problémákra fókuszáló feladatok megoldásával (*Karácsony*, 1991).

Karácsony Sándor nevelésre vonatkozó megállapításait, kijelentéseit vizsgálva megállapítható, hogy a reformáció egy másik fontos egyházszabályozó elve, a presbiter-zsinati elv is megjelenik koncepciójában. A nevelésre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a nevelő uralmát, a nevelés hierarchikus rendszerét elutasítja, a nevelés folyamatát a nevelő és a nevelt közös ügyeként kezeli. Nem *ex cathedra* (csalhatatlan) kijelentésekkel, utasításokkal kíván eredményt elérni, hanem sokkal inkább együttes munkával, amely egy idő után életközösséget alkot. Karácsony kiemeli a csoportok/közösségek szerepét, a csoporttagok egymásra gyakorolt hatását, továbbá a nevelő személyének, értékrendszerének csoportra bíró befolyását.

Karácsony szerint a vallás, típusától függetlenül adhatja azt az erőt, ami a nevelőmunkához szükséges. Írásaiban a pedagógia lényegét, módszertani jellemzőit a református vallás sajátosságaiból vezeti le. „*Az egyéni üdvözülés elvéből önként következik, hogy személyes élmény útján, a gondolkodás szabadságára neveléssel, etikai önállóság felé kell, hogy irányuljon az általános pedagógiának is eszményi célkitűzése, a testi-lelki tökéletesítés.*" (*Karácsony*, 2004. 150. o.). Az Ószövetségben Isten pedagógiája (például ahogy Jákobból Izráelt formál) és az Újszövetségben megjelenő jézusi nevelés (például Péter tanítványi szerepének változása) mintául szolgál minden keresztyén ember, nevelő számára. „*Evangéliumi szempontból ugyanis a pedagógia nem több, mint felelősséggel tudomásul venni azt a tényt, hogy közösségi életünkben gyermekek is vannak. Evangéliumi pedagógia tehát: életközösség vállalása gyermekekkel. Krisztus szerinti életközösség viszont nem több és nem kevesebb, mint a szeretet.*" (*Karácsony*, 2005. 46. o.).

A gyermek képességfejlesztésének és tehetséggondozásának a harmonikus egyéniség kialakítását kell célul tűznie, amelynek tetten érhetőnek kell lennie a test és a lélek egységében, illetve az egyén és a nemzet (emberiség), valamint az ember és a természet kiegyensúlyozott kapcsolatában. *Karácsony* (1999. 225. o.) értelmezésében vannak olyan tanulók, akik elkezdik kutatni az élet értelmét, saját maguk helyét a világban és rádöbbennek, hogy „*. . . életükből elsősorban nem a biztos tudás, vagy a méltóbb cél, vagy a tisztább örömök hiányoznak, hanem Jézus Krisztus hiányzik belőle.*" Az értelmes, tehetséges tanuló és az imádkozó,

bibliásköri tanuló nála szorosan összefügg.

A képességfejlesztés, tehetséggondozás komponensei Karácsony nézete szerint:

1. a megtért, hívő, értelmes tanuló;
2. a segítő, motiváló tudóstanár, aki Jézus Krisztus szolgájának vallja magát;
3. Isten kegyelmének elfogadása, segítségül hívása.

Az erkölcsi, hitbeli fejlődés eredményezheti azokat az átlagon felüli képességeket, személyiségjegyeket, amelyek a tehetségkibontakoztatásához hosszú távon szükségesek, mint például a feladat iránti elkötelezettség, kitartás, szorgalom, szakmai alázat, megújulni tudás képessége, alkalmazkodás, örömteli munkavégzés, konfliktustűrő képesség, magasabb szintű gondolkodásra való képesség (analízis, szintézis, metaszintű gondolkodás) (*Karácsony*, 1999).

Karácsony Sándornál a képességfejlődés (a talentumok, a tehetség kibontakozásának) és a hitbeli megerősödés összefüggésének, egymásra hatásának két útja fedezhető fel. Az egyik irány, amikor az értelmi fejlődéssel egyidejűleg, vagy szinte egyidejűleg hitbeli megerősödés, hitmélyülés tapasztalható. A másik tendencia, amikor a hitre jutás előrehaladásával, valamint a jellem kiforrottságát kíséri az egyén kompetenciáinak fejlődése, így képes lesz akár átlagon felüli kognitív teljesítményre (*Karácsony*, 1999. 225. o.).

Karácsony Sándor – a családban megalapozott – református identitását valószínűleg tovább erősítette a református iskolák szellemisége. A református iskoláztatás sajátosságait a gyakorlatban is megtapasztalhatta, életébe, tevékenységébe szervesen beépültek a református hagyományok (*Bognárné Kocsis*, 2016a, 2016d). Gyermekként megtapasztalta, felnőttként belátta, hogy az iskolák talpon maradásának záloga az adakozás. Erről így ír: „*Az én diákkoromban még nagyon vastag könyv volt a református gimnázium év végi nyomtatásos Értesítője, sokkal vastagabb, mint a többi intézeteké. Százakra menő alapítvány részletes felsorolása tette olyan vastaggá.*" (*Karácsony*, 2004. 171. o.).

Kálvin diakónusi szolgálatának szerepét, a szegénygondozás szükségességét a reformátusok elfogadták és gyakorolták. Hitük szerint vallották, hogy nemcsak a felnőtteknek, hanem a tanulóknak is össze kell fogniuk egymás segítése, felkarolása érdekében.

Karácsony Sándor is hangsúlyozza a kétfilléres hagyomány felélesztését, ami azt jelentette, hogy minden diák hetente két fillért ad zsebpénzéből társai segítésére. Ez a szokás megalapozhatja a későbbi önkéntes adakozás gyakorlattá válását (*Bognárné Kocsis*, 2017c). A támogatás lehetőségéhez azonban a támogatónak is meg kell teremteni az anyagi hátterét, ehhez elengedhetetlen a szorgalmas, tevékeny élet.

Kálvin János volt az első teológus, aki a munka megbecsülését és a nem öncélú pénzszerzést elismerte és támogatta, ha az Isten dicsőségére szolgált. *Karácsony Sándor* (1991. 105. o.) is kiemeli a munka jelentőségét, a folytonos tenni akarást Isten ügyéért. *Nyugati világnézetünk felemás igában* című művében egy többszörös svájci milliomosról ír, aki fiatalon a feleségével egy református

szeretetház működtetési költségének fedezésével kívánta segíteni egyházát. Ennek teljesítéséhez azonban természetesen sokat és kitartóan kellett dolgozniuk, hogy vállalásuk minél hatékonyabb legyen. Karácsony szerint ők a lélek emberei. Ez a szemléletmód, magatartás különbözteti meg őket azoktól a gazdagoktól, akik csak a saját vagyonuk gyarapítására törekednek (*Bognárné Kocsis*, 2015a).

Református iskola, református keresztyén pedagógia Karácsony szerint abban az esetben lehet eredményes, amennyiben vannak református elkötelezettségű pedagógusok, akik életén, egész iskolai magatartásán meglátszik az élő hit (*Bognárné Kocsis*, 2017b, 2016b). A kritika és az iránymutatás együttesen jelenik meg műveiben. Számba véve Karácsony Sándor műveiben megjelenő nevelési sajátosságokat, az alábbi fontos alaptételek kerülnek kiemelésre:

1. *Az egyén autonóm, így nevelhetetlen, csak a társas lény nevelhető.*

Karácsony Sándor értelmezése szerint az egyén, a tanuló autonóm lény, így a maga egyéniségében nevelhetetlen. Csak a társas lélek nevelhető, azaz csak a másik ember nevelő hatása, kapcsolata eredményezhet változást (*Karácsony*, 2010. 10. o.).

2. *A nevelés növekedés.*

A nevelő átad, közvetít új ismeretet, viselkedésmintát stb., a nevelt pedig befogadja, kap valamit a másiktól. A két személy egymásra hatásának eredménye a növekedés. A nevelés akkor fejeződik be, ha a nevelt és a nevelő közötti viszony kiegyenlítődik, azaz munkatársi kapcsolat alakul ki. Ebben az esetben a neveltnek nincs szüksége a nevelő odaadó erejére. Sőt újabb nevelési helyzet állhat elő: a nevelt nevelheti a nevelőt (*Karácsony,* 2010).

3. *A nevelés nyelvi viszony, nyelvi nevelés is egyben.*

Nyelvi nevelés tantárgytól függetlenül minden órán történik, hiszen a pedagógus és a tanuló beszélgetnek egymással, idegen nyelvi óra kivételével természetesen az anyanyelvükön. Karácsony filozófiájának egyik jellegzetessége, hogy a nyelvi nevelést lelki jelenségként értelmezi. A nyelvi nevelés sikerét erősen befolyásolja a tanár és a diák egymáshoz való viszonyulásának akarata, a megértésre törekvés mértéke.

4. *A nevelés valójában munka- és életközösség kell, hogy legyen.*

A nevelési ráhatás történhet viszonyulással, közös feladatvégzés során. A nevelő és a nevelt közötti viszonyt munka- és életközösségként értelmezi, amely motivál, erőt, perspektívát, távlatokat nyújt (*Karácsony*, 2002. 35. o.).

5. *Nevelési tartalmak, lelki tartalom közlésével önmagában nevelni nem lehetséges.*

A tartalom nem nevel, de formális nevelő ereje lehet. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a tanár közli, hogy mi a helyes, mi a követendő minta, a diákok pedig hallgatják. A nevelés e módjának, vagyis a nevelési tartalmak közlésének vagy van eredménye, vagy nincs, többnyire nincs. Az iskolákban általában ilyen nevelés folyik (*Karácsony*, 2010. 13. o.).

6. *A nevelésben minden a szereteten múlik.*

A szülőnek, a pedagógusnak el kell fogadnia a gyermeket a maga mivoltában. Jóakarattal, áldozatkész magatartással lehet csak a nevelésben eredményt elérni.

A képlet egyszerű: szeretni kell a gyermeket, az iskolát (*Karácsony*, 2002. 260. o.).

7. *A nevelés nem módszer, hanem alkat és magatartás.*

Habár Karácsony Sándor vitatta az akkori modern nevelési módszerek hatékonyságát, ugyanakkor elismerte a pedagógiai kísérletekbe vetett fáradozást, munkát. A pedagógus személyiségét, a neveléshez való hozzáállását, önreflexióját sokkal többre tartotta minden új módszernél (*Karácsony*, 2002. 113. o., 1991. 27. o.; *Bognárné Kocsis*, 2008a, 2011).

8. *A nevelésnek zsinat-presbiteri nevelésnek kell lennie.*

Szerinte a nevelésnek zsinat-presbiteri nevelésnek kell lennie, azaz *„A zsinat-presbiteri alap az iskolában is érvényes: mint nevelő is megbízott vagyok, nem jut eszembe se, hogy fölötte állok a növendékeknek."* (*Karácsony*, 2004. 170. o.) Egy másik helyen így ír erről: *„Nem állampolgári, hanem presbiteri nevelésre van tehát szükség."* (*Karácsony*, 2004. 171. o.).

A vallás eredményezhet motiváló, derűs hangulatot, pozitív viszonyulást a nevelésben, ami természetesen a nevelő és a növendék pszichikai/mentális/testi egészségére is hatással lehet, a személyiségfejlődést kedvezően befolyásolja (*Bognárné Kocsis*, 2015b).

A református neveléstudományi professzor pedagógiájában egyértelműen felfedezhetőek a református értékek, amely az alábbi területeken érhető tetten:

a) A *krisztológikus interperszonális látásmód*: nagy hangsúlyt kap koncepciójában Krisztus személyének, tevékenységének vizsgálata, követése a másik emberhez való kapcsolat kialakításában.

b) Karácsony munkásságában, pedagógiájában megjelenő tanár-diák kapcsolat kialakításának módja az Újszövetségben található *Jézus és tanítványai közötti viszony* mintája.

c) A debreceni református kollégiumi diákévek során tapasztalt szemlélet miatt fontos számára *az önképzőkör, a szegényeken, a szociálisan rászorultakon való segítés*.

d) A bibliai alap mellett szól a *mellérendelő viszony*, hiszen Isten előtt mindenki egyenlő.

e) A *szeretet* és a nevelés összefüggése: Karácsony Sándor műveiben több helyen hangsúlyozza a szeretet jelentőségét, elsőbbségét az oktatás és a nevelés során.

f) Az *egyetemes papság* értelmében mindenkinek feladata az Ige hirdetése, Krisztus üzenetének közvetítése.

g) *Zsinat-presbiteri nevelési koncepció*, az *ex cathedra* kijelentések mellőzése, a mellérendelő viszony kialakítása.

h) A *református nevelő Atyja is a gyermeknek*, felelős az ő hitéért, nevelkedéséért.

i) A *nevelőnek küldetése van*, amit teljesítenie kell a lehető legjobb minőségben.

A református alapokon nyugvó nevelés célja Karácsony értelmezésében az egyén nevelése, a személyiségfejlesztése (*Bognárné Kocsis*, 2016c). Ehhez azonban a tanárnak mind szó szoros értelemben, mind pedig átvitt értelemben le kell

mennie/szállnia a katedráról. Mivel a katedráról egyrészt csak a tömeget, az osztályt látja a pedagógus, nem az egyént; másrészről közelebb kell mennie az egyes tanulókhoz, jobban meg kell őt ismerni; harmadrészt pedig az alá-fölérendeltségi viszony helyébe a mellérendelésnek kell megjelennie.

Karácsony Sándor mélyen hívő református és származására büszke ember volt, aki féltette a magyarságot, a magyar népet, így talán nem meglepő, hogy összekapcsolja és párhuzamot von a magyarság és a kálvinizmus felett. Szekfű Gyula a nemzetmentőt látja benne, hiszen a nép, a gyermekek és felnőttek felemelkedéséért küzdött (*Bognárné Kocsis*, 2010. 17. o.). A magyarok számára a kálvinista Istenképet tartja megfelelőnek, mivel a magyar észjáráshoz az áll a legközelebb. Azonban hangsúlyozza, hogy természetesen nemcsak a kálvinizmus lehet az egyedül üdvözítő vallás, de elismeri, hogy számára igen.

Karácsony szerint a vallástalan pedagógus nem lehet eredményes, mert egyrészt nincs honnan erőt merítenie, másrészt hiányoznak a társas lelki előfeltételek, vagyis a másik ember szolgálni akarásának képessége, a viszonyulásra való hajlandóság és az önnevelés, az önvizsgálat segítségével történő egyéni fejlődés, formálódás. A tanár erőforrásai a szeretet és az örömteli alázat, amelyek természetesen a diákkal való kapcsolat alapjául szolgálnak. A nevelő csak azokat az értékeket, viselkedésmintákat képes hitelesen közvetíteni, amelyekben hisz. Karácsony megértő volt a nem keresztyén hitforrások iránt is, nem szűkítette le koncepcióját csak a református nevelésre, de a saját hitbizonyosságát nem titkolta (*Karácsony*, 2004).

Összegzés

Karácsony Sándor személye, nevelési koncepciója nem folyamatos és nem egyértelmű támogatottsággal bírt a közéletben a keresztyénségének felvállalása, az abban rejlő értékek közvetítése miatt. Ő ennek ellenére nem volt hajlandó elvei feladására, mivel számára a református vallás jelentette a tudományos munkájának, életének forrását. Az Ige szolgálójaként, nevelőként, presbiterként és missziós, diakónusi feladatokat ellátó tudóstanárként a kálvini tisztségek mindegyikét gyakorolta, sokat tett nemcsak az egyház, hanem a neveléstudomány, a nemzet újjáéledéséért is. Pedagógiája rendkívül alapos szaktudásról, inter- és multidiszciplináris elméleti tájékozottságról vall, amelyben egy világnézetében, hitében elkötelezett tudós rendszere érhető tetten. Gondolkodásmódja arra mutat rá, hogy az Isten alkotta világban mindenre kiterjedő korreláció és harmónia van, így az embereknek is harmonikus kapcsolatban kell élniük egymással, a természeti környezettel és a Teremtővel, amit folyamatosan Isten Igéje szerint kell megújítani, újragondolni. A vallása töltötte meg tartalommal és működtette életét.

Karácsony nevelési modellje arra tanít minket, hogy nevelés hit nélkül nem lehetséges, ennek értelmében a nevelő sem lehet hitetlen. A hit azonban nem korlátozódik a református vagy éppen a keresztyén hitre. A hit azoknak az

erkölcsi, emberi értékeknek az elfogadása, amiről a nevelés során vall a nevelő. Tehát nem függ intézményes vallástól, csak egyéni hitbizonyosságtól. A vallást lelki töltetként értelmezi, azaz nem feltétlen a templomba járó ember bír a vallásos magatartással, hanem az, aki képes viszonyulni, képes a másik emberért áldozatot hozni. A nevelő nem valósíthat meg eredményes nevelést önnevelés nélkül. Nézete szerint e két fogalom elválaszthatatlan egymástól. A nevelés öröme gyakran a nevelő és a növendék harmonikus viszonyulásában, egymásra hatásában érhető tetten és nem a tárgyi tudásban való növekedésben.

Karácsony Sándor tevékeny, közösségi ember volt, aki főként a tanítványi körére, de a vele kapcsolatba kerülőkre is nagy hatást gyakorolt. A vallás, a tett és az alkotás harmonikus egységet alkot életében. Tevékenysége, feladatainak teljesítése során hite adta azt a belső erőt, tüzet, fáradhatatlan munkabírását, azokat az értékeket, amelyek miatt szellemi hagyatéka napjainkban is hatást gyakorolhat. Több egyesület, intézmény, műhely fontosnak tartja örökségének ápolását, amelyek alapítói között természetesen megtalálhatóak az egykori tanítványok is.

Felhasznált irodalom

Altman, Irwin és Taylor, Dalmas (1973): *Socialpenetration: The development of interpersonal relationships*. Holt, Rinehart & Winston, New York.

Bognárné Kocsis Judit (2008a): Karácsony Sándor ideális pedagógusképe. *Módszertani Közlemények*, **48**. 3. sz. 128–134.

Bognárné Kocsis Judit (2008b): Karácsony Sándor irodalmi munkásságáról. *Könyv és Nevelés*, **10**. 1. sz. 77–81.

Bognárné Kocsis Judit (2010): *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban.* Pannon Egyetem, Pápa.

Bognárné Kocsis Judit (2011): Pedagógus etikai kódexek bemutatása, vizsgálata. *Iskolakultúra*, **21**. 12. sz. 72–92.

Bognárné Kocsis Judit (2015a): A református nevelés és oktatás történelmi hagyományainak érvényesülése Karácsony Sándor pedagógiájában. *Református Szemle*, **108**. 5. sz. 562–574.

Bognárné Kocsis Judit (2015b): A vallásos nevelés irányelvei Karácsony Sándor művei alapján. In: Juhász György, Horváth Kinga, Árki Zuzana, Keserű József, Lévai Attila és Šeben Zoltán (szerk.): *Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. Selye János Egyetem, Komarno. 25–35.

Bognárné Kocsis Judit (2016a): A családi nevelés és a szülői hivatás sajátosságai, feladatai. *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia*, **12**. 2. sz. 348–371.

Bognárné Kocsis Judit (2016b): The Teaching and Educational Traditions of The Reformed Church, *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* **61**. 2. sz. 67–76.

Bognárné Kocsis, Judit (2016c): A vallás és a hit szerepe a személyiségfejlődés folyamatában. *Református Szemle*, **109**. 2. sz. 18–36.

Bognárné Kocsis Judit (2016d): Reformed education and teaching practice with equal chances. *Teológiai Fórum, 10.* 2. sz. 114–126.

Bognárné Kocsis Judit (2017a): Karácsony Sándor társas kapcsolatápolásról vallott nézete és gyakorlata. *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia*, **13**. 1. sz. 91–109.

Bognárné Kocsis Judit (2017b): Reformed Principles in the Education. In: Bukor József és Somogyi Alfréd (szerk.): *Érték, minőség és versenyképesség – a 21. század kihívásai.* Selye János Egyetem, Komárno. 51–64.

Bognárné Kocsis Judit (2017c): European Literacy and the historical traditions of Reformed education. In: Irina Golubeva (ed.): *Education for European Literacy, Democratic Citizenship and Intercultural Understanding.* Tanárok Európai Egyesülete, Veszprém. 55–64.

Brezsnyánszky László (2007): *A „Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlata*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Clark, Margaret S. és Mills, Judson (1979): Interpersonal attraction in exchange and communal relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, **37**. 1. sz. 12–24.

Hamilton, William Donald (1964): The evolution of social behavior. *Journal of Theoretical Biology*, **7**. 1. sz.1–52.

Kálvin János (1986): *Tanítás a keresztyén vallásra*. Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

Karácsony Sándor (1991): *Nyugati világnézetünk felemás igában*. Üzenet Szerkesztősége, Kolozsvár.

Karácsony Sándor (1995): *Hatalom alá vetett ember*. Harmat–Koinonia, Budapest–Cluj.

Karácsony Sándor (1996): *Utazás a Biblia mélységei felé*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár.

Karácsony Sándor (1999): *A nyolcéves háború*. Csökmei Kör, Pécel.

Karácsony Sándor (2002): *Ocsúdó magyarság*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Karácsony Sándor (2004): *A magyarok Istene*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Karácsony Sándor (2010): *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Kontra György (2009): *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Karácsony Sándor Művelődési Társaság–Gondolat, Földes–Budapest.

Kövendi Dénes (2004): *Karácsony Sándor folyóiratcikkeinek bibliográfiája 1920–1948*. Csökmei Kör, Pécel.

Lechnitzky Gyula (1928): *A nemzeti géniusz*. Bethlen Gábor Szövetség Kiadása, Budapest.

Németh Tamás (2013): A vallástanítás története. In: Győri L. János (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012)*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen. 307–344.

Szenczi Árpád (2012): *Az ember természete – természetes(en) nevelés. A reformpedagógia egy lehetséges reformja*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Vasady Béla (1940): *Lelkész mint… (vagy mintalelkész).* Városi Nyomda, Debrecen.

Wish, Myron, Deutsch, Morton és Kaplan, Susan J. (1976): Perceived dimensions of interpersonal relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, **33**. 4. sz. 409–420.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 24–49. o. • 2017
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2017.1.2

A békéscsabai és a szarvasi evangélikus gimnázium története és szerepük az arisztokraták oktatásában

Rébay Magdolna

Debreceni Egyetem BTK NMI Neveléstudományi Tanszék

A magyarországi főnemesek dualizmus kori tanulmányi szokásait iskolatörténeteken keresztül térképezzük fel.[1] Az evangélikus gimnáziumok közül eddig a budapesti, az eperjesi, a nyíregyházi, a pozsonyi és a selmecbányai történetével foglalkoztunk részletesen.[2] Az alábbiakban ezt a sort folytatjuk két közép-magyarországi iskolával. Mind a békéscsabai, mind a szarvasi a Békési Evangélikus Egyházmegye területén állt, közös bennük, hogy mind a két város felekezeti és nemzetiségi szempontból sokszínű volt. A két intézmény története azonban merőben különböző. Írásunkban ezek bemutatása után az arisztokrata tanulók tanulmányaira fókuszálunk. Arra vagyunk kíváncsiak, mely főrangú családok gyermekei, hány évet, mely osztályokban, milyen státuszban töltöttek el ebben a két intézményben, s vajon vállaltak-e szerepet az iskolai közéletben.

I. A békéscsabai evangélikus gimnázium

I.1. Békéscsaba története

A török időkben lakatlanná vált Csaba[3] báró Harruckern János Györgynek köszönhetően települt be újra a XVIII. század első felében elsődlegesen Felső-Magyarországról származó szlovákokkal, akik evangélikus vallásúak voltak. Ezért az evangélikus volt az első egyházközség, amely megalakult. 1745-re lett kész temploma, 1824-ben szentelték fel a másodikat. Első iskolájuk 1718-ban nyílt, ezt újabb és újabb követte. 1847-ben jött létre a nyolcadik. A folyamat ezzel nem zárult le, sőt az 1890-es évektől kezdve rendes (tehát állandó és szakképzett tanító által vezetett) tanyai iskolák is nagyobb számban nyitották meg kapuikat.

A betelepedő római katolikusok eleinte a gyulai plébániához tartoztak, 1750-ben alakítottak saját anyaegyházat. A kegyúr, br. Harruckern Ferenc támogatá-

[1] A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának a segítségével valósult meg.
[2] Ezek közül többek közt a pozsonyi iskolával foglalkozó írás jelent meg (ld. *Rébay*, 2017).
[3] Békéscsaba korabeli elnevezése.

sával 1770-ben elkészült a templomuk, amelynek a helyén 1910-ben egy új épült. A katolikus egyházközség 1756-ban nyitotta meg az első iskoláját a báró által vásárolt házban. 1845-ben 2, majd a dualizmus korában 3 további városi és 2 tanyai iskolát alapított.

A görögkeleti egyházat 1820-ban szervezték meg, a következő évtizedben épült meg a templom és nyílt meg a magyar-román tannyelvű elemi iskola (1837). Nem tudni, mikor telepedtek be az első zsidók Csabára, számuk növekedett, így 1846-ban zsinagógát építettek. 1848-at követően mind többen költöztek be a városba. A hitközség ezért 1865-ben iskolát nyitott (ez később a neológoké lett). Az ortodoxok a kiválásukat követően saját zsinagógát és iskolát létesítenek (1894). Legutoljára a református egyházközség alakult meg, mégpedig 1907-ben. A templomuk 1912-re készült el.

A döntően evangélikus település lakosságának felekezeti megoszlása a XX. század elejére jelentősen megváltozott. Az evangélikusok számaránya fokozatosan csökkent, mégpedig 1857 és 1920 között 78%-ról (29 725 fő) 64%-ra (20 841 fő). Ezzel szemben a római katolikus, a református és az izraelita lakosság száma és aránya jelentősen gyarapodott. A római katolikusok aránya az említett két évben 16%-ról (4 274) 24%-ra (11 230), a reformátusoké 1%-ról (307) 6%-ra (2 618), míg a zsidóké 2%-ról (950) 5%-ra nőtt. A görögkeletiek aránya 2%-ról fokozatosan csökkent.

Csaba 1840-ban kapott mezővárosi rangot annak a gazdasági fellendülésnek következményeként, amelynek eredményeként a mezőgazdasági árutermelés regionális központjává vált. Lakossága többségében földművelésből élt, szűk volt az értelmiségi és a polgári réteg. A török hódoltság utáni migráció következtében kialakult szlovák többség mellett magyarok, egyre nagyobb számban zsidók, valamint románok is megtalálhatók voltak a településen. A lakosság – a szlovákok is, hiszen ők még a nemzeti ébredés előtt költöztek be a Felső-Magyarországról – a reformkor és a szabadságharc támogatói voltak, attól társadalmi felemelkedést, gazdasági megerősödést vártak. A települést irányító szlovák birtokos paraszti csoport ezért összefogott a kis létszámú magyar középbirtokos csoporttal. Megindult a lakosság magyarosodása, amelynek következtében jellemzően kettős identitás alakult ki. Igény támadt a magyar nyelvű oktatásra, ezért a szlovák nyelvű római katolikus és evangélikus iskolarendszer 1841-ben magyar nyelvű polgári iskolával egészült ki, amelynek gimnáziumi előkészítő funkciója is volt. Sőt már korábban az erre képes tanítók, ha igény volt, magyarra is tanították az arra jelentkezőket. E magyarosodási folyamat eredményének tekinthető az evangélikus algimnázium alapítása is 1855-ben, amely maga is jelentősen hozzájárult a magyar nyelv terjedéséhez.

A dualizmus korában a magyar nyelv térnyerése folytatódott. A lakosság anyanyelvére vonatkozóan megbízható adatokkal először 1880-ra vonatkozóan rendelkezünk. Ekkor a magyarok aránya 20% (6 577 fő), míg a szlovákoké 78% (25 339 fő) volt. 1910-ig utóbbiak száma lassan emelkedett, utána azonban meredeken csökkent. Az arányszámuk is lényegesen visszaesett 1920-ra (53%,

24 710 fő). Eközben a magyar anyanyelvűek aránya 46%-ra növekedett (21 407 fő).

Az 1870-es évektől a polgárosodás előrehaladtával a város kulturális fejlődése fellendült: állandó kőszínház épült (1879), új oktatási intézmények jöttek létre, városi lapot alapítottak, az építkezéseknek köszönhetően megváltozott a városkép. A század végére a társadalmi élet nyelvévé a magyar vált. Az iskolafenntartók közt megjelent a község és az állam. Az előbbi az evangélikus egyháztól átvett 5 külterületi iskolát. Az utóbbi 2 elemi és egy polgári fiúiskolát alapított. Polgári leányiskola eleinte társulati fenntartásban működött, majd a község, utóbb az állam tartotta fenn. A század elején felsőbb leányiskolává fejlesztették, ezért magánkezdeményezésre új polgári leányiskola létesült. Megteremtették a mezőgazdasági, ipari és a kereskedelmi szakképzés alapjait is (*Kruchió*, 1980. 15. o.; *Köteles*, 1998. 7–13. o.; *Virág*, 1998. 55–61. o.; *Papp*, 1998. 53–54. o.; *Follajtár* és *Molnár*, 1934. 213–227. o.).

I.2. A békéscsabai evangélikus gimnázium története

A XIX. század elején a főleg földművesek által lakott Csabán csak elemi iskolák voltak. 1841-től ugyan működött egy polgári iskola is, ezt azonban nem lehet középiskolának tekinteni, fő feladata a magyar nyelv tanítása volt. 1855-ben a városi értelmiség megbízta a tanítástól a szabadságharcban való részvétel miatt eltiltott Breznyik János gimnáziumi tanárt[4], hogy gyermekeiknek tandíj ellenében középiskolai oktatást nyújtson. Az első évben előkészítő és első, a második évben már második osztály is indult. Az intézmény reáliskolai jellegű volt, s a tanítás nyelve a magyar lehetett. Az iskolát az alapítók az evangélikus egyházközség felügyelete alá helyezték, így remélve annak szabad működését (az állam magániskolát nem engedélyezett). 1857-ben az iskolaszék azt javasolta a presbitériumnak, hogy e 3 osztályos intézményben a görög és a latin nyelv oktatását is biztosítsák azoknak, akik gimnáziumban szeretnének továbbtanulni. A presbitérium azonban ezt a tervet nem fogadta el. Breznyik távozása miatt az iskola vezetését 1858-ban Mokry Sámuel vette át, de egy másik kis iskola beolvasztásával hamarosan két fősre nőtt a tanári kar. Az intézmény maradt az előkészítővel együtt három osztályos. A tananyag tekintetében az Entwurfhoz igazodott. A tanulók a szarvasi főgimnáziumban tettek osztályvizsgát.

1858-ban Békéscsaba város értékpapírban 43 ezer forintot adományozott az evangélikus egyházközségnek azzal a kikötéssel, hogy annak kamatait négyosztályos alreálgimnázium fenntartására fordítsa. Így kívánta előmozdítani az egyház korábban már körvonalazódott elképzeléseit. Egy olyan iskolát hoztak létre tehát, amely az algimnázium és az alreáliskola kombinációja – ezt az Entwurf engedte. A négyosztályos intézményből tovább lehetett tanulni felgimnáziumban. A vitás kérdések tisztázását[5] és megoldását követően 1860-ban a

[4]Később a selmecbányai evangélikus főgimnázium igazgatója lett.

[5]Felmerült, hogy a földműves lakosság igényeinek megfelelően inkább polgári iskolát kellene

presbitérium kimondta, hogy az eddig pártfogása és felügyelete alatt álló iskolát átveszi és további két tanár alkalmazásával négyosztályossá fejleszti. Az iskolai ügyeket pedig iskolai bizottságra bízta, amelyet nyomban meg is alapított.

1860/61-ben az intézmény már a határozat szerint nyílt meg 4 osztályban összesen 66 növendékkel, amely közül 46 gimnazista, 20 realista volt. Előbbiek összesen öt nyelven tanultak (magyar, német, latin, görög, francia). A realisták tantervéből a klasszikus nyelvek kimaradtak, más különbség nem volt. Az egyházközség az iskola alapítását (pontosabban fejlesztését vagy újralapítását) az egyházkerületnek is bejelentette. Így próbálta a helyzetét az egyházon belül elfogadtatni. A szarvasi főgimnázium ugyanis nem ismerte el a kiadott bizonyítványokat, s az oda jelentkező tanulókat felvételi vizsga tételére kötelezte.

Már 1861/62-ben újra megnyitották a korábbi polgári iskolát „centrális magyar iskola" néven, hogy azok is tudjanak magyarul tanulni, akik nem akarnak az alreálgimnáziumba jelentkezni. Hogy mind a két iskola eredeti céljainak megfelelően működhessen, az a döntés született, hogy a magyar iskola tanára az erre külön jelentkezőknek latint is tanítson, így őket az alreálgimnázium I. osztályos tanulóinak tekintették.

Az alapítvány tulajdonjogát az egyházközség 1863-ban kapta meg, ami lehetővé tette az intézmény helyzetének stabilizálását. 1864-ben a presbitérium úgy döntött, hogy a két iskolát elválasztja, s az alreálgimnáziumnak csak a gimnáziumi tagozatát tartja meg. Szeptemberben ennek értelmében 2 osztályos polgári iskola, valamint 3 osztályos algimnázium nyílt. Az utóbbiban oktatókat rendes tanárrá nevezték ki, s külön rajztanárt is alkalmaztak. A IV. osztály nem szűnt meg: aki maradni akart, azzal az egyik tanár külön díjazás ellenében foglalkozott. Egy évre rá lett külön tanára a IV. osztálynak, a magasabb tandíjat pedig ez év közben a többi osztály szintjére csökkentették le.[6] Az algimnázium számára az egyházközség a várostól épületet bérelt, amelyet 1867-től már ingyen használhatott. Ezzel szerény, de a korábbihoz képest nagyobb hajlékhoz jutott, amelyet a presbitérium a szükségletnek megfelelően rendezett be.[7] Az oktatás – némi módosítással – az 1861. évi evangélikus egyetemes tanterv szerint történt. A nyilvánossági jogot az egyházkerület garantálta.[8] Az iskola megmaradt, bár voltak, akik a szükségességét az alacsony létszám (80 fő körül) miatt vitatták.

1867/68-ban a gimnáziummal kapcsolatban, hogy a szlovák anyanyelvűek kellő jártasságot szerezzenek a magyar nyelvben, az egyházközség magyar elemi iskolát nyitott. A vidéki tanulók számát pedig tápintézet, azaz menza alapításával próbálta növelni. 1867/68-ban azonban mindössze egy tanuló igényelte ezt a szolgáltatást, így az a tanév végével megszűnt.

alapítani, a megye pedig először nem engedélyezte az adományozást.

[6] Az evangélikus egyház tagjainak 10, a többieknek 20 Ft-ot kellett fizetniük évente.

[7] Volt könyvtára, szertára, ásványtára – ha nem is külön helyiségekben.

[8] 1865-ben a Helytartótanács szervezetlenségre hivatkozva megvonta, de az egyházkerület szerint minden egyetemes tantervet követő iskola az autonómia okán nyilvánosnak tekinthető, a bizonyítványt pedig a többi evangélikus iskola el fogja ismerni. Ezzel sikerült a szülőket megnyugtatni.

Az 1868. népiskolai törvény kötelezte a várost, hogy polgári iskolát állítson fel, ezért megkereste az egyháztanácsot, vajon nem lenne-e ebben segítségére. A presbitérium 1870-ben helyt adott a kérésnek, s az iskolai bizottság 1869-es véleménye alapján, mely az algimnázium rossz anyagi helyzetére, valamint korlátozott érdeklődésre hivatkozott, polgári iskolává alakította át az intézményt. A továbbra is magyar tanítási nyelvű iskolában latint is oktattak azok számára, akik át akartak lépni középiskolába.

A változás valóban a tanulói létszám emelkedését hozta (1870/71-ben 108 fő). A Békés-Csanád megyei tanfelügyelő 1871. évi látogatásán megfogalmazott kritika hatására, miszerint az iskola a tananyagot tekintve inkább gimnázium, mint polgári, már 1871-ben „reálgymnasium" nevet kapott, s ezt követően az 1869-es acsai evangélikus gimnáziumi tanterv szerint működött, pontosabban azt a helyi viszonyokra alkalmazta. A név azt fejezte ki, hogy két tagozatot alakítottak ki választható tárgyak által: a gimnazisták latinul is tanultak, a realisták helyette szlovák nyelvet, valamint a matematikát magasabb óraszámban. (Az előbbiek tandíja magasabb volt.) Az iskola tanári kara ötfősre emelkedett.

A realista tanulók száma azonban folyton csökkent, így 1876-ban a presbitérium ennek az iránynak a felszámolását határozta el. Ezt követően 6 évig ismét algimnázium cégér alatt működött az intézmény 4 rendes és több óraadó tanárral. A fenntartó próbálta megerősíteni: bevezette az állami tantervet, s fokozatosan áttért a szaktanári rendszerre. 5. rendes tanár alkalmazását – melyet a tanterv megkívánt volna – azonban anyagi okokból nem tudta vállalni. Az egyházközség 1880-ban az iskola telkének tulajdonjogát egy másik telekért cserébe megszerezte a várostól. Nagy tervei voltak: a régi helyén új épületet akart emelni. Ebből azonban egyelőre nem lett semmi. A fejlesztések ellenére a tanulói létszámot nem sikerült növelni, az csak az 1890-es években emelkedett meg (lásd 1. ábra)(*Bukovszky*, 1896. 7–35. o.).

1. ábra. *A békéscsabai evangélikus gimnázium tanulóinak a száma (1867/68–1917/18). Forrás: Értesítő Békéscsaba, 1867/68–1917/18.*

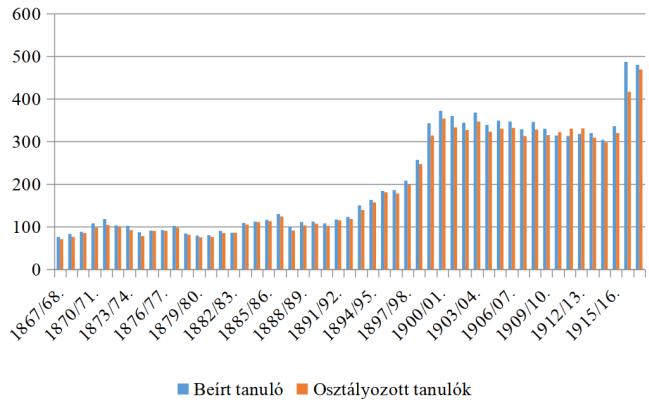

Az egyházközség – úgy tűnik, kedvét vesztve – 1872-ben megint a „visszafejlesztés", tehát a polgári iskolává alakítás mellett döntött. Tette ezt annak ellenére, hogy a püspök figyelmeztette: a polgári iskola fenntartási költségei magasabbak az algimnáziuméénál. A városi képviselőtestület, azzal a feltétellel, hogy az iskola magyar tanítási nyelvű marad, hozzájárult a változáshoz (*Bukovszky*, 1896. 35–39. o.). A határozatot azonban néhányan megtámadták, mivel szerintük az algimnázium *„a község haladásának egyik főtényezője volt, áldás a város minden osztályu lakosaira, mert alkalma van mindenkinek gyermekét 14–15 éves koráig csekély költséggel saját felügyelete alatt neveltetni*". (Idézi *Bukovszky*, 1896. 39. o.). A háttérben az értelmiségi és a földműves réteg érdekellentéte állt: utóbbinak ugyanis elegendő lett volna egy polgári iskola is. Két intézményt viszont már nem bírt el a város. Az évekig elhúzódó jogi procedúrát végül Trefort Ágoston döntése (1882) zárta le, aki a fellebbezőknek adott igazat.

Újabb nehézséget jelentett, hogy az 1883. évi középiskolai törvény az iskolákra nézve jelentős anyagi megterhelést okozó előírásokat tartalmazott, pl. a tanári kar számát ötfősre kellett (volna) emelni. Az államsegély-folyamodványt a VKM azonban visszautasította. Egyre nagyobb problémát jelentett továbbá az iskolaépület rozoga állapota: a helyiségek nedvesek voltak, a számuk pedig kevés, az épület beázott. A VKM 1886-ban a tanárhiány miatt megintette a fenntartót, s siettette a tervbe vett átépítést. Utóbbi hamarosan meg is történt. Ezzel azonban csak elodázta a helyzet megoldását, hiszen az épület rossz alapadottságain nem lehetett változtatni. A VKM felrótta a felszerelések elégtelen voltát, s ugyan az 5. rendes tanárt is kinevezték, nem volt külön hitoktató, a tanárok fizetése pedig alacsony maradt. Mindennek az oka az iskola elégtelen jövedelme volt. (Az oktatás minőségével szemben egyébként az állami felügyelő hatóság nem támasztott kifogást.)

A tandíj 1887-es felemelése[9] és a néhány újabb alapítvány sem segített a helyzeten, ezért a fenntartó ismét államsegélyhez (3000 Ft) folyamodott. Gr. Csáky Albin miniszter 1888-ban azonban egyrészt elutasította a kérvényt az államkincstár szegénységére, valamint arra hivatkozva, hogy az államnak nem fűződik az iskola fenntartásához különösebb érdeke, másrészt felhívta az egyházközséget, hogy a korábban már jelzett problémákat[10] orvosolja. A VKM 1889-ben az építkezési segélykérelmet is visszautasította, s 1890-ben ismét megintette az iskolát.[11] Később 1892-ig adott haladékot a problémák megoldására. A szinte lehetetlen helyzetből, amelynek tétje a nyilvánossági jog elvesztése volt, végül a város 1891-ben megszavazott 2500 Ft-os évi segélye húzta ki az egyházközséget.[12] Ugyanebben az évben a szomszédos telekrészt átengedte. 1892-ben megtörtént a régi épület kiegészítése, így egy időre az elhelyezésbeli

[9] Protestánsoknak 16-ról 24 forintra, míg a nem protestánsoké maradt 40 forint.

[10] Külön rajzterem és tornacsarnok, külön hitoktató. Utóbbi szerepet végül az egyházközség az egyik segédlelkészre bízta. A Torna-Egyesület pedig befogadta saját helyiségébe az iskola tanulóit.

[11] Hiányzott egy okleveles rendes tanár, s az épület állapota sem volt megfelelő.

[12] Ennek egyik feltétele a tandíj felekezeti alapon történő differenciálásának a megszüntetése volt.

gondok megoldódtak. Ugyanakkor a tantestülettel kapcsolatos elvárásoknak – haláleset, betegség, illetve okleveles tanárok jelentkezésének elmaradása miatt – nem tudott a fenntartó eleget tenni (*Bukovszky*, 1896. 35–68., 72. o.).

A stabilitással együtt a diáklétszám növekedni kezdett (lásd 1. ábra), a nagy megugrás 1897/98-ban következett be az V. osztály megnyitásával. (Ekkor vette fel az iskola az elhunyt trónörökös, Rudolf herceg nevét.) 1895-ben döntés született ugyanis az intézmény nyolcévesre bővítése mellett. Vita ekkor már nem volt: a városi lakossági gyűlésen csak a mód, azaz a szükséges összeg előteremtésének mikéntje volt kérdés. Elkezdődött az adománygyűjtés. A presbitérium csak erkölcsi támogatást nyújtott, a város azonban újabb 2500 Ft évi segélyt szavazott meg, látva hogy a VKM önrész vállalása nélkül nem fog államsegélyt biztosítani. A számítás bevált, mert br. Wlassics Gyula építési államsegélyt (100 000 Ft) és évi fenntartási államsegélyt is odaítélt (1897-ben 2000 Ft-ot, 1898-ban évi 16 000 Ft-ot). A pozitív döntésben szerepet játszott a város szülöttje, korábbi képviselője, ekkor VKM államtitkár, Zsilinszky Mihály. A megfelelő telket cserével az egyházközség biztosította,[13] így az Alpár Ignác tervei alapján elkészült új épület a nagytemplom mellé került. A VIII. osztállyal 1900/01-ben egészült ki a gimnázium, ekkor (1900. október) költöztek be az új épületbe (lásd 1. kép) is. 1899-től alumneumot, azaz menzát is működtetett az iskola a szegény tanulók megsegítésére. A költözést követően a szertárak állománya jelentősen bővült, ami hozzájárult az oktatás színvonalának a javulásához. Az iskola népessége ennek ellenére apadni kezdett, aminek az 1916-ban bekövetkezett emelkedés vetett véget. A létszám némi fogyásának minden bizonnyal az állami polgári iskola 1901. évi megnyitása volt az oka. Még 1914-ben katonai kórház céljára rendelkezésre kellett bocsátani az épületet, amelyet csak 1920-ban vehettek vissza. (*Kruchió*, 1980. 86–90. o.; *Domkosné*, 1980. 99–105. o.; *Szepesi*, 1980. 222. o.). A főgimnázium 1924-ben reálgimnáziummá alakult, majd 1932-ben újra gimnázium lett. 1948-ban államosították, 1993-ban kapta vissza az evangélikus egyház (*Pataki*, 1944. 3. o.).

1. kép. *A békéscsabai gimnázium új épülete.*
Forrás: Értesítő Békéscsaba, 1900/01. 4. o.

[13] Az egyházközségnek építőanyaggal kellett az értékkülönbséget kiegyenlíteni. A telket a város kiegészítette.

I.3. A békéscsabai gimnázium tanulói

A gimnáziumot az evangélikus egyház tartotta fenn, de a tandíj összegére vonatkozó megjegyzéseinkből már lehetett arra következtetni, hogy más felekezet tagjai is tanultak a falai közt. Arra hivatkozva, hogy – a szüleik – egyházi adójából nem jut az iskola fenntartására, sokáig differenciáltak a tandíjban. Ebből és a város lakosságának a felekezeti összetételéből adódóan a diákok közt az evangélikusok többségben voltak. Az első adattal 1867/68-ból rendelkezünk: ekkor a vizsgázott tanulók (71 fő) 58%-a volt evangélikus, 27%-a izraelita, 11%-a katolikus és 4%-a görög keleti.[14] Az evangélikus többség egészen az 1890-es évek elejéig megmaradt (lásd 2. ábra), majd valamivel 50% alá kúszott az arány. A változásban minden bizonnyal szerepet játszott az említett 1891-es határozat. Azt követően is – a századelő néhány évét leszámítva –a legjelentősebb csoport az evangélikusoké maradt. A II. helyre – az említett néhány kivételtől eltekintve – az izraelita felekezet került, míg azt az 1910-es évek első felében a katolikusok fel nem váltották. Mindeközben a kisebb felekezetek – a református és a görög keleti – tagjainak a részaránya is megnövekedett.

2. ábra. *A békéscsabai gimnázium tanulóinak felekezeti megoszlása ötéves bontásban (fő)*[15]
Forrás: Értesítő Békéscsaba, 1870/71. 13. o., 1875/76. 15. o., 1880/81. 15. o., 1885/86. 22. o., 1890/91. 32. o., 1895/96. 131. o., 1900/01 115. o., 1905/06. 96. o., 1910/11. 83. o., 1915/16. 63. o.

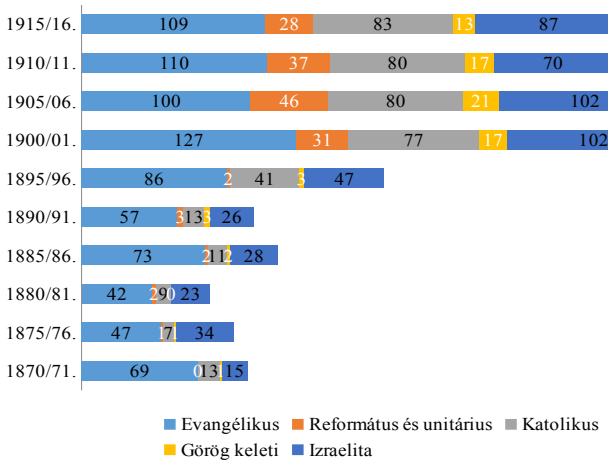

Az evangélikus dominancia visszaszorulásához hozzájárult, hogy az iskola az 1880-as évek végtől kezdve, majd különösen a bővítést követően egyre nagyobb arányban rekrutálta tanulóit Békés vármegyéből, sőt mind jobban az ország más

[14] Értesítő Békéscsaba, 1867/68., 14. o.

[15] 1885/86-, 1905/06- és 1910/11-ben a beírt, egyébként az osztályozott tanulók közt. 1895/96-ból 2 főről az adatok hiányoznak.

területéről is (lásd 3. ábra). Mivel a vármegyében az evangélikusok arányszáma a városénál jóval alacsonyabb volt, ez a felekezeti megoszlásra is kihatott.

3. ábra. *A békéscsabai gimnázium diákjainak lakóhelye (fő)*
Forrás: Értesítő Békéscsaba, 1885/86. 23. o., 1890/91. 33. o., 1895/96. 132. o., 1900/01. 116. o., 1905/06. 97. o., 1910/11. 81. o., 1915/16. 60. o.

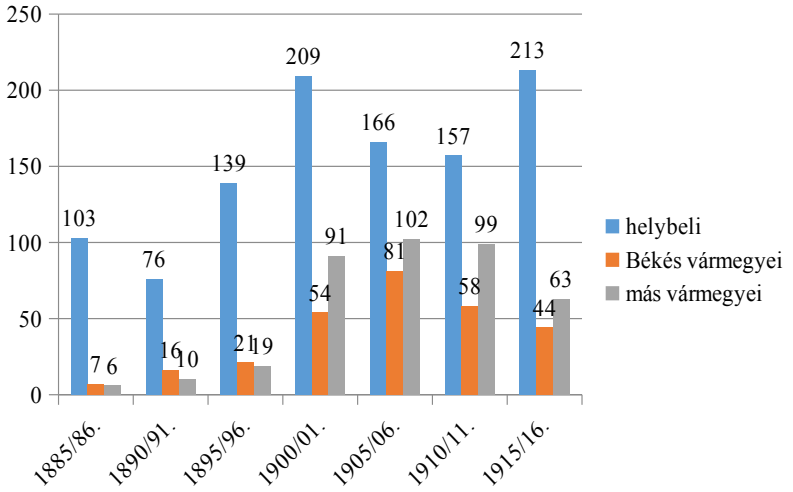

A tanulóifjúság összetétele a nemzetiségi tekintetben is jelentős módosuláson ment keresztül, amelynek egyik fő tényezője az asszimiláció és a beköltözés volt. Hozzájárult továbbá az iskola helyi jellegének a gyengülése. Már 1885/86-ban a diákok többsége (84%) magyar anyanyelvűnek vallotta magát, s ez az arány a következő évtizedekben nagyon nem módosult. A változás a századelőn következett be, amikor – a 4. ábrán is jól látható módon – elérte, sőt egyre inkább meghaladta a 90%-ot.

Az asszimilációt jelzi, hogy a magyar anyanyelvűek közt mind többen voltak azok, akik csak a magyar nyelvet beszélték. Erre vonatkozóan az első adattal 1877/78-ból rendelkezünk, ebben és a következő 2 tanévben a vizsgázott diákok 30%-a beszélt csak magyarul, 43%-a magyarul és szlovákul, 15%-a magyarul és németül, 12%-a magyarul, szlovákul és németül.[16] Ezzel szemben az utolsó három békeévben csak magyarul beszélt 64%, magyarul és szlovákul 23%, magyarul és németül 7%, magyarul és románul 5%, végül magyarul és szerbül, valamint magyarul és ruténül 0,5-0,5%.[17]

[16] Értesítő Békéscsaba, 1876/77. 19. o., 1877/78. 20. o., 1878/79. 21. o.

[17] Az értesítő szövege szerint ebben az esetben is a vizsgázott tanulókról van szó, de az adatok pontatlanok. A három nyelvet beszélők pedig nincsenek feltüntetve. (Értesítő Békéscsaba, 1911/12. 84. o., 1912/13. 97. o., 1913/14. 97. o.)

4. ábra. *A békéscsabai gimnázium diákjainak anyanyelve, valamint a csak magyarul beszélők száma (fő)*
Értesítő Békéscsaba, 1885/86. 22. o., 1890/91. 32. o., 1895/96. 131. o., 1900/01. 115. o., 1905/06. 96. o., 1910/11. 83–84. o., 1915/16. 63. o.

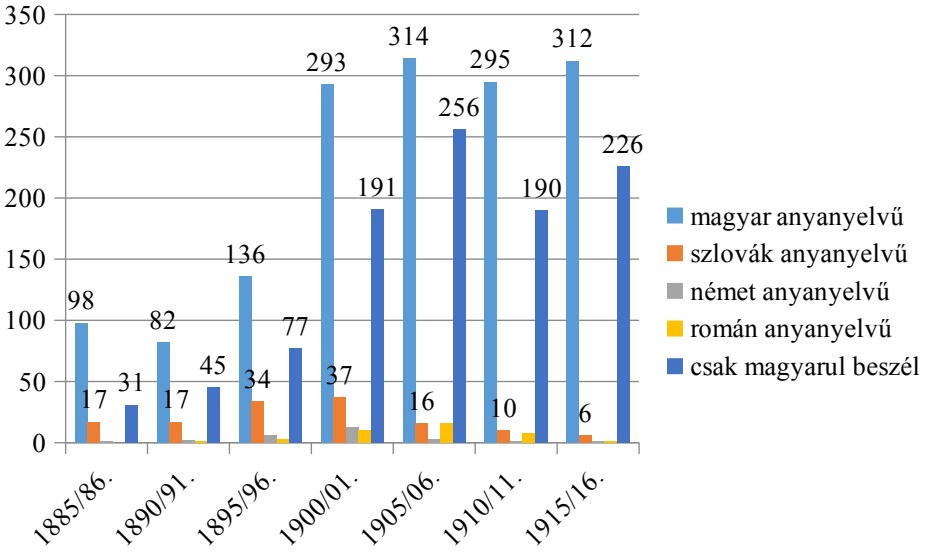

A diákok társadalmi összetételével részletesebben nem foglalkozunk, hiszen a témában elkészült egy alapos tanulmány (vö. *Véghné*, 1980. 117–139. o.) Mivel elsődleges célunk az arisztokraták középiskolai tanulmányainak a megismerése, az alábbiakban a dualista időszak egyetlen főnemes tanulójára koncentrálunk, báró Solymossy Árpádra. Az iskola történetében elmélyedők számára bizonyára nem meglepő, hogy a létszám ily alacsony. A működés körüli bizonytalanság, a rossz elhelyezés nem tette vonzóvá még a környéken birtokkal rendelkező családok (pl. a gr. Wenckheim) szemében sem.

Solymossy Árpád evangélikus vallású német származású családból származott. A Falk nevet még nagyapja, László magyarosította 1862-ben Solymosira[18], aki a herceg Esterházy család jószágkormányzója, majd bérlője volt. Kiváló gazdasági szakemberként egyre nagyobb vagyonra tett szert. 1881-ben nemesi, majd 1895-ben bárói címet szerzett. Árpád már a főnemesi cím birtokában született 1896-ban az Arad vármegyei Apatelken (*Gudenus*, 1999a. 324–326. o.).[19] Édesapja, br. Solymos(s)y Lajos jelentős szerepet töltött be az országos politikai életben, s bekapcsolódott az egyházi közéletbe is. Középiskolai tanulmányait

[18] Később a Solymosy, utóbb a Solymossy változatot használták.

[19] Édesapja báró Solymosy Lajos, édesanyja báró Bohus Berta volt. Árpád 1966-ban hunyt el Budapesten. Összesen öten voltak testvérek. Nem találtunk adatot arra vonatozóan, mely iskolában tanult két bátyja, Tibor és Gábor.

otthon, Bécsújhelyen, Genfben és Sopronban végezte, majd az óvári gazdasági akadémián diplomázott. A báró Atzél család egykori – apja által megvásárolt – borosjenői birtokán dolgozott. Apja utódaként e település szabadelvű párti képviselőjévé választották 1896-ban és 1901-ben. Még 1880-tól felügyelője volt az apatelki egyháznak (*Sturm*, 1897. 341. o.; *Sturm*, 1905. 361–362. o.). A szarvasi főgimnázium kormányzó testületének elnökeként is tevékenykedett – mégpedig azokban az években is, mikor fia a rivális intézményben, Békéscsabán tanult.[20] 1918 és 1922 között a magyarországi evangélikus egyház egyetemes egyházi és iskolai felügyelői tisztét töltötte be.[21] A megválasztását követően lemondott a szarvasi felügyelői tisztségről, s búcsúzóul 3000 Ft értékű alapítványt tett, amelynek kamataiból három szegény, de kiváló tanulmányi eredményű evangélikus vallású tanuló menzai ellátását fedezték. A kiosztás feltétele saját, illetve halála után Apatelken élő leszármazottjának a hozzájárulása volt.[22]

Báró Solymossy Árpád a főgimnáziumi korszakban volt az iskola tanulója: az I. osztályban (1907/08.) magántanuló volt, majd nyilvános tanulóként tért vissza V. osztályos korában (1911/12–1914/15.). Itt is érettségizett jó eredménnyel. Végzősként feladatot, levéltárosi tisztséget vállalt az Önképzőkörben és a VIII. osztály gyámintézeti pénztárosa volt.[23] Az érettségit követően mezőgazdasági diplomát szerzett (*Gudenus*, 1999. 326. o.). Később birtokán gazdálkodott (Hidvégardó, Tornaszentjakab, Tornaszentandrás). A Tiszajobbparti Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet képviselője is volt (1930).[24]

2. kép: Báró Solymossy Árpád[25]

[20] Vö. Értesítő Szarvas, 1913/14., 11. o.; 1914/15., 3. o.; 1916/17., 16. o.; 1917/18. 25. o.

[21] Országos egyház, kerületek, Letöltés: `http://eol.lutheran.hu/?p=38`. 2018. június 17.

[22] Értesítő Szarvas, 1917/18. 15. o.; 23. o.

[23] Értesítő Békéscsaba, 1907/08., 87. o.; 1911/12., 76. o.; 1912/13., 89. o.; 1913/14., 90. o.; 1914/15. 59., 67., 75., 80. o.

[24] Vö. Közjegyzői okiratok... HU BFL - VII.158.a - 1930 – 0281, Letöltés: `https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/515792/` 2018. június 17.; *Slezsák*, 1987. 38., 50. o.

[25] Forrás: Árpád Lajos báró Solymossy, Letöltés: `https://www.geni.com/people/Árpád-Lajos-báró-Solymossy/6000000018664882551201`8 2018. június 17.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 24–49. o. • 2017
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2017.1.2

II. A szarvasi evangélikus gimnázium

II.1. Szarvas története

A teljesen elnéptelenedett Szarvast a török kort követően újra kellett alapítani. Br. Harruckern János György kapta meg Csabához hasonlóan ezt a települést is, s vele együtt a gyulai uradalmat hűséges katonai szolgálataiért cserébe 1720-ban. A terület megműveléséhez szükséges munkaerőt kedvező feltételekkel csábította ide a régióból, Felső-Magyarországról és Pest vármegyéből. Így keletkezett az új Szarvas 1722-ben. A lakosság többsége Csabához hasonlóan evangélikus szlovák lett – miközben a környék magyar nemzetiségűvé vált. A báró törekedett ugyanis arra, hogy etnikailag és felekezetileg homogén település jöjjön létre. A jövevények egyházközséget alapítottak, amely hamarosan elemi iskolát szervezett. Ezek száma idővel egyre növekedett. Ezen egyház lelkésze volt Tessedik Sámuel, aki létrehozta Európa első gazdasági iskoláját 1779-ben (megszűnt 1806-ban).[26]

A katolikus betelepülők az egyazon vallású földesúr támogatásával 1788-ban alapították egyházközséget, s már ugyanebben az évben megnyitották az elemi iskolájukat.[27] Az első zsidó 1829-ben települt le Szarvason. Számuk lassan emelkedett, s ez a hitközség megszervezéséhez vezetett. A gyermekek eleinte vallási iskolában tanultak, a felekezetnek 1853-ban nyílt világi elemi iskolája. A kiváló ortodoxok a szakadás után (1878) saját elemit nyitottak. A református egyházközség 1918-ban alakult meg. Korszakunk végén a településen 6 községi elemi iskola, egy-egy községi ipariskola, állami elemi leányiskola, valamint állami polgári iskola is működött a későbbiekben részletesen is tárgyalt evangélikus gimnázium, valamint a szintén evangélikus tanítónőképző mellett.

Mind az evangélikusok, mind a katolikusok többségében szlovák nyelvűek voltak. Azonban a magyar kisebbség hatására már a XVIII. század végén megkezdődött a szlovák nyelv magyarosodása: magyar ragok, szavak használata. A kétnyelvűség az 1830-as évektől mind nagyobb mértéket öltött, s ebben a gimnáziumnak, a tanárainak, valamint az evangélikus egyház vezetőinek is nagy szerepe volt. Mindemellett egészen a dualizmus korának végéig a település megmaradt szlovák többségűnek. 1910-ben 63% tartozott ehhez a nemzetiséghez, a magyarok 37%-ban voltak jelen, a többi nemzetiség aránya 1% alatt maradt. Ugyanakkor az itt élők 85%-a beszélte a magyar nyelvet. Ebben nagy szerepe volt az oktatási intézményeknek. A felekezeti megoszlás ennél sokszínűbb volt, ugyanebben az évben az evangélikusok tették ki a lakosság 85%-át, a római katolikusok a 9%-át, az izraeliták a 4%-át s végül a reformátusok a 2%-át (*Szilvássy*, 1995. 28–57. o.; *Neumann*, 1922. 164–168., 216–319. o.).

[26] 1822-ben már 5 evangélikus iskola működött a községben. Az 1860-as évektől sorra alakultak a tanyai iskolák. 1897-ben már 17 községi és 13 tanyai iskolája volt csak ennek az egyháznak.

[27] A másodikat 1874-ben, a harmadikat pedig 1901-ben.

A település a XVIII. században, valamint a XIX. század első felében jelentős fejlődésen ment keresztül. Ennek volt köszönhető, hogy 1848-ban rendezett jogú városi címet kapott. A kiegyezést követően azonban a fellendülés lelassult, s Szarvas 1872-ben nagyközséggé vált. Csabához hasonlóan lakossága a XIX. század elején szinte kizárólag mezőgazdaságból élt. A jobbágyság felszámolásával és az oktatási intézmények számának gyarapodásával viszont a reformkorban megindult, majd a dualizmus korában felgyorsult a polgárosodás folyamata: egyesületek sora jött létre, nyomda nyílt, lapok jelentek meg. A község fejlődésében nagy szerepet játszottak egyes főnemes családok, mint a gr. Bolza, a gr. Csáky, a br. Podmanczky tagjai (*Neumann*, 1922. 67–90., 200–209. o.).

II.2. A szarvasi gimnázium története

Az iskola alapítását a Békés-Bánáti Evangélikus Egyházmegye[28] 1802. nyári közgyűlése határozta el Boczkó Dániel szarvasi lelkész kezdeményezésére arra hivatkozva, hogy az alföldi evangélikusok számára létre kell hozni latin iskolát.[29] Hiszen a legközelebbi evangélikus gimnázium Aszódon volt, emellett választhatták még – ha ragaszkodtak a felekezetük szerinti neveléshez – a soproni, valamint a pozsonyi vagy más felső-magyarországi városok iskoláit. Az első évtizedekben a gimnázium Mezőberényben működött. Úgy gondolták ugyanis, hogy e háromnyelvű (szlovák, német, magyar[30]) település jó nyelvgyakorlási lehetőséget nyújt az ifjaknak. A falu csendességével, egyszerűségével pedig megfelelő közeget biztosít erkölcsi fejlődésükhöz.

Az iskola már 1802 őszén megnyílt.[31] (Ez volt Békés vármegyében az első gimnázium.) Az indításhoz szükséges tőkét adakozásból gyűjtötték össze, amelyben több főnemes is részt vett (br. Wenckheim, br. Prónay, br. Podmaniczky). Az igazgatói teendőkkel Tessedik intézetének egykori tanárát, Skolka Andrást bízták meg. A tantestületet rajta kívül két tanár, valamint két lelkész alkotta. A felvett 51 tanuló részére először három bérelt helyiségben folyt a tanítás, egyiket br. Wenckheim Ferencné[32] biztosította. Ugyanő 1805-ben malomépítés céljára földet adományozott. A malom az iskola legfontosabb bevételi forrása lett. 1806-ban pedig házat vett, amelyet kedvező feltételekkel eladott a fenntartónak. Az iskola könyvtára is a Wenckheim családtól származott, ahogy a szertárak eszközei is. Az esperesek, az egyházmegyei felügyelő (br. Podmaniczky János[33]) és mások adományai is lehetővé tették, hogy az iskola anyagi

[28] A két egyházmegye 1836-ban kettévált, az iskola fenntartója ezzel a Békési Egyházmegye lett (*Nádor*, 1934. 21. o.).

[29] Tessedik Sámuel gyakorlati szorgalmatossági iskolája ekkor már működött. Boczkó vele rivalizálva kezdeményezte a gimnázium alapítását.

[30] A szlovákok és a németek evangélikusok, a magyarok reformátusok voltak.

[31] A felsőbb egyházi elismerést 1806-1807-ben nyerte el (*Benka*, 1895. 56. o.).

[32] A családnak kastélya volt a településen.

[33] Podmaniczky *„főleg a magyar nyelv sikeres tanitásáért lelkesedvén, évi jutalmakkal serkentette a tanulóságot…"* (*Benka*, 1895. 18. o.). Éveken keresztül maga fizette továbbá a magyar nyelv és

helyzete stabilizálódjon. A diákok száma növekedett, 1830-ban már 186 fő tanult itt. Problémát egyedül a tanári kar gyakori változása okozott, magasabb fizetésért lelkészi, tanári, sőt néptanítói állásért cserélték fel a mezőberényit (*Nádor,* 1934. 5–10., 24–25. o.; *Benka,* 1895. 6–22. o.).

Az intézmény kezdte kinőni a kereteit, a változtatás szükségessége találkozott a szarvasiak kezdeményezésével, akik költözést javasoltak. Üresen állt ekkor már Tessedik iskolája, s gimnáziumtól a község regionális kulturális és gazdasági szerepének megerősödését várta. Az egyházi és a politikai vezetők megnyerték gróf Bolza József helyi – katolikus – földbirtokos támogatását, aki 1833-ban – más birtokosokkal együtt[34] – földet, botanikus kertet és két malomhelyet adományozott az iskola számára. Célja a közjó előmozdítása és a nemzeti nyelv terjesztése volt. Az adomány jövedelmét az iskola bárhogy felhasználhatta.[35] Viszonzásul br. Prónay Albert egyházmegyei felügyelő 1000 Ft-ot ajánlott fel a római katolikus diákok vallás-erkölcsi tanulására. (Ennek nem lett eredménye, mert a főpapok eltiltották a katolikus diákokat a protestáns intézetek látogatásától.) Az egyházmegye területén működő egyházközségek lélekszám arányában járulékot fizettek a gimnázium fenntartására. Az egyházközség 5000 Ft-ért átadta Tessedik egykori iskoláját, ahol 1834-ben kezdődött meg – újra – a tanítás. Ennek a feltétele az volt, hogy a helybeli evangélikus tanulók lehetőleg alacsony tandíjat fizessenek. (A mezőberényi épületet bérbe adták, majd eladták, ahogy a malmot is.)

A mindenképpen kedvezőbb anyagi helyzet ellenére az iskola hamar hanyatlásnak indult. Ennek oka a túlzott engedékenység miatti rossz fegyelem, illetve tanulmányi eredmény, az igazgató személye és a tantestületen belüli konfliktusok voltak. A fejlődést a költő és drámaíró, MTA és Kisfaludy Társaságbeli tag Vajda Péter alkalmazása és igazgatóvá történő kinevezése hozta meg (1843).[36] Vajda nagy erőkkel látott munkához, a szaktanításra való áttérés érdekében két új tanszéket szervezett, s az egyiket Bloch Móriccal (Ballagi Mór) töltötték be.[37] Áttértek az 1842-es zay-ugróci egyetemes evangélikus tanterv szerinti

irodalom tanárt. A tanítás nyelve egyébként eleinte a latin volt. 1809-től oktatták a magyar nyelvet, irodalmat, földrajzot és történelmet – eleinte a református lelkész önként. 1826-ban az esperességi közgyűlés kötelezte a gimnáziumból kikerülő lelkészeket, hogy hálából egy évig magyart tanítsanak. Az első évtizedekben külön tárgyként tanították a németet. Vajda igazgatóságától kezdve magyar érzelmű nevelés jellemezte az intézetet. Tatay az egyházi autonómiára hivatkozva küzdött az abszolutizmus germanizáló törekvései ellen. A szarvasiak kettős kötődését mutatja, hogy 1907-ben a felvidéki szlovák diákok pánszláv egyesületét a helyiek leplezték le. (*Nádor,* 1934. 28–29., 45–46. o.; *Benka,* 1895. 83–84. o.)

[34] Gr. Batthyány Istvánné gr. Bolza Anna, gr. Mittrovszky Vilmosné br. Schröffl Jozefa, gr. Esterházy Mihályné br. Schröffl Antónia.

[35] A mezőberényiek is összefogtak, a br. Wenckheim család is felajánlott 150 holdat, malmot és házhelyeket, de nem tudták a költözést megakadályozni. Óvásukat az egyházmegyei közgyűlés elutasította (*Benka,* 1895. 23–24. o.).

[36] Ezért vette fel a nevét az iskola 1930-ban.

[37] Bloch 1843-ban tért át az evangélikus vallásra. 1848-ig maradt Szarvason, ekkor belépett a hadseregbe. A szabadságharc bukása után Szarvasra internálták, a gimnáziumban viszont nem

oktatásra. (Korábban saját tanterv szerint tanítottak.) 1843/44-től pedig minden tantárgyat magyarul oktattak. Vajda volt az, aki kezdeményezte, hogy az iskolát az egyházkerület sajátjának ismerje el, hogy viselhesse a líceum nevet, s hogy legyen konviktusa. E célok megvalósulását váratlan halála (1846) megakadályozta. (Közülük a bölcsészeti-teológiai tanfolyam indításával egyedül a líceumi jelleg valósult meg.) Utóda Ballagi, az övé a fiatal Gerő (Greguss) Ágost lett, aki 1849-ig maradt az iskolában, akkor ugyanis politikai okokból a kormánybiztos felfüggesztette a működését.

Az egyházmegyei közgyűlés vállalta, hogy az Entwurf szigorú követelményeinek (pl. 12 szaktanár alkalmazása) eleget tesz, s így megőrzi a főgimnáziumi státuszt. Nehéz küzdelem következett, amelyben a város, az egyházmegyei egyházközségek, valamint a helyi arisztokraták[38] áldozatkészségének köszönhetően sikerült talpon maradni. Tatay István igazgató 1857-ben, majd újra és újra kérelmezte az iskola nyilvánossági jogát és egyben kijelentette, a tanítási nyelv a jövőben is a magyar lesz. 1858-ban előkészítő osztály nyílt, amely 1867/68-ig működött. 1862-ben új tanterv lépett életbe, mely szerint az alsó osztályokban az evangélikusoknak – hacsak a szülők felmentést nem kértek –, a felső osztályokban pedig az egyházi pályára készülőknek a szlovák nyelvet is tanították. A német oktatása a III. osztályban kezdődött. Az 1860-as években Tatay vezetése alatt jelentős fejlődésen ment keresztül az iskola, amely a kiegyezésnek köszönhetően megkapta a nyilvánossági jogot, valamint az érettségi tartásának a jogát.

1860-ban tanítóképzést indítottak[39] intézményen belüli differenciálással: az utolsó két osztályban elkülönülő tantervvel. 1864-től három éven keresztül plusz egy éves képzést kínáltak a „tanítójelölteknek". 1867/68-tól a négy felső osztályba került a tanítóképzés, a követelmények növekedésével a gimnáziumétól mind inkább eltérő tartalommal. Az egyre távolodó ág 1907-ben lett önálló. Fenntartását az egyházkerület vette át. 1917/18-ban tanítónőképzővé szervezték át. (Ez lett az első evangélikus intézmény ebből a típusból.)

1864-ben egyéves teológiai tanfolyamot létesítettek, amely 1868-ban szűnt meg. 1872-ben befejeződött az iskolaépület átalakítása, bővítése, ami lehetővé tette a tanulói létszám emelkedését (lásd 5. ábra). Felépült a tornacsarnok is, így 1874/75-ben kötelezővé tették a tornaórát. Az évtized végén a gimnáziumnak uszodája is lett a folyón. 1891-ben az alumneum külön épületbe költözött. 3 évvel később pedig átadták az új tornacsarnokot (*Nádor,* 1934. 10–17., 27., 31–33. 37., 41., 44. o.; *Benka,* 1895. 22–49. o.; *Neumann,* 1922. 296–297., 306–322. o.).

Minden fejlesztés dacára az 1883. évi középiskolai törvénynek az iskola

taníthatott.

[38] Ők összefogva tanszékalapítványt tettek.

[39] Ez a kezdeményezés nem volt előzmény nélküli. Már az iskola alapításával az volt az egyházmegye célja, hogy a tanítóhiányt mérsékelje. 1845-ben a tanítónak készülőknek zenét, szlovák nyelvet, vallástanítás módszertanát tanították, elemi iskolában hospitáltak, sőt gyakorlótanítást is végeztek.

5. ábra. *A szarvasi gimnázium tanulóinak létszáma a dualizmus korában*
Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.

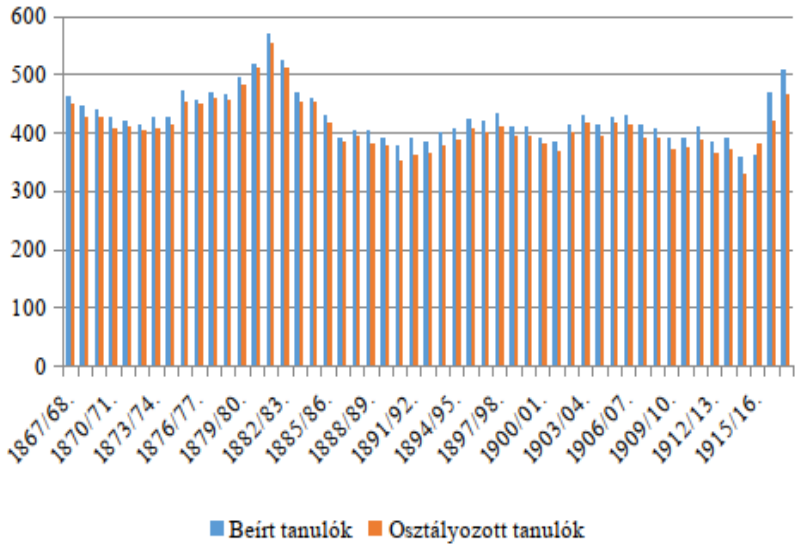

önerőből már nem tudott megfelelni. Többször is kért és kapott ideiglenes fenntartási államsegélyt, mígnem 1895-ben megszületett a megállapodás. E szerint a VKM évi 14 000 Ft támogatást – később ezt többször emelték – ad, ennek fejében a 13 tanár közül 5 kinevezési joga őt illeti, s a gimnáziumnak át kell térnie az állami tantervre. Ekkor a fenntartó is változott: a békésiből alakult három egyházmegye (Arad-Békési[40], Békési, Csanád-Csongrádi) tulajdonába került.

Mivel a régi épület szűkké és célszerűtlenné vált, az új pedagógiai és egészségügyi követelményeknek nem felelt meg, a VKM új emelésére kötelezte a fenntartókat, amely 1906-ra készült el (vö. 2. kép). Az 1912/13-as tanévben először az I., utóbb több osztály is párhuzamossá vált – noha a tanulói létszám lényegesen nem változott.

A háború ennek az iskolának az életét is megbolygatta. 1914/15-ben a tornatermet és a mellette lévő épületet, ahol tornaszertár és az önképzőköri szoba kapott helyet, katonai kórház céljára lefoglalták. 1916-ban menekült diákokat fogadtak be, valamint elhelyezték a polgári és az állami elemi leányiskolát. 1919-ben román katonákat kellett beszállásolni (*Nádor,* 1934. 17–21. o.; *Neumann,* 1922. 299–303. o.). Az iskola típusa a klebelsbergi középiskolai törvényt követően is gimnázium maradt. Az intézményt 1948-ban államosították, s csak 2012-ben lett ismét az evangélikus egyházé.[41]

[40] 1918-ig maradt a fenntartók közt.
[41] Iskolánk múltjáról, Letöltés: `http://www.vajdaevang.hu/index.php/2012-09-27-11-44-5`

2. kép: A szarvasi főgimnázium új épülete
Forrás: Follajtár és Molnár, 1936. 414. o.

II.3. 3.3. A szarvasi gimnázium tanulói

Alábbiakban a gimnázium tanulóit mutatjuk be felekezeti, nemzetiségi, illetve illetékességi szempontból, ahogy azt a csabai iskola estén tettük. Amennyiben a diákok felekezeti megoszlását megvizsgáljuk (lásd 6. ábra) korántsem oly jelentős az evangélikusok számaránya, mint ami a település történetéből várható lenne: az első évben 54%, az utolsóban 55%, a legalacsonyabb 1880/81-ben (39%). Ennek egyik oka a katolikusuk számára kedvező tandíjpolitika lehet, amely gr. Bolza József kikötése volt. Meglepő lehet az izraeliták második pozíciója is az első három kiválasztott évben (18–22%). Ezt követően a katolikusok mögé szorultak vissza. Mindezzel együtt ez a felekezet lényegesen felülreprezentált volt a gimnázium tanulói közt. A képzeletbeli negyedik helyen álltak a reformátusok, míg az utolsón – csökkenő arányban – a görög keletiek. Utóbbi a délvidéki iskolarendszer fejlődésének az eredménye. Amennyiben a két elemzett gimnázium felekezeti szempontból összehasonlítjuk, abból az tűnik ki, hogy Szarvason kisebb volt a változás ebben a tekintetben, mint Csabán.

A 7. ábrán a tanulók anyanyelvét (első két tanév) vagy nemzetiségét (többi tanév) láthatjuk. Minden bizonnyal túlzóak az adatok: a kettős identitással rendelkezők inkább magyarnak vallhatták magukat. Az anyanyelv helyett a nemzetiség kategória még inkább elősegíthette ezt a döntést. A szlovák anyanyelvűek/nemzetiségűek aránya 0–8% között mozgott a vizsgált tanévekben. Náluk is kevesebben voltak a németek. Három tanévben pedig csak magyar anyanyelvű diák tanult a gimnáziumban, ami a valószerűtlen. A többnyelvűségről árulkodik a csak magyar nyelvet beszélő diákok aránya: ez 61% (1910/11.), illetve 73% (1915/16.) volt.

`0/tortenet` 2018. június 17.

[43]Négy tanév (1875/76., 1880/81., 1885/86. és 1910/11.) esetén az osztályozott, egyébként a beírt tanulók. 1880/81. év 3 tanulójáról nem volt adat.

[43]Négy tanév (1875/76., 1880/81., 1885/86. és 1910/11.) esetén az osztályozott, egyébként a beírt tanulók.

6. ábra. *A szarvasi evangélikus gimnázium diákjainak*[42] *felekezeti megoszlása 5 éves bontásban (fő)*
Forrás: Értesítő Szarvas, 1870/71. 29. o.; 1875/76. o. n.; 1880/81. o. n.; 1885/86. 54. o.; 1890/91. 55. o.; 1895/96. 77. o.; 1900/01. 77. o.; 1905/06. 100. o.; 1910/11. 105. o.; 1915/16. 86. o.

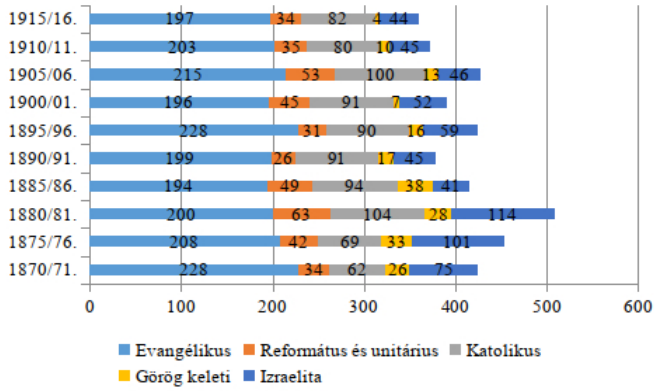

7. ábra. *A szarvasi gimnázium tanulóinak*[43] *anyanyelve/nemzetisége, valamint a magyarul beszélők száma 5 éves bontásban (fő)*
Forrás: Értesítő Szarvas 1875/76. o. n.; 1880/81. o. n.; 1885/86. 54. o.; 1890/91. 55. o.; 1895/96. 77. o.; 1900/01. 77. o.; 1905/06. 100. o.; 1910/11. 105. o.; 1915/16. 86. o.

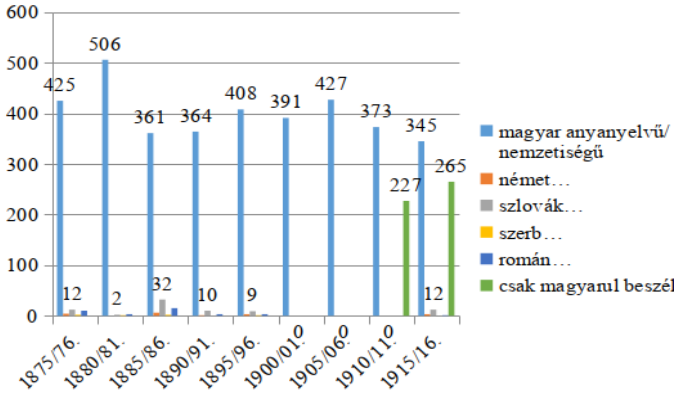

Amennyiben a diákok lakóhelyét megnézzük, a csabaival éppen ellentétes tendenciát figyelhetünk meg: növekedett a helyiek aránya. Ennek hátterében a gimnáziumok s köztük a nyolcosztályosak számának a gyarapodása állhat. A Békés vármegyében lakók arányának XX. század eleji csökkenése feltehetőleg a csabai gimnázium nyolc osztályossá fejlesztésével magyarázható.

[43] 1885/86-ban és 1910/11-ben az osztályozott, egyébként pedig a beírt tanulók.

8. ábra. *A szarvasi gimnázium diákjainak a lakóhelye 5 éves bontásban*
Forrás: Értesítő Szarvas, 1875/76. o. n.; 1880/81. o. n.; 1885/86. 54. o.; 1890/91. 55. o.; 1895/96. 77. o.; 1900/01. 77. o.; 1905/06. 100. o.; 1910/11. 106. o.; 1915/16. 88. o.

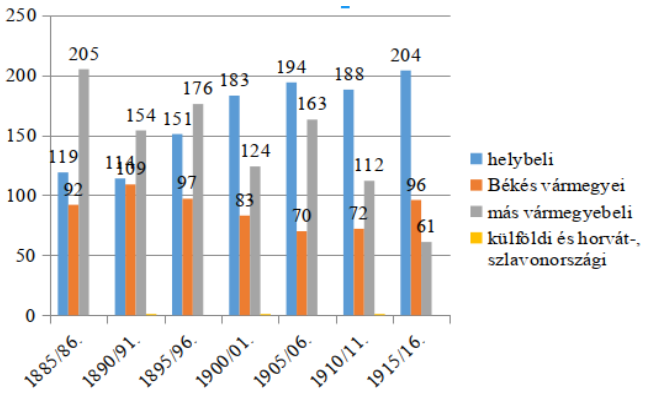

II.4. Arisztokrata tanulók a szarvasi gimnáziumban

A gimnázium történetében – a csabai iskoláéval ellentétben – a főnemesség sokkal nagyobb aktivitást mutatott. A gimnázium alapításakor, valamint a Szarvasra költözéskor különösen megnyilvánult az itt lakó főrendek adakozásban is megnyilvánuló segítő szándéka. A nagyvonalúságra a dualizmus korából is találunk példát: gr. Bolza Antalné 1871-ben alapítványt tett, mely szerint évente 6 arany ösztöndíjjal támogatja a szegény, de tehetséges diákokat vallási és nemzetiségi tekintet nélkül.[44]

A diákok közt is nagyobb számban találunk arisztokrata tanulókat. Az értesítők szerint összesen 17 fő tanult itt a dualizmus korában, legnagyobb számban az 1880-as, 1890-es években (lásd 9. ábra). Legtöbb diákot a katolikus báró[45] Exterde család adta az iskolának: négy testvér, báró Exterde Adolf ügyvéd és Daróczy Eleonóra gyermekei tanultak a falai közt. Vilmos (1874–1909), Kálmán (1875–n.a.), Andor (1876–1905) és Sándor (1879–n.a.) mind Kisjenőn születtek Arad vármegyében. Kálmán valamennyi osztályt Szarvason végezte el, s egyszerűen érett minősítéssel érettségi vizsgát is itt tett. A testvérei az I–V. osztályt járták itt. Sándor el is végezte az V. osztályt, Kálmán kimaradt, Vilmos pedig magántanulóként ismételte (Ettől eltekintve mind a négyen végig nyilvános tanulók voltak.)[46] (*Gudenus*, 1990. 380–381. o.; *Héjja* és *Erdész*, 2010. 271. o.). Kálmánt végzősként a Vajdakör titkárául választották.[47] Egyikük

[44] Értesítő Szarvas, 1870/71. 32. o.
[45] A cím hannoveri vagy hesseni eredetű, s nem lett Magyarországon elismerve.
[46] Értesítő Szarvas, 1885/87. 18. o.; 1886/87. 23. o.; 1887/88. 21., 25. o.; 1888/89. 22., 24., 27. o.; 1889/90. 21., 23., 25. o.; 1890/91. 21., 22., 25. o.; 1891/92. 19., 24., 25. o.; 1892/93. 22., 26., 28. o.; 1893/94. 221., 7. o.; 1894/95. 211., 218., 272. o.; 1895/96. 35. o.
[47] Értesítő Szarvas, 1894/95. 233. o.

további tanulmányai sem ismertek. Vilmos vármegyei tisztviselőként dolgozott (*Bene* és *Szabó*, 2003. 79. o.), Kálmán az aradi közélelmezési hivatal tisztviselője volt 1917-ben,[48] Andor királyi járásbírósági írnok lett (*Gudenus*, 1990. 381. o.).

9. ábra. *Arisztokrata tanulók a szarvasi gimnáziumban (1867/68–1917/18.)*
Forrás: Értesítő Szarvas 1867/68–1917/18.

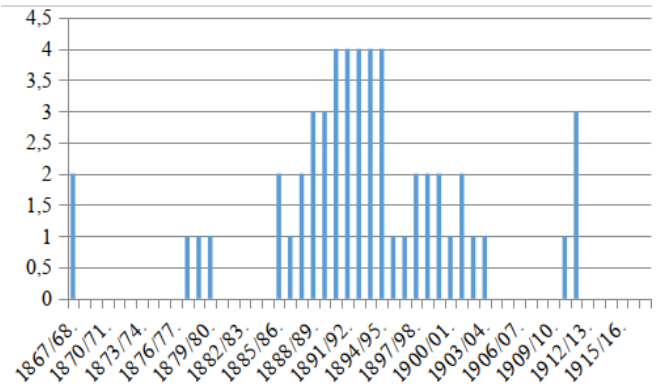

Egy másik ügyvéd, br. Braunecker Lamorál, valamint felesége, gr. Uiberacker Adél négy fia közül három iratkozott be magántanulóként a szarvasi gimnáziumba: a századossá vált Lamorál (1898–1967), Arnulf (1899–1982) és Edgár (1900–1913). Ekkoriban a család a Békés vármegyei Csabacsűdön élt. Edgár jelentkezett közülük elsőként, mégpedig az I. osztályba. A következő évben csatlakoztak hozzá a bátyjai, akik közül Lamorál korábban az esztergomi bencés gimnázium ösztöndíjas tanulója volt.[49] Aztán mind a hárman másutt folytatták tanulmányaikat. Későbbi pályájuk nem ismert. A fiúk anyai nagybátyja, a Bajorországban született Fridó (1860–1932)[50] is az iskola diákja volt magántanulóként három éven keresztül (V–VIII.). Az érettségizők közt – a lista nem teljes – nem volt felsorolva. Ekkoriban ő is Csabacsűdön élt.[51] A hadseregben hadnagyi rangig jutott (*Gudenus*, 1998. 148–149. o.; *Gudenus*, 1999b. 51. o.). Két másodunokatestvére, br. Rudnyánszky Béla (1854–1928) és László (1855–n.a.) nyilvános tanuló volt Szarvason. (*Gudenus*, 1998. 199–204. o.) Ők is Békés vármegyében éltek, Bánfalván (ma Gádoros). Egyetlen osztályt, a negyediket végezték itt mind a ketten.[52] Béla kúriai bíró lett, a kolozsvári törvényszék elnöke. (*Gudenus*, 1998. 200. o.) József Budapesten folytatta – vagy fejezte be – középiskolai tanulmányait, majd a győri jogakadémia hallgatója lett.

[48] Beszélgetés. . . , 1917. 5. o.
[49] Értesítő Szarvas 1910/11. 104. o.; 1911/12. 42., 43., 44. o.; Értesítő Esztergom 1909/10. 78. o.; 1910/11. 112., 129. o.
[50] Szülei neve: gr. Uiberacker Farkas és br. Rudnyánszky Teréz.
[51] Értesítő Szarvas 1877/78. 62. o.; 1878/79. 25. o.; 1879/80. 45., 73. o.
[52] Értesítő Szarvas 1867/68. 23. o.

1876-ban szerzett ügyvédi diplomát. A VKM-ben dolgozott 1881 és 1888 között, amikor a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő bizottság előadójává nevezték ki. 1876-ban tagja lett a Főrendiháznak (*A magyar országgyülés*, 1906. 162. o.).

Az iskola történetében fontos szerepet játszó gr. Bolza családnak két tagja volt a szarvasi gimnázium diákja. Gr. Bolza József és gr. Pálffy Alice gyermeke, Péter (1883–1930) magántanulóként két évre iratkozott be, az I. osztályt ismételte. Tiszakürtön élt ekkor, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében[53] (*Gudenus*, 1990. 199. o.). Unokatestvére, a szarvasi kastélyban lakó Alfonz (1886–1935), gr. Bolza Géza és br. Bánhidy Mária gyermeke, viszont mind a nyolc osztályt itt végezte el eleinte magán, az V. osztálytól pedig nyilvános tanulóként. Az érettségi vizsgát is Szarvason tette le jeles eredménnyel. Végzősként, illetve egy évre rá is tett adományt az iskola javára. Először a zenetárat gazdagította, majd a könyvtárat.[54] 1917-ben pedig a tanítóképzőnek zongorát vásárolt. (*A bányai...*, 1918. 79.,. 99. o.) Alfonz jogi tanulmányokat folytatott Budapesten, ahol aktív szerepet vállalt az egyetemi egyesületi életben, majd eleinte ügyvédként, később törvényszéki jegyzőként, utóbb ügyészként, majd bíróként dolgozott.[55]

Rokona, báró Bánhidy Sándor[56] is az iskola diákja volt, mégpedig három esztendeig. Magántanulóként végezte el itt a II. és a III. osztályt, a IV. osztályból azonban év közben kimaradt.[57] Valószínűleg édesapja volt az, aki a tanulmányai alatt többször anyagilag is támogatta a Tanulók segélyező egyesületét.[58]

A békési, katolikus vallású Drechsler Gyula báró mindössze egy évig járt (1885/86.) a szarvasi gimnáziumba, mégpedig a VII. osztályba.[59] Később jogi diplomát szerzett, s szerepet vállalt a vármegyei politikai életben. (*A vármegye bizottságai*, 1901. 2. o.) Ügyvédként is praktizált. (*Meghívó*, 1908. 6. o.) Báró Ditfurth Henning (1880–1911)[60] az alsó négy osztályt végezte el Szarvason magántanulóként.[61] (*Gudenus*, 1999a. 71. o.) 1899-ben a haditengerészetnél kedétaspiráns lett, később ott szolgált, 1911-ben fregatthadnagyi rangban állt. (*Rangs- und Eintheilungs-Liste...*, 1899. 26. o., *Rangs- und Eintheilungs-Liste...*, 1911. 118. o.)

[53] Értesítő Szarvas, 1893/94. 19. o.; 1894/95. 207. o.

[54] Értesítő Szarvas, 1896/97. 30. o.; 1897/98. 45. o.; 1898/99. 51. o.; 1899/00. 29. o.; 1900/01. 41. o.; 1901/02. 81. o.; 1902/03. 52. o.; 1903/04. 103., 172. o.; 1904/05. 76. o.

[55] *A Budapesti...*, 1906. 99., 103. o.; *A Budapesti...*, 1907. 100., 103., 104. o.; *A Budapesti...*, 1908. 102., 106. o.; *Bolza Alfonz...*, 1913. 3. o.; *Esküdtek sorsolása*, 1917. 9. o.; *Kinevezések*, 1923. 1. o.; *Gudenus*, 1990, 200. o.

[56] Született Simándon (Arad vármegye) 1891 körül.

[57] Talán a szegedi piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait, de a IV. osztály anyagából – legalábbis az értesítő szerkesztésének lezárásáig – nem vizsgázott le. (Értesítő Szeged, 1901/02. 124. o.)

[58] Értesítő Szarvas, 1899/01. 26., 48. o.; 1900/01. 39., 60. o.; 1901/02. 80. o.

[59] Értesítő Szarvas, 1885/86. 27. o.

[60] Br. Ditfurth Ferdinánd és Gaidarus Zsófia gyermeke. Apja uradalmi igazgató volt a gróf Edelsheim-Gyulai család zarándi (Arad vármegye) birtokán.

[61] Értesítő Szarvas, 1890/91. 19. o.; 1891/92. 22. o.; 1892/93. 24. o.; 1893/94. 23. o.

A szintén evangélikus br. Ambrózy Andor (1878–1932)[62] mindössze egy évig tanult Szarvason (1894/95.), a VII. osztályt már a pozsonyi evangélikus gimnáziumban végezte el.[63] (*Gudenus*, 1990. 43. o.) További tanulmányainak a helyszínét nem ismerjük. Diplomata lett, majd az ország szétdarabolása után bánsági birtokán gazdálkodott, s tevékeny szerepet vállalt az Erdélyi Magyar Pártban, a bánsági tagozat elnöke is volt. Apjához hasonlóan az egyházi közéletből is kivette részét, először a bánsági egyházmegyében vállalt szerepet, majd az erdélyi evangélikus egyház főgondnoki tisztjét töltötte be. (*Meghalt*..., 1932. 7. o.)

A Tiszaroffon élő gr. Waldeck Hubert (1881–1968)[64] magántanulóként két év alatt végezte el a VI. osztályt Szarvason,[65] majd a kiskunhalasi református gimnázium tanulója lett.[66] 1902-ben a csurgói református gimnáziumban tett érettségi vizsgát. Később birtokán gazdálkodott, a református egyházban pedig tisztséget viselt.[67]

A szarvasi gimnáziumban tanuló arisztokraták Békés vármegyében, vagy a környező vármegyék egyikében, leginkább az aradiban laktak. Ez lehetett az oka annak, hogy sokan közülük nyilvános tanulók voltak (lásd 1. táblázat.) Szintén ebből következik, valamint az iskolának a felekezetek iránti nyitottságából, illetve az arisztokrácia körében a katolikus vallás felülreprezentáltságból, hogy a legtöbben a katolikus egyház tagjai voltak (lásd 2. táblázat).

A 3. táblázatból látható, hogy az arisztokrata tanulók viszonylag kevés, átlagban mindössze 2 tanévet kezdtek meg a szarvasi főgimnáziumban. Mindössze ketten végezték el ebben az intézményben valamennyi osztályt. Jellemzően az algimnáziumi osztályok egyikébe (és másikába) jártak (lásd 4. táblázat).

1. táblázat. *A szarvasi arisztokrata tanulók tanulmányi státusza (1867/68–1917/18).*

Nyilvános tanuló	Magántanuló	Nyilvánosból magántanuló	Magántanulóból nyilvános tanuló
7	8	1	1

[62] Br. Ambrózy Béla (1838–1911) huszárszázados, országgyűlési képviselő, bánsági egyházmegyei felügyelő, méhészeti szakíró adoptált fia. (*Sturm*, 1892. 173. o.; *A bánsági egyházmegye*..., 1911. 8. o.)

[63] Értesítő Szarvas, 1894/95. 215. o.; Értesítő Pozsony, 1895/96. 113. o.

[64] Gr. Waldeck Frigyes és Borbély Etelka harmadik fiúgyermeke. (*Gudenus*, 1998. 209–210. o.)

[65] Értesítő Szarvas, 1897/98. 51. o.; 1898/99. 55. o.

[66] Itt is magántanuló volt, de kimaradt, nem tudni, hol vizsgázott le végül. (Értesítő Kiskunhalas, 1899/00. 45. o.)

[67] *Waldeck Hubert.* Letöltés: `http://www.vfmk.hu/de/node/4385`. 2018. június 17.

2. táblázat. *A szarvasi arisztokrata tanulók vallása (1867/68–1917/18. Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.*

Vallás	Fő	Család
Evangélikus	2	2
Református	1	1
Katolikus	14	7
Összesen	**17**	**10**

3. táblázat. *A főnemesek által a szarvasi gimnáziumban megkezdett tanévek száma (1867/68–1917/18. Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.*

Tanév	1	2	3	4	5	6	7	8
Főnemes (fő)	5	2	2	1	2	3	0	2

4. táblázat. *A főnemesek által a szarvasi gimnáziumban megkezdett osztályok száma (1867/68–1917/18.) Forrás: Értesítő Szarvas, 1867/68–1917/18.*

Osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Főnemes (fő)	8	8	8	10	5	5	4	3

Összegzés

A két Békés vármegyei középiskola közül az arisztokrata családok gyermekeik számára magasabb presztízse miatt egyértelműen a nyolc osztályos főgimnáziumot választották, hiszen míg a szarvasi iskolában tizenheten tanultak, addig a csabaiban mindössze egyetlen főnemes. A vármegyéből vagy a környező megyék egyikéből érkeztek, tehát az iskola vonzáskörzetéből, s felekezeti különbség nélkül választották ezt az intézményt. A többség tanulmányútjában Szarvas csak intermezzo volt. Mindössze ketten iratkoztak be valamennyi osztályba, s tettek is itt érettségi vizsgát. Jelentősnek mondható a rokoni összefonódás a diákok közt: a testvéri vagy az unokatestvéri kötelék. Néhányan később egyházi pozíciót is betöltöttek, de ez az arisztokrácia körében nem volt szokatlan, ezért nem lehet az iskola hatásának tulajdonítani. Viszonylag kevés esetben tudtunk a pályaválasztás nyomára bukkanni. Ügyvéd, politikus, diplomata, birtokos foglalkozással találkozhattunk.

Források

A bánsági egyházmegye gyásza. *Evangélikus Lap*, **1**. 15. sz. (1911. április 8.) 8.

A bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1918. évi szeptember hó 5-én és 6-án Budapesten megtartott évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Bányai ág. hitv. ev. egyházkerület, Budapest, 1918.

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVII–MCMVIII. Budapest, 1908.

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMVI–MCMVII. Budapest, 1907.

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja MCMV–MCMVI. Budapest, 1906.

A magyar országgyülés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Magyar Tudósító Szerkesztősége, Budapest, 1906.

A vármegye bizottságai. *Békésmegyei Közlöny*, **27**. 102. sz. (1901. december 22.) 2.

Árpád Lajos báró Solymossy. Letöltés: `https://www.geni.com/people/%C3%81rp%C3%A1d-Lajos-b%C3%A1r%C3%B3-Solymossy/6000000018664882551` 2017.12.17.

Bene János és Szabó Péter (2003): *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945.* Jósa András Múzeum, Nyíregyháza.

Benka Gyula (1895): A szarvasi ágost. hitv. ev. főgymnasium története 1802–1895. In: Benka Gyula: *A békési ág. hitv. evang. egyházmegye tulajdonát képező, általa fentartott szarvasi főgimnásium értesitője 1894–95-ről.* Gyoma. 3–197.

Beszélgetés Arad háborús közélelmezéséről. *Délmagyarország*, **6**. 212. sz. (1917. szeptember 13.) 5.

Bolza Alfonz gróf, mint életmentő. *Békésmegyei Közlöny*, **45**. 68. sz. (1913. augusztus 28.) 3.

Bukovszky János (1896): A békés-csabai ág. hitv. ev. algymnasium története. In: *Bukovszky János* (szerk.): *A békés-csabai ág. hitv. ev. algymnasium XXXI-ik értesítője.* 1895–96. Békéscsaba. 3–83.

Domokos Tamásné Molnár Judit (1980): Az oktatás tárgyi feltételeinek alakulása (1855–1980). In: Kruchió Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve.* Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba, 91–114.

Értesítő Békéscsaba 1867/68. = *A békés-csabai ág. hitv. algymnasium értesítője. 1867/68.* Gyula, 1868.. [Megjelent változó címmel évente, a többi évfolyam hasonló elv szerint rövidítve.]Értesítő Esztergom 1909/10. = *A pannonhalmi Sz. Benedek-rend Esztergomi Főgimnáziumának értesítője az 1909–1910. iskolai évről.* Közzéteszi Hollósi Ruppert, Esztergom, 1910.Értesítő Esztergom 1910/11. = *A pannonhalmi Sz. Benedek-rend Esztergomi Főgimnáziumának értesítője az 1910–1911. iskolai évről.* Közzéteszi Molnár Szulpic, Esztergom,.

Értesítő Pozsony 1895/96. = A pozsonyi ágostai hitvallású evang. lyceum értesítője az 1895/96-diki tanévről. Közzé teszi Zorkóczy Samu, Pozsony, 1896.

Értesítő Szarvas 1867/68. = A békési ágost. h. ev. egyházmegyétől fentartott s igazgatott szarvasi főiskola értesítője az 1867/68-iki tanévről. Közzé teszi Tatay István, Gyula. 1868. [Megjelent változó címmel évente, a többi évfolyam hasonló elv szerint rövidítve.]

Értesítő Szeged 1901/02. = *A kegyes tanító-rendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymnasium értesítője az 1901–1902. tanévről.* Közzéteszi Cserép Sándor igazgató, Szeged, 1902..

Esküdtek sorsolása. *Békés*, **47**. 42. sz. (1915. október 17.) 9.

Follajtár Ernő és Molnár Endre (1936): Békéscsaba megyei város. In: Márkus György (szerk.): *Békés vármegye.* Békésvármegye monográfiája szerkesztősége és kiadóhivatala, Budapest. 203–238.

Gudenus János József (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. Natura, Budapest.

Gudenus János József (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. IV. Heraldika, Budapest.

Gudenus János József (1999a): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája,* III. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest.

Gudenus János József (1999b): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. V. Heraldika, Budapest.

Héjja Julianna Erika és Erdész Ádám (2010, szerk.): *Kisvárosi polgárok. Források 1866–1919.* Békés Megyei Levéltár, Gyula.

Iskolánk múltjáról. Letöltés: `http://www.vajdaevang.hu/index.php/2012-09-27-11-44-50/tortenet` 2017.12.21.

Kinevezések. *Békés*, **55**. 75. (1923. szeptember 19.) 1.

Köteles Lajos (1998): A polgári átalakulás tábora Békéscsabán. In: Micheller Magdolna (szerk.): *Körös tanulmányok.* Körös Főiskola, Békéscsaba. 7–14.

Közjegyzői okiratok, A jogszolgáltatás területi szervei, Fodor Antal közjegyző iratai, Okiratok, HU BFL - VII.158.a - 1930 – 0281. Letöltés: `https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/515792/`. 2017.12.17.

Kruchio Gábor (1980): A békéscsabai gimnázium első évtizedei (1855–1957). Horváth János és Bukovszky János algimnáziumi igazgatók írásaiból. In: Kruchió Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve.* Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba. 9–90.

[Sine nomine] (1932): Meghalt Ambórzy Andor báró, az erdélyi magyar párt bánsági tagozatának elnöke. *Prágai Magyar Hírlap*, **11**. 250. sz. (1932. november 3.) 7.

[Sine nomine] (1908): Meghivó. *Szamos*, **40**. 59. sz. (1908. július 23.) 6.

Mészáros István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948: Általánosan képző középiskolák.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Nádor Jenő (1934): *A szarvasi ág. hitv. ev. Vajda Péter Gimnázium története.* Szarvasi Öregdiákok Szövetsége, Budapest.

Neumann Jenő (1922): *Szarvas nagyközség története.* Szarvas község, Szarvas.

Országos egyház, kerületek. Letöltés: `http://eol.lutheran.hu/?p=38` 2017.12.17.

Papp János (1998): A polgárosodás első évtizedei Békés-Csabán az iskolai és a színészeti események tükrében (1845–1879). A polgári iskolarendszer kialakulásának kezdetei Békéscsabán. In: Micheller Magdolna (szerk.): *Körös tanulmányok.* Körös Főiskola, Békéscsaba, 51–54.

Pataki Sámuel (1944): *A békéscsabai evangélikus Rudolf-Gimnázium LXXIII. évkönyve az 1943–44. iskolai évről. (Az intézet fennállásának 86. évében).* A békéscsabai evangélikus egyházközség, Békéscsaba.

Rangs- und Eintheilungs-Liste der k. und k. Kriegsmarine. Richtiggestellt bis 6. September 1911. Wien, 1911.

Rangs- und Eintheilungs-Liste der k. und k. Kriegsmarine. Richtig gestellt bis 15. November 1899. Wien, 1899.

Rébay Magdolna (2017): A pozsonyi evangélikus gimnázium a dualizmus korában különös tekintettel az arisztokrata tanulókra. In: Rébay Magdolna (szerk.): *„…szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban…": Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században***.** Belvedere Meridionale, Szeged. 193–216.

Slezsák Imre (1987): *Edelény és környéke.* K. n.Edelény.

Sturm Albert (1892, szerk.): *Országgyülési almanach 1892–1897.* K. n., Budapest.

Sturm Albert (1897, szerk.): *Országgyülési almanach 1897–1901.* Budapesti Tudósító, Budapest.

Sturm Albert (1901, szerk.): *Országgyülési almanach 1901–1906.* Budapesti Tudósító, Budapest.

Szathmáry Sándor (1900, szerk.) :*A kis-kun-halasi helv. hitv. lyceum értesítője az 1899–900-ik tanévről.* Halas.

Szepesi Ildikó (1980): A Rudolf Főgimnázium története (1897–1924). In: Kruchió Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve.* Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba. 171–235.

Szilvássy László (1995): *Szarvas történelme a honfoglalástól a reformkorig (1825).* Öntözési Kutató Intézet, Szarvas.

Végh Lászlóné (1980): Az iskola benépesítése és vonzáskörzete, a végzett tanulók elhelyezkedése. In: Kruchió Gábor (szerk.): *A békéscsabai Rózsa Ferenc gimnázium 125 éve.* Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola, Békéscsaba, 115–169.

Virág László (1998): A polgári iskolarendszer kialakulásának kezdetei Békéscsabán. In: Micheller Magdolna (szerk.): *Körös tanulmányok.* Körös Főiskola, Békéscsaba. 55–62.

Waldeck Hubert. Letöltés: `http://www.vfmk.hu/de/node/4385` 2018.01.02.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 50–55. o. • 2017
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2017.1.3

A reformáció neveléstörténeti jelentősége – egy teológiai dolgozat 1916-ból

Szabolcs Éva

ELTE PPK

A dolgozat báró Podmaniczky Pál evangélikus teológiai professzor: *A reformáció neveléstörténeti jelentősége* című dolgozatának bemutatására és elemzésére vállalkozik. Az 1916-ban készült, ma már forrásértékű írás történeti kontextusba helyezi a hitújítást, de elemzésének legfőbb szempontjait – érthető módon – az evangélikus teológia adja. Ezek a szempontok részben találkoznak azokkal az általános neveléstörténeti megállapításokkal, amelyek jelenlegi neveléstörténeti tankönyveinkben szerepelnek, részben eltérnek ezektől. A dolgozatot végig kísérő vallási szempontok ismerete, tanulmányozása, megértése gazdagíthatja a reformációra vonatkozó általános – néhol közhelyes – neveléstörténeti tudásunkat.

Az e tanulmány tárgyát képező – ma már történeti forrásértékkel bíró – írás keletkezésének körülményei magyarázatot adnak arra, hogy miért csak szűkebb, az evangélikus egyház köreiben volt ismert mind a szerző, mind az elkészült dolgozat. Az 1885-ben született báró Podmaniczky Pál, a neves arisztokrata család elszegényedett sarja a pozsonyi evangélikus gimnázium diákja volt, de anyagi okok miatt tanulmányait meg kellett szakítania. Magánszorgalomból tanulta a gimnáziumi anyagot. Mivel nem volt érettségije, a pozsonyi teológiai akadémiára rendkívüli hallgatóként vették csak fel, és teológiai tanulmányaival párhuzamosan készült az érettségire, amit 1906-ben szerzett meg. Egy évvel később lelkésszé szentelték, majd teológiai tanár lett (*Kevehá*zi, 2006; *Rébay*, 2017).

Az ehhez szükséges vizsgák kapcsán született a reformációról írt neveléstörténeti dolgozata, amelynek keletkezéséről így írt: „*Mivel a theol. tanári vizsga a pedagógiában és a pedagógia történetében való tájékozottságot is megkívánta, dogmatikai és psychologiai stúdiumaimmal párhuzamosan pedagógiával és pedagógiatörténettel is foglalkoztam. Különösen a felsőbb oktatás problémái vonzottak. Az ugyancsak a soproni theol. tanári kar által kitűzött pedagógiai tételem a reformáció neveléstörténeti jelentőségének kifejtését kívánta.*" (*Kevehá*zi, 2006. 29. o.).

Az így keletkezett dolgozat azonban nemcsak az evangélikus teológiai irodalom fontos műve, hanem pedagógiatörténeti jelentőséggel is bír. Kevés hazai elemző munka született ugyanis a hitújításnak a nevelés történetében játszott

szerepéről.

A legismertebb talán Finászy Ernő elemzése, amelyet a reneszánsz nevelésről írott áttekintésében találunk. Itt részletesen, árnyaltan bemutatja azt a szellemi-vallási közeget, amelyben a reformáció kibontakozott, és elemzi a hitújítás vallásosságának azt az elemét, amely szerinte hatott a nevelésre, iskoláztatásra: *„A lelkileg művelt emberek megérezték immár, hogy a megigazulást nem lehet csupán az egyházra hárítani s az egyház parancsainak követésével elintézettnek tekinteni, hanem azt mindenkinek saját magának a maga egyéni ereje teljes megfeszítésével belsőleg is át kell élnie. A reformatio ilyen módon élesztőként hatott a szellemi világ minden körében, a művelődés területén is."* (*Finászy*, 1919. 207. o.).

Ebből következően *„a bibliának oly népkönyvvé kell válnia, melyet minden német család haszonnal forgathat, melyből a nemzet minden fia maga meríthesse evangéliumi magatartásához az erőt és ihletet."* – értelmezi Finászy Luther gondolatmenetét. (*Finászy*, 1919, 212. o.) A katolikus Finászy részletesen, felekezeti elfogultság nélkül ír a reformáció hatására meginduló iskoláztatási hullámról, amelyben *„a világi élet erkölcsös és értelmes berendezésének"* a szempontja is döntő; a humanizmus és a hitújítás kezdetben ellentmondásos, majd lényegi kapcsolatáról, amelyben meghatározó szerepe volt Melanchtonnak: *„a protestáns öntudat kiegyeztetése és szerves összekapcsolása az egyetemes humanizmussal volt Melanchthon életének vezető gondolata."* (*Finászy*, 1919, 218. o.). Finászy neveléstörténeti összefoglalójának tehát van mondanivalója arról, hogy a reformáció milyen vallási mentalitás mentén hatott a korabeli iskoláztatásra.

A ma leginkább használatos összefoglaló, felsőoktatási tankönyvnek szánt neveléstörténeti munka a reformáció és az ellenreformáció történéseit egy közös fejezetben tárgyalja, társadalomtörténeti beágyazottsággal, elsősorban tényszerű adatok megadásával (*Mészáros*, *Németh* és *Pukánszky*, 2003. 69–79. o.). A hitújítás nevelési-oktatási következményeit nem vezeti le vallási tételekből, hanem Luther írásainak nevelési gondolatait foglalja össze és Melanchton iskolaszervezői munkáját mutatja be. Így keveset mond arról, hogyan következett a vallási megújulás lutheri és kálvini elveiből a nevelés, oktatás korabeli változása; miért vált például fontossá az iskoláztatás a hitújítók számára, miért az anyanyelvi írás-olvasás szorgalmazása következett a reformáció teológiai elveiből. A folyamat megértéséhez szükséges lehet néhány vallási szempont megismerése is, amelyhez kiváló segítséget nyújt Podmaniczy Pál 1916-ban keletkezett munkája.

Podmaniczky dolgozata három fő részből áll: a reformáció kora előtti nevelést, magát a reformációt és neveléstörténeti következményeit, majd az azt követő kor nevelését mutatja be. E történeti kronológiai szerkezet azonban egy olyan vonatkoztatási ponthoz igazodik, amely a dolgozat középpontjába – érthető módon – a reformációt állítja: a hitújítás megítélése, vallási-teológiai jelentősége normaként jelenik meg az írásban, és a szerző ehhez méri mind a neveléstörténeti előzményeket, mind a későbbi korok nevelését.

A munka bemutatását tehát kezdhetnénk a középső fejezettel; ez a rész ugyanis magyarázatul szolgálhat arra, ahogyan a szerző értékeli a hitújítás

előtti és *utáni* korok nevelését. A dolgozat terjedelméből következő tömörsége (mindössze 45 oldal), világos gondolatmenete és a történeti tárgyalásmód szakszerűsége mégis a kronologikus bemutatás mellett szól.

A középkori és a reneszánsz kori nevelést a szerző együttesen tárgyalja, különbségeiket kiemelve. A középkorról mint a pápaság koráról ír, és szóhasználatában már érződik az a vallási felfogásban tetten érhető különbség, amely a hitújítás eszméi nyomán a középkori hivatalos egyházi nézeteket elítélte. *„Az egyént szétmorzsoló pápaság"*, *„az egyént a közösségnek feláldozó pápaság"* (*Podmaniczky,* 1916. 17. o.) kifejezésekkel találkozunk. Podmaniczky szerint ebből az következik, hogy a nevelés a középkorban destruktív ahelyett, hogy az emberben az embert kívánná kialakítani.

A középkor nevelésének általános értékelése után néhány konkrét művelődéstörténeti tény elemzését adja a szerző: *„Hogy Donatus nyelvtanának szabályai bevésődjenek a gyermek emlékezetébe, ez jórészt a virgács gondja volt."* (*Podmaniczky*, 1916. 7. o.); *„…amikor kész a scholastica a maga mindenesetre csodálatra méltó gondolatépületével, megállj-t parancsol az elme alkotó munkájának. S ezzel kezdetét veszi a tudományos gondolkodás zsibbadása, merevedése."* (*Podmaniczky*, 1916. 7. o.).

A középkori nevelés után következő reneszánsz és humanista korszak nevelése is elmarasztalást kap, de itt is árnyalt megközelítést találunk, amely enyhíti az elítélést tartalmazó szóhasználat szigorát. Podmaniczky szerint míg a pápaság az egyénnel szemben a „zsarnoki" közösség érdekeit tartotta szem előtt, a reneszánsz és a humanizmus az egyén szabadságát hirdeti. A *„renaissance tulajdonképen nem egyéb, mint a pogányság ujraéledése."* – ez Podmaniczky (1916. 13. o.) tömör véleménye. Megengedőbben fogalmaz a humanizmus kapcsán: *„A humanismus nagy és elévülhetetlen érdemeit mindazonáltal el kell ismernünk. Azért, hogy a nyugat zsibbadt kultúrájába bevezette a klasszikus ókor nevelő erőit, hála illeti meg. Közvetve a reformációnak is jó szolgálatot tett azzal, hogy megtörte az egyetemeken a scholastica uralmát … Terjed a nyelvek ismerete, amelyekkel be lehet hatolni az Írás eddig eltakart mélységeibe."* (*Podmaniczky*, 1916. 15. o.).

A humanizmus legnagyobb alakja, Erasmus mint humanista-fejedelem jelenik meg az írásban, de Podmaniczky saját vallási nézőpontja alapján az egyházzal megalkuvónak mondja a hitújítás mellett nem egyértelműen állást foglaló Erasmust. A humanisták csak *„a szó emberei voltak"* (*Podmaniczky*, 1916. 16. o.), így az általuk jónak tartott nevelés ugyanúgy hiányos, rossz irányú, mint a pápaság koráé.

Miben nőtt az előző korszakok fölé a reformáció nevelése? Podmaniczky az evangélium elvének nevezi azokat a Luthertól származó gondolatokat, amelyekből érvelése kiindul és amelyek alapján a hitújítás nevelése mellett foglal állást. Két gondolatot idéz Luthertől, és az ezeket magyarázó gondolatai azért fontosak, mert jobban érthetővé teszik számunkra a reformáció nyomán kibontakozó, az iskoláztatással kapcsolatos újfajta mentalitást. E két lutheri gondolat a következő: 1. *„A keresztyén ember mindeneknek szabados ura és nincsen senkinek alája vetve."* Ez Podmaniczky szerint a belső emberre vonatkozik, aki a hite révén szabad. 2.

„A keresztyén ember mindeneknek készséges szolgája és mindenkinek alá vagyon vetve." Ez a külső emberre vonatkozik, aki méltatlanul kapott üdvösséget, ezért önként megtesz mindent embertársainak (*Podmaniczky*, 1916. 17. o.). Vagyis *„a közösség és az egyén érdekét absolut tökéletességgel összeegyeztetve újra a Krisztus eljöttéről szóló örömhírnek paedagogiája érvényesül teljes tisztaságában. Ebben kell látnunk a reformatio neveléstörténeti jelentőségét a pápasággal és a humanismussal szemben."* – értékeli Podmaniczky (1916. 18. o.) a nevelésre is vonatkoztatható lutheri elveket.

Az egyén és Isten kapcsolata egyrészt az individuum megnövekedett fontosságát tükrözi, másrészt ebből fakadóan a szeretetből következő felelősségét embertársai iránt. Másképpen fogalmazva *„a kegyelem által szabad, a szeretet által megkötött emberről"* beszél a szerző, még pontosabban azt érti, hogy *„Isten az ige által viszi végbe az embernek bűne alól való felszabadítását, mind szolgálatra való elköteleződését."* (*Podmaniczky*, 1916. 20-22. o.). Ezért válik fontossá a hitújítók számára az olvasás, hiszen a Biblia közvetíti azokat az elveket, amelyek szerint élnie kell az embernek. Ebben a felfogásban a humanizmus adta lehetőségek (a Biblia nyelveinek tanulmányozása) eszközök ezeknek az elveknek a mind szélesebb körben (anyanyelven történő hozzáférés a Bibliához) való megvalósításához. Podmaniczky szerint Luthernek a humanizmussal kellett szövetséget kötnie: *„…a scholastica rombadöntött épülete helyébe föl kellett az evangelium alapján építeni a tudomány új épületét. Ehhez is a humanismus ígérte akkor a leghasznavehetőbb építőanyagot."* (*Podmaniczky*, 1916. 23. o.). Az iskoláztatás fontossága tehát a hitújítók szerint abban rejlett, hogy segített ezeket az evangéliumi elveket már egész fiatal korban a vallási élet, a mindennapi élet részévé tenni.

Még egy, a nyugati kultúra egésze szempontjából fontos gondolatot emel ki a szerző Luther teológiájából: *„Amikor (…) theologiájában a megváltás rendje mellett a természet rendje is érvényesül, meg volt vetve az alapja a természet köteles megfigyelésének."* (*Podmaniczky*, 1916. 22. o.). Ez a gondolat a természet *evilági* jellegének vizsgálatára szólít; a megismerést az evilági tudásra korlátozza, mert különbséget tesz az isteni tökéletesség, transzcendencia és az ember véges értelme között. E korlátozás azonban éppenséggel utat nyitott a természettudományos gondolkodás és kutatás fejlődésének, amennyiben a természeti világ megismerését kiemelte a teológiai kérdések közül (*Tarnas*, 1995. 273. o.).

Dolgozata harmadik részében Podmaniczky a reformációt követő időszak néhány neveléstörténeti fejleményéről, néhány gondolkodóról mond véleményt. Munkájának ez a legvázlatosabb része, így kevéssé árnyaltan fogalmaz; értékítéletei sommásak. Az itt leírtakat inkább megjegyzéseknek, kidolgozandó gondolat-töredékeknek vélhetjük. A jezsuitákat „fejhajtó" embereknek nevezi, akik „pápás paedagogiát" művelnek. Korábban láttuk, hogy értékelése a pápaság neveléssel kapcsolatos tevékenységéről igencsak elmarasztaló. A jezsuitáknak még azt is szemére veti, hogy *„az aemulatio-t és az árulkodást a jezsuita paedagogia avatta legszemérmetlenebbül eszközévé."* (*Podmaniczky* 1916. 30. o.). Locke és Rousseau pedagógiáját neopaganizmusnak nevezi. Érdemes idézni

a Locke-ról írottakat, és összevetni azzal, amit Fináczy Ernő fogalmazott meg az angol tudósról. Podmaniczky így ír: „*Locke-nál is helyeselhetjük – legalábbis bizonyos mértékig – a gyakorlatiasság érvényesítését, a jellemképzés sürgetését a holt tudással szemben, a testi nevelés fontosságának hangsúlyozását, de eszményének, a 'gentleman'-nek hidegségét csak azzal tudjuk magyarázni, hogy az evangelium nem érvényesülhet a maga teljességében és melegségében paedagogiájában.*" (*Podmaniczky*, 1916. 34. o.). Fináczy Locke pedagógiájának hiányosságait így összegzi: „*Szellemi alkatának van azonban hiánya is. Nincs benne ihlet. A költészet szépségei hidegen hagyják. Feltétlenül megbízható karakter, de nem tud melegen érezni. Nincsenek erős indulatai és szenvedélyei (fegyelmezett lelkével uralkodik rajtuk), de nemes fellángolásai és érzelmes ellágyulásai sincsenek. . . .Vallásossága is hideg, inkább az észre, mint a szívre alapított. . .* " (*Fináczy*, 1927/1986. 92. o.). Nincs tudomásunk arról, hogy Fináczy ismerte volna Podmaniczky dolgozatát, de feltűnő, hogy mind a ketten ugyanazzal a szóhasználattal utalnak vallásosságának általuk érzékelt hiányosságára.

Kant, Fichte, Hegel és Herbart érdemeit nem vitatja a szerző, de „*hiába keressük, nem találjuk azonban náluk az evangeliumnak azt az értékelését, amelyet mi keresünk.*" (*Podmaniczky*, 1916. 35. o.). A neohumanizmus pedagógiája sem felel meg a hitújításból következő kritériumoknak: „*A görög szellem – a neohumanismusban erről volt szó – nagy nevelő erejét minden kétségen fölül valónak ítéljük, de a szabadítást nem Hellászban, hanem Krisztusnál keressük.*" (*Podmaniczky*, 1916. 35. o.).

Kik azok, akik Podmaniczky értelmezésében a kívánatos, evangéliumi pedagógia képviselői, művelői? Például Comenius, mert „*paedagogiájában az örökkévalóság a fő szempont.*" (*Podmaniczky* 1916. 36. o.). Dicséri a pietistákat is, de megjegyzi, Bél Mátyás eltávolodott a Szentírástól, „*a racionalismus útegyengetőjévé lett az egyházban.*" (*Podmaniczky* 1916. 41. o.). Schleiermacher működésében látja Podmaniczky a Luther említett elveiből levezetett egyéni és közösségi nevelés, a „*paedagogia kettős hivatásának*" érvényre jutását.

Saját korának nagy pedagógiai változásairól nem ír Podmaniczky; nem értékeli semmilyen formában az Új Iskola mozgalom, a reformpedagógia törekvéseit, intézményeit. A vonatkoztatási pontként szolgáló lutheri elvek mentén folyó nevelés védelmére szólít fel, „*akár balról a destruktív, neopaganista irányok, akár jobbról Róma és az érte rajongók„ próbálnák is eltéríteni kortársait ettől a neveléstől.*" (*Podmaniczky*, 1916. 44. o.). A destruktív, neopaganista irányzatok alatt vélhetően a rousseau-i elvekre épülő pedagógiai elméleteket és gyakorlatokat érti. Jól látható, hogy a szerző felkészültebbnek érzi magát a múlt értelmezésében, mint saját korának pedagógiai mozgalmai értékelésében. Valójában nem is volt célja a korabeli pedagógiai irányzatok elemzése – vállalt feladatát teljesítette azzal, hogy az evangélikus vallás bizonyos teológiai elveiből kiindulva, azokat keresve tekintett rá néhány múltbeli nevelési programra, azok képviselőire. Gondolatai, elemzései nem hagyhatók figyelmen kívül a reformáció neveléstörténeti jelentőségének mai értelmezésekor sem.

Felhasznált irodalom

Finánczy Ernő (1919): *A renaissancekori nevelés története.* Budapest.

Finánczy Ernő (1927/1986): *Az újkori nevelés története.* Könyvértékesítő Vállalat, Budapest.

Keveházi László (2006): *Podmaniczky Pál, a misszió professzora.* Magyar Evangélikus Külmisszió Egyesület, Budapest. Letöltés: `http://mek.oszk.hu/05600/05670/html`, 2017. 08. 10.

Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2003): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.

Podmaniczky Pál (1916): *A reformáció neveléstörténeti jelentősége.* Letöltés: `https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusMonografiak-072`, 2017. 08. 02.

Rébay Magdolna (2017): A pozsonyi evangélikus gimnázium a dualizmus korában. In: Rébay Magdolna szerk.: *„…Szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban…"*. Belvedere Meridionale, Szeged. 193-2016.

Tarnas, Richard (1995): *A nyugati gondolat stációi.* AduPrint, Budapest.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 56–64. o. • 2017
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2017.1.4

Élmény és emlékezet: helyzetek és lehetőségek a protestáns iskolákban

Czeglédi Sándor

Károli Gáspár Református Egyetem Neveléstudományi Központ

2017-ben a reformáció 500. évfordulóján előadások, tanulmányok sokaságában kerül terítékre a protestantizmus jelentősége, ezen belül az is, hogy mit adtak a protestáns iskolák a magyar művelődésnek. Jelen tanulmányt ebbe a sorba lehet illeszteni. Írásomban az egyházi iskolákra jellemző sajátos nevelési helyzeteket elemzem. Tanulmányomban a protestáns szó szerepel, de elsősorban református szempontból tekintem át a témát, habár a probléma részben evangélikus közegben is releváns.

Hagyomány és emlékezet

Ha a református sajátosságokra gondolunk, akkor lehet, hogy először a református templom jut eszünkbe. Falai fehérek, a szószéknek van központi helye. Az istentisztelet fontos eleme a prédikáció és a zsoltárok éneklése; méghozzá Szenczi Molnár Albert XVII. századi fordításában. De arra is gondolhatunk, hogy a reformátusok (és az evangélikusok is) a *keresztyén* szót használják a *keresztény* helyett. A szimbólumok világában pedig szóba jöhet, hogy a magyar reformátusok nem használják a keresztet, nem térdelnek le imádkozás közben.

A református iskola kapcsán Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regénye jut sokaknak eszébe, a tájékozottabbak Szabó Magda írásaira, mindenekelőtt az Abigél-re gondolhatnak. Ezekből a könyvekből a szigorú, fegyelmező iskola képe rajzolódik ki. A légkört áthatja a rendezett életmódra, megszilárdult erkölcsi elvekre törekvés. Ezek a sajátosságok adják a református hagyományok elemeit. Ez a hagyomány stabilitást sugall.

Ha a hagyomány mibenlétét vizsgáljuk, akkor a felhasználható forrásokról is szólnunk kell. Hayden White egyik tanulságos gondolata, hogy a XIX. századi francia társadalomtörténetet könnyebben meg lehet ismerni Balzac regényeiből, mint történészek kutatásaiból. White így ír erről: „*a szövegek [pl. egy történész tanulmánya és egy regény – C. S.] mint «egymással versengő elbeszélések» a «cselekményesítés» különböző módjai szempontjából szembesítendők egymással*" (*White*, 1997. 256. o.). Ez lehetőséget ad arra, hogy témánk feldolgozásához a visszaemléke-

zéseken kívül felhasználjuk az irodalmi alkotásokat, így akár az előbb említett regényeket is.Az európai történettudományban a XX. század utolsó harmadában lett kiemelkedő jelentőségű az emlékezetkutatás. Elsősorban Pierre Nora és Jan Assmann munkásságának van nagy hatása. Pierre Nora az emlékezet konstruált voltára hívja fel a figyelmet: Franciaország történelmének példáin mutatja be, hogy társadalmi konfliktusok és időről időre színre lépő szellemi áramlatok más-más szemléletét adják egy közösség múltjának. Így a francia nemzeti identitás is átalakul mindezek során (*Nora*, 2010. 13–27. o., 290–293. o.). Jan Assmann főleg ókori keleti példákon (az ókori Izráel példáján, az Ószövetségen keresztül) érzékelteti az emlékezet és a történettudomány különbségét. Az emlékezet egy közösség alkotása: „*csak a jelentőségteli múltra emlékezünk és csak az emlékezetben tartott múlt múlik el jelentőséggel*" (*Assmann*, 2004, 77. o.). A jelentőséget adott kor értelmisége vagy vezető csoportja fogalmazza meg, s igyekszik szemléletét a közösséggel elfogadtatni.

Hagyomány és fegyelem

Érvényesek-e a gondolatok a hazai protestáns világban is? A válaszhoz a hagyomány elemeinek átalakulását érdemes figyelnünk. Ha visszatérünk a példáinkra, a templom képe változáson ment keresztül. A XVI. században lemeszelték a templomok középkori freskóit és növényi ornamentikát festettek a fehér felületre. A XVIII. század végétől viszont előtérbe került az a szemlélet, hogy a templom falainak teljesen fehérnek kell lenniük; így a legtöbb helyen a növényi díszítés is eltűnt.[1] Szokásba jött a kazettás famennyezet, s a mennyezet mintáit a templom központi terében az úrasztala, a szószék és a padok oldalára is felfestették. Számtalan ilyen templom épült, de a XIX. században egyes helyeken a lelkész biztatására lemeszelték ezt a díszítést – ahol könnyen elérhető volt –, nehogy „*ezek nézegetése elvonja a figyelmet a prédikációról*". Más helyen a templom bővítése miatt szabadultak meg a festett kazettáktól-bútoroktól.[2]

Az iskola világára áttérve köztudott, hogy a XVI. században a reformáció terjedése idején alakultak az első protestáns kollégiumok (például a debreceni református kollégium). A XVII. század közepétől az ellenreformáció terjedésével több kollégium üldöztetést élt át, válságos helyzetbe került. A leghíresebb a sárospataki református kollégium sorsa: Báthory Zsófia rekatolizációja után az addig bőkezű patrónus Rákóczi família nem érezte magáénak az intézményt. Erdélyben az 1657–1664 közötti háborús időszak, majd a Rákóczi-szabadságharc idején a labancok támadásai okoztak szorult helyzetet. A XVIII. században, a csendes ellenreformáció idején egészen II. József türelmi rendeletéig szintén sok joghátrány érte kollégiumainkat, a legsúlyosabb a pápai kollégium elüldözése

[1] A freskók lefestésére, növényi ornamentika festésére majd annak fehérre festésére példa lehet a Bereg megyei Csaroda református temploma

[2] Pl. a hódmezővásárhelyi Ótemplomban az 1870-es években a bútorok egy részét szürkére festették, majd a századfordulón a templom teljes belső berendezését eltávolították.

volt. Csak a határozott védekezés, az iskolákhoz való ragaszkodás segíthetett. Nem véletlen, hogy erős maradt a katolikus egyházzal szembeni gyanakvás. A gyanakvást bezárkózás kísérte.

Bitskey István a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában vizsgálta a XVII. századi katolikus szerzők könyveihez írt marginálíákat. Szerinte *„a konfesszionális kötődés által megszabott alapállás eleve meghatározta a befogadó viszonyát az olvasott szöveghez. Töprengésnek, kérdések megfogalmazásának, dilemmák jelzésének, azaz valódi dialógusnak, eszmecserének nyoma sincs itt; a szerző és az olvasó egyaránt apologetikus pozíciót foglalt el. A hitvitázó írásoknak ezért egyik fontos funkciójaként az önigazolást, az önreprezentációt jelölhetjük meg. Jórészt a saját álláspont minél pontosabb megfogalmazására törekvő identitásképző szövegeknek minősíthetők, mintsem meggyőző érvelésükkel hatást elérő, a vitapartnerek nézeteit alapvetően befolyásoló szellemi fegyvereknek."* (*Bitskey*, 2007. 479. o.).

A szerző szerint érdemes lenne folytatni a kutatást, mert elképzelhető, hogy a fordítottjára, tehát a valódi dialógusra is van példa. A korszak nevelésének másik, hosszan továbbélő eleme a fegyelem, ami jellemzője volt a katolikus nevelésügynek is; s ezt a témát is érdemes lenne kutatni. A fogalom jelenti egyrészt az iskolai, leginkább órai fegyelmet. Közismert, hogy ennek érdekében a testi fenyítés is bevett módszernek számított. A templomban is volt fegyelmezés: a békéscsabai evangélikus nagytemplom felső karzatán, ahol a diákok ültek, máig láthatóak a padokban kifaragott lukak, ahová a pedellusok a pálcájukat szúrták. Innen vették ki, ha a rossz gyereket figyelemre és fegyelemre akarták bírni.

Szabó Magda szerint viszont a debreceni Kossuth utcai templomban, ahová ők az iskolával átvonultak, nem volt felügyelő. Visszaemlékezése szerint *„Agancsos barátnőm a templomban az egyenkalap alatt csavarta szőke haját gumivillába, én körömlakkot vittem a padba, és halálmegvető bátorsággal figyeltem, hogy kanyarog a lakkszag a lassú zsoltárdallam mellé, máskor meg még a miatyánk előtt kilógtunk konvojszerűen a Kossuth utcai templom hátsó oldalán, hogy elérjük a moziban az olcsó diákelőadást"* (*Szabó*, 1980.).

A fegyelem másik aspektusa a fegyelmezett gondolkodás volt: a fogalmak pontos ismerete és használata, az olvasott szöveg tartalmának alapos megértése. A fegyelmezett gondolkodás egyik sarokkövének számított a latin nyelv rendszeres tanulása és használata. A nyelvtani szabályokat fiatalon, körülbelül 10-12 éves korban nagyon alaposan megtanulták, a kivételekkel együtt. Sajnos a latinnak „buktatótárgy" szerep is jutott: aki az említett 10-12 éves korban nem tudta az elvárt szinten tanulni, annak ott kellett hagyni a gimnáziumot.

Tanári professzionalizáció

A fegyelmezett gondolkodáshoz a XIX. század közepétől-utolsó harmadától új helyzet társult: a tanári professzionalizáció. Néhány évtizedig egymás mellett tanítottak az idősebb generációból származó, általában lelkész képesítésű, pedagógiai stúdiumokat nem végzett tanárok és a fiatalabb, szakszerű diszciplináris

képzéssel és pedagógiai ismeretekkel felvértezett szakemberek. Hogyan látták őket a korabeli diákok? Érzékelték-e azt a többlet-tudást, amit a professzionalizáció jelentett (vö. *Németh*, 2004. 181–244. o.)?

A válaszra Hayden White-tól vezérelve nézzünk bele először Móricz *Légy jó mindhalálig* című regényébe! *Móricz* (1921) említi, hogy vannak szakképzett és szakképzetlen tanárok s a szakképzetlenek valahogy szimpatikusabbak. A tanári munka hatékonysága általában alacsony. Előbb néhány példa a szakképzetlenekre. Szűts Istók tornatanár *„papnak készült, de rendes szokás szerint hamarabb házasodott, mint állása lett volna, s mivel a kollégium dísze volt tizenkét esztendőn át, megválasztották az öreg Zábráczky professzor nyugdíjba vonulása után tornatanárnak. Az öreg Zábráczky tudniillik szépírást és tornát tanított, mert ehhez a két tantárgyhoz nem kellett semmi képesítés, sem képesség: ő még a régi világ embere volt [...] egy régi püspöknek a teremtménye"* (*Móricz*, 1921. 157. o.).

Hasonló volt a magyartanár: *„A magyart egy fiatal segédtanár tanította, akinek már megjelent egy-két verse egy budapesti lapban, s mindenki azt mondta róla, hogy rém nagy költő. Tulajdonképp esküdtfelügyelő volt, vagyis végzett teológus, aki néhány órát tanított a gimnáziumban, s felügyelt a bentlakósokra. Ez a tanár fiatal volt, még semmi bajusza se volt, de már olyan szórakozott ember volt, amilyet sose látott életében, akárhányszor egészen összevissza szavakat mondott, s mindjárt elpirult, aztán olyan ijedten nézett körül, mint egy megijesztett kiskutya"* (*Móricz*, 1921. 30. o.). A matematikatanár viszont *„egy ideges, kemény legény volt, agyagsárga, lobogó haja volt, s felfelé törülve viselte, szigorú, villámló szeme volt, s kemény ökle. [...] Vőlegény volt, s úgy csapkodta a krétát a táblához, hogy pattogott, néha az ötödik padban ülőknek is majd kiverte a szemét a krétadarab. Nem is sokat törődött a számtannal, eszében sem volt, hogy a számtan törvényeit megfigyeltesse, megértesse, megszerettesse, hogy a gyermeki lelkeket felnyissa, mint a drága kis kapukat a tudás számára; hanem abban a pillanatban, mikor egy gyerek csukott szemekkel állott a törtszámok előtt, kitört rajta a düh: «Még ennyit se tudsz, te szamár!» – s zengett a négy fal."* (*Móricz*, 1921. 27. o.).

Ez a jellemrajz akár Karácsony Sándortól is származhatott volna. A regénybeli földrajztanárnál viszont a színvonalas szaktudás és a szórakozottság elemei keverednek, ő az, akit valóban szeretettel ábrázolt Móricz. Móricz a vallástanárról sincs jó véleménnyel, de egyéniségének pozitív oldalát is említi: *„a vallástanár, Valkai tanár úr, nem volt emberevő, szépen kisegítette a felelettel a gyereket: ugye, ez volt... s elmondta a leckét, annak csak éppen rá kellett mondani, hogy igen vagy nem... És aztán lehetetlenség volt, hogy valaha egy gyerek nemet mondott volna, mikor igent kellett mondani, mert Valkai tanár úr úgy kérdezett, hogy: «Ugye Jákóbnak tizenkét fia volt? – Nagyon jól van»."* (*Móricz*, 1921. 28. o.).

Ugyanakkor *„Misi még késő öregkorában is visszaemlékezett ezeknek az óráknak az unalmára: mert ez az áldott jó ember oly halálos közönnyel foglalkozott a tananyaggal, mintha kukoricát morzsolt volna szakmányba. Később a kisdiák kereste, hogy hol találta meg legelőször életében a természetfölötti dolgokra való gondolást, de olyankor sohasem jutott eszébe sem Valkai tanár úr, sem a többi vallástanár. Az édesanyja jutott eszébe"*. (*Móricz*, 1921. 28–29. o.) – s itt érdemes arra gondolnunk, hogy az író édesanyja

református lelkész gyermeke volt.

De a regényben néhány sorral később Móricz egyértelműen rosszra értékeli a református hitoktatást: „*mikor a hittanórákra gondolt, fáradtság lepte meg és unalom, hatodikban fekete pápaszemet kellett viselnie, mert fájt a szeme; akkor mindig aludt a vallásórán, mert soha olyan vallástanárral nem tudott találkozni, aki e legiszonyúbb és legizgatóbb dolgok tárgyalásánál képes lett volna gyermeklelkét megrezdíteni.*"

Móricz hittanórai élményeit tehát a tanár közönye és a diákok unalma határozta meg. A regény szerint istenélményét édesanyjának köszönheti, akivel éjjel a csillagokat és a bogarakat nézve jutottak el a Teremtőhöz: „*ki csinálta, ki csinálta, ki találta ki... Van... de miért van... meddig van... mi lesz aztán... mi volt azelőtt... Mikor ezekre gondolt, mindig összegubbaszkodott egészen kicsire, s a térdét átfonta a karjával, mint azokon a csillagos éjszakákon... s ez volt az ő vallása...*" (*Móricz*, 1921. 29. o.).

Ezek alapján az otthonról hozott hatásoknak köszönhető, hogy miután Móricz három helyet (Debrecen, Sárospatak, Kisújszállás) bejárva leérettségizett, mégis a református teológiára jelentkezett, de csak két évig járt oda. Természetesen egyetlen író emlékei csak adalékot szolgáltatnak a vallásoktatáshoz, de 1945 előtt maturált öregdiákokkal beszélgetve több hasonló vélekedéssel találkoztam.

A vallás iránti egyre erősödő közöny a két világháború közötti teológiai irodalomban is visszatérő téma. Bár a kutatás elején vagyok, de ebben a forráscsoportban eddig nem találkoztam azzal a felvetéssel, hogy a közönyhöz a hittanórák is hozzájárulhattak. Karácsony Sándor említ egy vallástanárok körében végzett kutatást. Ebben azt vizsgálták, miért vannak problémák a vallásoktatásban. A kutatás eredménye szerint egyiküknél sem volt önreflexió, mindenki valamilyen külső körülményt tartott felelősnek (*Karácsony*, 2004. 167. o.).

Karácsony Sándor többé-kevésbé hasonló képet rajzol a debreceni református kollégiumról. Ő is szembeállítja az idősebb és a fiatalabb tanárok módszerét, stílusát. „*Az öregek – nem is volt némelyiknek oklevele, «jogosított» tanár volt, lelkészi képesítéssel – úgy tanítottak és neveltek, ahogy Isten éppen tudniok engedte, szerfölött «cigányfülre». Kisebbik baj az, hogy az öregeket rajongva szerettük, és mai napig ellágyulva emlegetjük.*" „*Az öreg debreceni tanárok emberek voltak. Szuszogtak, vicceltek, haragudtak, és latinul meg görögül tudtak.*" „*Az egyik öregnek például szabad volt patáliát csapni, igazságtalan szekundákat beírni, pofonokat osztogatni történetesen ártatlanoknak valami félreértés miatt, amiről kiderült, hogy ő tehet róla, nem mi. Óra végén az volt az osztály közvéleménye az esetről, hogy bizonyosan két vastag harisnyát húzott, és nagyon szorította a cipője. Ezért is tudtunk nála, mert ezért is szerettük. Nagyon objektív és nagyon primitív módszer ez. Ember volt, mint mi. Ő tudott latinul, nekünk meg tanulnunk kellett latinul. Tőle lehetett, nekünk muszáj volt.*" (*Karácsony*, 1985. 438–441. o).

Ezzel szemben „*a fiatalok módszeresen tanítottak.* [...] *a fiatalokat elviselhetetlen teherként hordoztuk, éspedig kivétel nélkül.*" „*A fiatalok két lábon járó «nevelés-» és*

«tanítás»-absztrahálások voltak, nem is nagyon derült ki, tudnak-e, nem-e. Ők nem tudtak vagy nem-tudtak, hanem «tanítottak»". Ha az öreg tanár adott fel sok leckét, megtanulták, „ugyanakkor a fiatal tanár latinból csak 15 sort adott fel, és haragudtunk rá mégis" – írja Karácsony. A két csoport különbségének szummája: az öregek „őszintén adták bele a közös munkába egész egyéniségüket." (*Karácsony*, 1985. 441. o.). Ez a gondolat Karácsony szemléletének az egyik kulcsa.

Élményszerűség

A másik kulcs az élményszerűség. Karácsony az 1920-as évek elején szülővárosában, Földesen próbált olyan iskolát szervezni, amelyben érettségi bizonyítványt kaphatnak egyszerű parasztgyerekek, akik a gimnáziumi oktatásba nem kerülhettek be. Sok élményt adott neki ez a próbálkozás, és ő is az élményre helyezte a hangsúlyt. Például a helybeli gyerekek valamennyire tájékozódtak a csillagos égbolton, s erre alapozva magyarázta el, miért gömbölyű a Föld (*Karácsony*, 1994. 7–18. o).

Közismert Karácsony mély vallásossága is, és rendszeralkotó szemlélete. A magyar nyelvet az alárendelő szemléletű indoeurópai nyelvekkel szemben mellérendelőnek tartotta. Ilyennek látta a református egyház felépítését is: a lelkész és a presbitérium egymás mellett állva építi a gyülekezetet. A tanár-diák viszonyban az élményszerűség mellett a mellérendelésnek is érvényesülnie kell, vagyis az egymás iránti odaadó figyelemnek. Követői mélyen elköteleződtek iránta, a külvilág szerint szinte bálványozták őt. Sajnos kevés idő adatott számára: miután debreceni katedrájától megfosztották, 1952-ben elhunyt. Az új, állítólag „népi-demokratikus" hatalom nem tette lehetővé, hogy tanítványai megpróbálják megvalósítani Karácsony eszméit.

Ha közben az egyházra is pillantunk, itt is előkerült az élmény, vagyis a vallási élmény kérdése. A két világháború közötti időben a mai korhoz képest hatalmas tömeg járt vasárnaponként templomba, nagyrészt élt a hagyományos népi vallásosság. Az előbb említett, terjedőben lévő vallási közöny mellett viszont volt egy másik vissza-visszatérő kérdés: a kisegyházak, közismert (némileg lekicsinylő) szóval a szekták terjedése. Míg a hagyományos református vallási életre a kimért, mértéktartó, érzelemnyilvánítást kerülő szemlélet jellemző, addig ezek az új közösségek éppen a megtérés élményét hangsúlyozták és közösségeikben olyan otthonra lelhettek a hívek, amit a hagyományos egyházban nem találtak meg.

Hogyan fogta föl ezt a problémát a református teológia? Talán a legjobb válasz: távolságtartóan. Volt olyan vélemény, hogy a „szektákra" „*tévelygő és beteg vallásosság és torz hitigazságok*" jellemzők (*Sebestyén*, 1997. 415. o.). Ehhez kapcsolódott az a vélemény, hogy a református egyházban nincs szükség vallási élményre. Még Karl Barth is így látta. Barth szemlélete az 1940-es évek elejétől szinte az 1990-es évekig meghatározó maradt, sokak szerint ő volt a XX. század legnagyobb református teológusa. Tavaszy Sándor Karl Barth-ot

elemző tanulmányában kiemeli, a mester szerint az élmények helyett az alapos, rendszeres bibliaolvasásra kell törekedni (*Tavaszy*, 1997. 473–474. o). De olyan véleményt is olvashatunk (lehet, hogy Barth-tól függetlenül), hogy a megtérés egy észrevehetetlen folyamat. Sebestyén Jenő (1997. 247. o.) szerint „*normális körülmények között nem megrázó belső forrongások útján kell az élő, öntudatos hitre, a megtéréshez eljutni, hanem valósággal lassan, észrevétlenül kell keresztyénné lennie, úgy, hogy bár a maga öntudatos keresztyénségéről számot adni tud ugyan, de arról, hogy hogyan és mikor tért meg, nem.*"

1948-ban az egyházi iskolák államosításával a protestáns iskolai hagyomány megtört, csak a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma élte túl a Rákosi- és Kádár-rendszert. Ezért is érdemes inkább emlékezetről, mint hagyományról beszélni a magyar protestáns iskolák esetében. Másrészt az 50-es évektől a megfélemlítés légkörében az istentiszteletek élményszerűsége is „lekerült a napirendről": gyanússá vált a nagy hatású lelkész, sőt éppen jól végzett munkája miatt szenvedett hátrányt.

Kitekintés: az ezredforduló utáni helyzet

Az egyházi életben hellyel-közzel néhány dolog megváltozott. A középkori templomokban műemléki feltárással láthatóvá tették a középkori freskókat, így ezeken a helyeken a falak megszokott fehérsége megszűnt. (Legjobb példa éppen a Vizsolyi Biblia „szülőhelyén" emelkedő vizsolyi református templom lehetne.) A század végén egyes helyeken keresztet állítottak a templomban. Ma már előfordul, hogy a lelkész prezentációval színesíti a prédikációt. Mindezek azt mutatják: a hagyomány nem statikus. Az értelmező közösség változtatja annak elemeit.

Mi legyen az élményekkel az iskolákban? Mint az közismert, éppen Karácsonnyal egy időben jelentkezett a nyugati világban az élménypedagógia. Természetes, hogy egyházi iskolákban is ott a helye. A hitoktatásban még inkább használni kell módszereit.

Van viszont egy terület, ahol az egyházi iskola és az új pedagógiai módszerek, például a kooperatív tanulás szembekerülhet egymással. Ez a frontális tanítás kérdése. A frontális tanítás nemcsak azért korszerűtlen, amiért a régebbi, 1960-80-as évekbeli szakirodalom annak tartja, hanem új világunk sajátosságai miatt is. A gyerekek egyre fiatalabb korban kapnak mobiltelefont, tabletet; ennek bűvöletében élik életüket. Ha az eszközök miatt a figyelemhiány erősödik, jó gyógyírnak kínálkoznak a kooperatív tanulás módszerei. De mi lesz a templomban a prédikációval, ami a befogadó szempontjából hasonló a frontálisan tartott óra követésével? A protestáns egyházakban a prédikáció az istentisztelet központi eleme, akár húsz perces is lehet. Lehet vetítéssel színesíteni, ezzel enyhül a megértés gondja, de vajon megoldódik-e?

Itt most csak arra látok lehetőséget, hogy egy megértés-befogadásközpontú pedagógia lehetőségét vessem fel. A megértés az üzenetek türelmes feldolgozá-

sát jelentené – érkezzen az üzenet egy másik gyerektől, vagy a szülőtől, vagy a tanártól. A napjainkban népszerű pedagógiai elgondolás szerint a tanulási és innovációs készségek fejlesztése során magyar fordításban négy K-ra kell figyelnünk: kreativitás, kooperáció, kommunikáció, kritikus gondolkodás

A kritikus gondolkodásnál érdemes lenne a megértésre törekvést jobban hangsúlyozni, az említett üzenetekre figyelés készségét rendszeresen fejleszteni. A megértés ugyanis nem elfogadás, önfeladás, van benne kritikai attitűd. De ha egyházi iskolákról van szó, akkor a *Ricoeur* és *Lacocque* (2003. 213–214. o) említette szerető engedelmesség fogalmat is beilleszthetnénk ebbe a sémába.

Felhasznált irodalom

Assmann, Jan (2004): *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

Bitskey István (2007): „Nemúgy bátya!" Marginálisok Pázmány Kalauzában. In: Jankovics József (főszerk.): *„Nem sűlyed az emberiség!"... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet Budapest. Letöltés helye: http://www.iti.mta.hu/szorenyi60.html Letöltés ideje: 2018.01.24.

Horváth Erzsébet (2014): *A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948)*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest. Letöltés: `http://zsinatileveltar.hu/files/a_reformatus_iskolak_allamositasa.pdf`, 2018.01.24.

Kagan, Spencer és Kagan, Miguel (2009): *Kooperatív tanulás*. Ökönet Kiadó, Budapest. Letöltés: `http://kemeny-eger.sulinet.hu/public/doks/kooperativ_tanulas.pdf`, 2018.01.24.

Karácsony Sándor (1985): *Magyar észjárás*. Magvető Kiadó, Budapest.

Karácsony Sándor (1994): Kísérleti parasztgimnázium Földesen, az 1919–20. tanévben. In: Hatvany László (szerk.): *Karácsony Sándor pedagógiai írásaiból. 9 tanulmány, 1922–1946*. Csökmei Kör, Pécel.

Karácsony Sándor (2004): *A magyarok Istene*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Móricz Zsigmond (1921): *Légy jó mindhalálig*. Athaeneum Kiadó, Budapest.

Németh András (2004): *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Nora, Pierre (2010): *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Ricoeur, Paul és Lacocque, André (2003): *Bibliai gondolkodás*. Európa Kiadó, Budapest.

Sebestyén Jenő (1997): A református ember theologiai műveltsége. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából*. Kálvin Kiadó, Budapest.

Szabó Magda (1980): *Kívül a körön*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. Letöltés: `http://dia.pool.pim.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Kivul_a_koron.xhtml`, 2018.01.24.

Tavaszy Sándor (1997): Barth, a teológus. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából*. Kálvin Kiadó, Budapest.

White, Hayden (1997): A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája In: *A történelem terhe* (összeáll. Braun Róbert). Osiris Kiadó, Budapest.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 65–79. o. • 2017
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2017.1.5

Professzorok és teológusok a forradalomban

Bertalan Péter

Kaposvári Egyetem Társadalomtudományi Tanszék

A tanulmány a református egyházban 1956-ban kibontakozó ellenállás folyamatát mutatja be korabeli források alapján. Vizsgálja, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt milyen hatalmi mozgások játszódtak le a református egyház felső vezetésében. Az írás külön figyelmet fordít arra a tényre, hogy a forradalom napjaiban a teológiai akadémiák növendékei, valamint progresszív szemléletű professzorai, milyen jelentős szerepet játszottak az októberi napok sikerében.

Bevezetés

A tanulmány primer forrásokra támaszkodva, a korabeli pártállami jelentésekre alapozva tárja fel és követi nyomon az 1956-ban a református egyház keretei között kibontakozó ellenállás jelenségét, valamint ennek kifutásaként bemutatja az egyházi elitváltás folyamatát. Analizálja, hogy az 19-ben a kommunista egyeduralom restaurálását, a monolit hatalomgyakorlási technikákat ismét előtérbe helyező kormányzat a forradalom alatti történéseket miként igyekszik „ellenforradalmi" tevékenységgé átminősíteni. Bemutatja azt a folyamatot, ahogy a hatalomaz egyházat 1956 novemberének végétől, a felső egyházi vezetés, valamint a református teológiák tanári karának belső megosztásával, totálisan ellenőrizni szándékozik.

A tanulmány a korabeli pártállami források csak manapság hozzáférhetővé váló anyagaira támaszkodva következetesen érvényesített okadatolt, reflexív forráskritikával a történtek valószínűsíthető verziójának feltárására törekszik. A kutatás során felhasznált források többsége úgynevezett soft forrás, elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatal iratai. Értelmezésük a korszak politikai viszonyainak alapos ismeretét követeli meg.

A tanulmány bemutatja azt a bonyolult, komplex hatalmi játszmát, amely a pártállam és a református egyház megújulást kereső, a régi hatalomgyakorlási mechanizmusokat tagadó, az egész egyház érdekeit képviselő új vezetése között bontakozott ki 1956-ban. Az állampárti vezetés a hatalomtechnika és manipuláció, valamint a „divide et impera" elvének régi jól bevált módszereit igyekezett alkalmazni a régi status quo fenntartásának érdekében. A történelem azonban gyorsan túllépett az átalakulást akadályozni igyekvők szándékain, a forradalom

ereje, sodró lendülete elsöpörte a régi egyházi vezetés utolsó bástyáit is. Az új demokratikus egyházi vezetés Ravasz László irányításával, a református teológia hallgatóira támaszkodva 1956 októberének végére megszilárdította az egyházon belüli hatalmi pozícióit. Ravasz László és vezetőtársainak a vidéki gyülekezetekre támaszkodó „lendülete" kitartott egészen 1957 kora őszéig, ezután gyorsan megvalósult a restauráció.

I. Egyházi reform, hatalomváltás kezdete

A református egyházat az 1956-os forradalom és szabadságharc októberének dicső napjaiig az 1948-ban megkötött egyezmények következtében többségében a kommunista rendszert teljesen kiszolgáló vezetés irányította. Az 1956 őszén bekövetkező gyors változások viharként söpörték ki pozícióikból a régi vezetés képviselőit. A vezetésben történt átalakulás végiggyűrűzött az egész egyházszervezeten, a legkisebb parókiáig.

A megyei sajtó nagy terjedelemben foglalkozik a Somogyi Református Egyházmegye lelkésztestületének 1957. május 21-i tanácskozásával, az ott hozott határozattal. A lelkésztestület állásfoglalása szerint *„a református egyház népe az október-november havi események próbái idején az Isten igéjére való figyelés tekintetében, tehát hitében és szeretetében megméretett és egy része híjával találtatott. Az Istentől az egyház számára elrendelt hitben felismert és közösen egyre inkább járni tanult úton meginogva az egyház népének számottevő része engedetlen útkereséssel próbálta az elmúlt esztendők hibáit orvosolni, és egyben a maga gondolatait és indulatait érvényre juttatni. Ezzel Jézus Krisztus dicsőségét nemcsak nem növelte, hanem botránkozásokat okozott az egyházban élők és az egyházon kívül élők előtt egyaránt. Örömmel állapítja meg az értekezlet, hogy - bár a Magyarországi Református Egyházban kisebb-nagyobb csoportokkal jelentős számban kerültek olyanok is a népi demokratikus rendszert alapjában megsemmisíteni akaró ellenforradalmi események sodrába, akiket az egyházi közvélemény kimondott szavaik és tetteik tekintetében irányt keresően figyelemmel kísért - ténykedésük nem okozott az egyház testén gyógyíthatatlan sebeket."*[1]

A lelkészértekezlet az állammal kötött egyezményt egyedüli járható útnak tekinti, és támogatja a kormányt. A törvénnyel ellenkezőnek nyilvánítja az 1956 elején megalakult, úgynevezett Országos Intéző Bizottságot, az általa elindított Megújulási Mozgalmat. Elítéli mindazon kezdeményezéseket és vállalkozásokat, amelyek az egyház 1956. október-november előtti vezetőinek félreállításáért folytak. Ezek közé sorolja a tisztújítások kierőszakolására irányuló törekvéseket is. Bereczky Albert püspököt, aki a forradalom előtt az Egyetemes Zsinat és Egyetemes Konvent elnöke volt, továbbra is tisztében levőnek tekinti. Ugyancsak ragaszkodását fejezi ki az értekezlet a megújuló egyházmegyét vezető Nyáry Pál esperes iránt. A határozatot a rendszer iránti hűségnyilatkozat zárja.

Visszatekintve, az Egyházügyi Hivatal egy 1958-ban keletkezett helyzetfelmé-

[1] Somogyország, 1957. május 26. 7. o.

rő jelentésében megállapítja, hogy a forradalmat megelőző időben a református egyházon belül fokozatosan kezdett megélénkülni, aktivizálódni a változást és változtatást akaró erők tábora. Mozgalomszerűen kezdték követelni és szervezni az egyházon belüli megújulást, amely kezdetben bizonyos hibák kijavítására, később a forradalom támogatására irányult. Egyre többen olyan „kéréssel" és követeléssel léptek fel, amely részben a korábban elmozdított vezetők visszahelyezését, valamint a fokozottabb hitéleti tevékenységet kívánták.[2]

A forradalmat megelőző enyhülés tette lehetővé, hogy az Egyházak Világtanácsának Központi Bizottsága, a protestáns egyházak nemzetközi szervezete (1956. július 28–augusztus 4.) Galyatetőn tartsa négyévenkénti ülését. A nemzetközi szervezet igen intenzíven támogatta - az egyházpolitikai jelentés szerint – a megújulási törekvéseket, amelyeknek élén Pap László, a Budapesti Református Teológiai Akadémia volt dékánja és Ravasz László, nyugalmazott püspök állt.

Pap László jó taktikai érzékkel, valamint ügyes diplomáciai lépésekkel elérte, hogy Ravasz László a tanácskozáson kedvező pozícióba kerüljön, valamint kezdeményezően tudjon fellépni.

Hatos Pál monográfiájában plasztikusan ábrázolja a kialakult egyházpolitikai helyzetet: *„Ravasz szerint a kommunista államhatalom az egyházat az egyház által gyengítette meg leginkább úgy, hogy az egyház vezetőségét szembeállította Krisztus népével. Egyebekben Ravasz a Hitvalló Nyilatkozat érvelését követte, az egyházi diktatúra felszámolását kívánta, és újra megfogalmazta a követelést: Legyen szabad egyház a szabad államban. Ekkor már nem Rákosi volt a párt vezetője, s a viszonyok megváltozására jellemző, hogy a Memorandumot Ravasz nemcsak Bereczkynek adta át személyesen Leányfalun, hanem az ÁEH vezetőinek is megküldte, és ezután a püspök szolgálati autóján vitték el Galyatetőre, az EVT konferenciájának helyszínére. A konferencia összes külföldi vendége Ravasz Lászlót faggatta, látható volt, hogy 75. életévéhez közeledve sem a múlt embere."* (*Hatos*, 2016. 281. o.).

A református egyházban megindult reformfolyamat, a múlttal való őszinte szembenézés szelleme hatotta át az 1956. augusztus 23-án, Balatonfüreden tartott lelkészi konferenciát is. Itt hangzott el Szíj Rezső beszéde. A felszólalás a református egyház bajainak gyökerét tárja fel: *„A magyar alsópapság — a reformátusokról beszélek most – történelmünk folyamán mindig hű a néphez, áldozatok, üldöztetések árán is. Nincs még egy rétege a népnek, amelynek tagjai közül oly kevéssel lett volna baja a kormányzatnak, mint éppen a református magyar papság. Az állam tehát nem volt bizalmatlanabb irányunkban, mint általában más rétegekhez, az egyházi felsőbbség azonban még úgy sem bízott bennünk. [...] A mai egyházi kormányzat mindent megtett, hogy az alsópapságot szellemi sötétségben, tudatlanságban tartsa, a dászkálok színvonalára nyomorítsa, hogy minél engedelmesebb tömeget nyerjen benne, szolgálatkész réteget. [...] A főpapi, püspöki vezetés ne mitőlünk féltse a magyarságot és a népet, hiszen nekünk a világi fórumokkal sokkal kevesebb bajunk volt, mint saját*

[2]Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására MM EH, Budapest, 1958. május 5. MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. ő. e.

egyházi vezetőségeinkkel, akik mindent igyekeztek túllicitálni, ha volt rá ok, ha nem, s hogy miért, ezt is tudjuk, ha itt most nem mondhatjuk is el. De egyet ki kell mondanunk: nem bújhatnak ki a felelősségre vonás alól az állami szervekre vagy a kormányzatra való hivatkozással." (*Szíj*, 1995. 10–11. o.).

II. Ravasz László színre lép

Erdélyi körútjáról visszatérve Ravasz László hamar az események középpontjába, fő sodrába került. A forradalom kitörésének hírére a református egyház hívei és papjai is megmozdultak, a hivatalos hatalom megbénulva sodródott, bizonytalanul figyelve a felgyorsuló eseményeket. Ráadásul Bereczky Albert súlyos agyvérzést kapott, 1956 októberében már a hivatalos, addig a központi irányítás szándékainak megfelelően működő egyházi lap az Út is lelkészek százainak protestáló, a megújulást, az eddigi egyházi vezetés távozását követelő leveleket, gyújtó hangú felhívásokat közölt. Az októberi napokban a forradalmi események forgatagában a teológushallgatók is kiemelkedő szerepet játszottak, ott voltak a demonstrációkon, kettővel közülük a hónap utolsó napjaiban – humanitárius segélyakciójuk közben –- orvlövészek merényletei végeztek (*Hatos*, 2016. 283. o.).

A reformtörekvéseket össze kellett fogni. A Budapesti Református Akadémia épületében mintegy harminc egyházi személyiség 1956. november 1-jén megalakította a Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottságát. Ez a bizottság felkérte Ravasz László nyugalmazott püspököt, hogy Kardos Jánossal – az 1948. szeptember 21-én lemondott főgondnokkal – vegye át a református egyház vezetését. Még ezen a napon Ravasz László rádiószózatában rendre, higgadtságra, nyugalomra intette a lakosságot (*Balogh* és *Gergely*, 1993. 314. o.). Mindez a Református Megújulási Mozgalom legalizálódását jelentette.

A Megújulási Mozgalom a reformszándékok megvalósításának akadályát jelentő egyházi vezetőket felszólította a lemondásra. A mozgalom demokratikus jellegét igazolja, hogy az egyház presbitériumainak 90%-a szavazott a vezetés megújítása mellett. Az „újjászületést" segítette, hogy állami vonalon nem tudott a rendszer kellő erővel fellépni. Bereczky Albert súlyos betegsége, valamint a forradalom előtti helyzet és az utána visszatérő restaurációban aktív szerepet vállaló Péter János, a Tiszántúli Egyházkerület püspökének az egyházi vezetésből való kiválása a reformok képviselői számára szabaddá tette az utat.[3] A Megújulási Mozgalom a forradalom fegyveres leverése után még intenzívebben folytatta tevékenységét. A világszervezetek – különösen az Egyházak Világtanácsa és annak vezetői – a külföldi sajtóban és rádióban egyrészt védték a mozgalom magyar irányítóit, másrészt a pártállammal lepaktáló régi egyházi vezetőket bírálták. Jelentős anyagi eszközökkel is segítették a református egyházat

[3]Péter János a külügyminiszter első helyettese 1958. 02. 19.–1961. 09. 13., külügyminiszter 1961. 09. 13.–1973. 12. 14., országgyűlési alelnök 1973. 12. 19-től. Miniszterségе idejétől párttag. Lásd: Bölöny József (1978): Magyarország kormányai 1848–-975. Akadémiai Kiadó, Budapest. 271. o.

a forradalom után is.[4]

Az *ancien régime* egyházi vezetőinek magatartása sem egyértelmű. A református egyházban azért nehéz a „rendcsinálás" a politikai hatalom számára, mert Bereczky Albert püspök személye – még a hivatalos megítélés szerint is – komolyan nehezíti a protestáns egyházakkal kapcsolatos rendeződést, derül ki a püspök egyházpolitikai tevékenységéről szóló jelentésből.[5]

Ha a közel azonos időben született forrásokat összehasonlítjuk és a tények kapcsolódási pontjait keressük, bonyolult összefüggések tárulnak fel előttünk. Az MM EH 1958. október 11-én kelt tájékoztatója Bereczky Albert püspök szerepével kapcsolatban így fogalmaz: *„Az elmúlt évek során a nyílt egyházi reakció elleni harc közben a református egyházban két politikailag progresszív, minőségileg egymástól lényegesen különböző vonalvezetés alakult ki. Az első élén, amely őszintén és következetesen támogatja a párt politikáját, Péter János állt. A másodikat, amely mindenkor az egyház és a nyugati világszervezetek érdekeinek megfelelően, számítóan, taktikázva működött együtt velünk, Bereczky Albert vezeti. Bereczky Albert és csoportja bizonyíthatóan a nyugati egyházi világszervezetek reakciós vezetőinek tanácsára mindenkor következetesen törekedett Péter János és közvetlen személyi munkatársainak először erkölcsi, majd egzisztenciális megsemmisítésére. A felszín alatti, többnyire burkolt harc ellenére az ellenforradalom mindkét politikai irányzat képviselőit kíméletlenül félreállította. Bereczky Albert és csoportja [...] szívósan küzdenek azért, hogy korábbi célkitűzéseiknek megfelelően Péter János embereivel végleg leszámoljanak. Óvatosan, de következetesen védelmezik az ellenforradalomban aktívan részt vevő, sőt az egyházi ellenforradalmi megmozdulásokban vezető szerepet betöltő egyházi személyeket. Míg a politikailag szilárd embereket, bizonyos hibájukat felnagyítva üldözik, addig az ellenforradalomban kompromittált politikailag reakciós embereknél a megértés, megbocsátás szellemét gyakorolják. Az ellenforradalomban aktívan részt vett egyházi emberek közül egyet sem vontak felelősségre egyházi bíróság előtt. Pedig az egyezmény* (a református egyház és a magyar állam által 1948-ban kötött egyezményről van szó - B.P.*) szerint ez kötelességük. De név szerint sem bélyegeztek meg senkit (Ravasz László, Pap László stb.), annak ellenére sem, hogy ezt többször kértük írásban is a megfelelő bizonyítékok átadásával egy időben."*[6] A református egyházon belül tehát komoly hatalmi harc indult meg, amelyet az EH figyelemmel kísért és kihasznált.

III. Karl Barth véleménye

Karl Barth, a neves svájci teológus is követte a református egyház helyzetének

[4]Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására Budapest, 1958. 05. 05. MM EH MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. őe. M

[5]Jelentés a Politikai Bizottság 1958. 06. 10-i , az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról MM EH Budapest,1958. 09. 13. MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. ő. e. M

[6]Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről MM EH Budapest, 1958. 10. 11. MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. ő. e. M

alakulását az 50-es években. Ennek bizonyítéka az a terjedelmes nyílt levél, amelyet 1951. szeptember 16-án Bereczky Albertnek írt. Felhívja Bereczky figyelmét arra, hogy a református egyház vezetése megegyezett a magyar kormánnyal, a magyar sajtó azonban csak propagandisztikus információkat ad erről. Igyekszik jó megvilágításban feltüntetni az egyezmény református egyházra háruló következményeit. Kétkedő kérdéseket fogalmaz meg és álláspontját az alábbiakban fejti ki: „*Hogyan történhetett az, hogy Önök ezt a keleti propagandát vállalják, és keresztyéni és egyházi áldásuk alá helyezik azt a stockholmi békemozgalomnak nevezett vállalkozást a békegalambbal, amelynek körmei vannak?! Megfelel Jézus Krisztus egyházának, ha mindenbe beleegyezik, amit kormányuk akar és tesz? [...] Mint keresztyén nem vállalhatom Önnel ezt a felelősséget. Nagyon kérem, figyeljen arra, hogy a magyar egyház és egyházközösségei olyan fordulóponthoz jutottak, amelyen előbb-utóbb szerencsétlenség következhet be.*" (*Tibori*, 1996. 37–38. o.).

A Budapesti Teológiai Akadémia által megrendezett centenáriumi ünnepségekre az Egyházak Világtanácsának több vezetője 1955-ben Budapestre érkezett. Azonban Karl Barth, akit még 1951-ben mélyen felháborított a sárospataki teológia bezárása, ismét visszautasította a rendezők meghívását. A kommunista államhatalom a kirakatpolitika látszatát, valamint a „divide et impera" elvét alkalmazta a nyugati egyházi vezetés és közvélemény rokonszenvének elnyerésére, ezért Martin Niemöller német antifasiszta teológust díszdoktori címmel tüntette ki. A nyugatról érkezett egyházi vezetők számára azonban némileg világosabb lett a magyarországi egyházpolitikai helyzet, amikor Péter János invitálására Debrecent is meglátogatták. Itt a Teológiai Akadémián tizenöt hallgató ügyeletet tartott, tájékoztatva a külföldi egyházi vendégeket arról, hogy kis idővel megérkezésük előtt az ÁVH két tiszántúli lelkészt letartóztatott. Az állami erőszakszervezet által foganatosított az egyéni szabadságot súlyosan korlátozó intézkedés oka, hogy a lelkészek a püspöknél beadványban tiltakoztak a rájuk kényszerített, a termelőszövetkezeti mozgalmat népszerűsítő prédikációk elmulasztása miatt (*Hatos*, 2016. 279.).

Szíj Rezső beszéde is igazolja a Karl Barth-i jóslatot. A szerencsétlenség bekövetkezett. A református egyház vezetése elszakadt a hívektől, a papságtól.

A svájci teológus ezután öt évig hallgatott. A Magyarországon történtekről azonban folyamatosan értesül. A különböző utakon, főleg lelkészek által küldött levelekből pontosan informálják a református egyház helyzetének további romlásáról. 1956 májusában újabb levélben fordul Bereczkyhez: „*Én itt (Svájcban) egészen kevés emberrel beszéltem – írja Barth –, de az általános kép, amellyel itt az emberek rendelkeznek a ˝ vasfüggöny mögötti ˝ állapotokról még sötétebb. Ha csak annyi az igazság, amennyit nekem megírtak, akkor is meg kell gondolni, hogy Magyarországon ezeket a nehézségeket nem szétverni, hanem megszüntetni kell. Az Önök egyházi szavahihetősége és azzal együtt a magyar református egyház ökumenikus szavahihetősége is kockára van téve.*" (*Pap*, 1992. 331. o.). Karl Barth állásfoglalásai a protestáns egyházak számára a lelkiismeret szavát jelentették. Érthető, hogy Bereczky Albert fokozatos elbizonytalanodásához jelentősen hozzájárultak.

Bereczky Albert 1956. november 1-jei lemondását követően, – amelyet az adott körülmények között sem a református egyház vezető testületei, sem az állami vezetés elfogadni nem tudnak – interregnum keletkezett. A helyzetet csak Ravasz László menthette meg, aki 1956. november 1. – 1957. április 12. között ideiglenesen átvette a református egyház irányítását, de nem tekintette magát püspöknek (*Balogh* és *Gergely*, 1996. 126. o.).

IV. 1956 NOVEMBERE

Hatos Pál monográfiája kiválóan segíti a novemberi események pontos rekonstruálását.

„November 1-jén a közhangulat nyomására- hangsúlyozottan csak ideiglenesen, a törvényes tisztújításig- elvállalta az egyház lelki vezetését, a megalakuló Országos Intéző Bizottság Pap Lászlóval történő együttes irányítását. [...] Csatlakozott hozzájuk Kardos János, akit az egyház 1948 őszén, törvényesen megválasztott, de akadályoztatott világi vezetőjének tartottak. Ekkor már sorra érkeztek a hírek a kollaboráns egyházi vezetők és tisztségviselők lemondásáról. Másfél nap alatt összeomlott mind a református, mind az evangélikus egyház kommunista államhatalom által kinevezett teljes vezetése. Ugyanaznap este Tildy Zoltánnak, a Nagy Imre-kormány államminiszterének kérésére Pap László után Ravasz László is rádióbeszédet mondott, csodálattal és hódolattal adózott a nemzeti felkelés hőseinek, felszólította a lelkészeket és minden reformátust, hogy a nemzeti egység, a társadalmi igazságosság és a testvéri szeretet szolgálatában példamutatóan elöljárjanak, de higgadtságra, a rend megőrzésére intett, és elutasított minden restaurációs kísérletet: Még gondolni se merjen senki az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállítására! Beszédét másnap címoldalon közölte a forradalom viharában életre hívott új lap a reformáció, de a lap csupán egy számot ért meg, néhány nap múlva, november 4-én a bevonuló szovjet csapatok vérbe fojtották a forradalma. [. . .] Az egyházi megújulás mozgalma azonban hónapokkal élte túl a szabadságharc leverését. November 13-án az Országos Intéző Bizottság Ravasz László által aláírt tömör programot írt, választ kérve a gyülekezetektől. A mintegy 1200 magyarországi református gyülekezet túlnyomó többsége, több mint kilencszáz presbitériumi határozattal, írásban erősítette meg támogatását és csatlakozását. [. . .] Ennek ellenére- vagy éppen ezért - az Országos Intéző Bizottság, illetve a belőle 1956. december 21-én új nevén alakult Református Megújulási Mozgalom hamarosan a teljes visszarendeződést kitűző kádári hatalom célkeresztjébe került." (*Hatos*, 2016. 281–282. o.).

Bereczky 1958. május 20-tól augusztus 8-ig betegségének kezelése miatt három hónapig pihent Svájcban. Itt találkozhatott Karl Barthtal. A vele folytatott beszélgetés tovább erősíthette óvatosságát, amellyel a rendszerrel szemben álló egyházi ellenzék elleni retorziókat késleltetni igyekezett. Ezt igazolja az EH tájékoztatója is, amely szerint a Bereczky Albertnek felrótt bűnök nem a Svájcból való hazaérkezés után kezdődtek, hanem akkor fejeződtek be.[7]

[7] Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi

Karl Barth levelei és Szíj Rezső kemény kritikája bizonyítja, hogy a református egyház vezetése már az 50-es évek elején kényszerhelyzetben volt. Az állami akaratnak való megfelelés, a nyugati protestáns egyházi világszervezetek, az alsópapság elégedetlensége azt a belső küzdelmet indította meg az egyházban, amely az 1956-os forradalom hatására nyílttá vált. A Bereczkyvel kapcsolatos pejoratív, több esetben durva, személyeskedő hangvételű minősítésben benne van a tájékoztatót aláíró Horváth Jánosnak, az EH elnökének és Miklós Imrének, az EH elnökhelyettesének személyes ellenszenve és az állami vezetés részéről megnyilvánuló neheztelés. Közvetve kifejeződik benne a jelentéshez adatokat szolgáltató, Bereczky lejáratásában személyesen érdekelt református egyházi vezetők véleménye is. A kormány 1958-ra már érzett magában annyi erőt, hogy Bereczkytől megváljon, aki sem egészségi, sem mentális szempontból nem felelt meg az új feladatoknak, az „engedetlen, lázadó" egyház megzabolázásának. Bereczkynél sokkal agilisabb, a kemény restaurációt következetesebben kiszolgálók álltak a rendelkezésre, akiket az ekkor már világi pályán magas pozícióba jutott Péter János (az Elnöki Tanács tagja, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke) „kívülről" támogatott. Nemcsak támogatott, hanem a restauráció gyakorlati programját is megfogalmazta: *„Mit kell most tenni? [...] Keresni kell a megbánás helyét. [...] Aki a törődött szívet nem veti meg, annak az Úr irgalmában reménykedve kell keresni a megbánás helyét azért a lázadásért, amelyet elkövettünk, amit engedtünk elkövetni a számunkra meghirdetett evangélium ellen. Olyan embereket kell az élre állítani, akikben megvan a kormányzás ajándéka. Vagyis akik értik, hogy mi történik az egyház körül, akik tudják, hogy milyen terepviszonyokon kell az egyház útját előre vinni. A bosszúállás lendülete nélkül komolyan felelősségre kell vonni, aki a romlásért felelős. [...] Az egyházért komolyan fel kell lépni a reakció minden maradványa, tünete, személyi képviselője, tanítása, megigéző viselkedése ellen.*" (*Tibori*, 1995. 408–409. o.).

V. Divide et impera, visszarendeződés

Az Egyházügyi Hivatal a református egyházon belüli interregnumot a maga javára használta fel. Pontosan felméri a terepet, erről tájékoztató jelentés készül. Ennek ismerete azért fontos, mert megrajzolja az állami beavatkozás koreográfiáját. Az egyház „belügyeibe" való beavatkozásra megvolt az indok, de a szemben álló erők küzdelme megkönnyítette a pártállam politikusainak dolgát. Bereczky Albert ellenfele Békefi Benő, Péter János egyik legközvetlenebb munkatársa volt. A nyíregyházi esperest a debreceni teológiáról helyezték át a pesti teológiára. Hat évet dolgozott aktív teológia tanárként. Ellenfelei azzal vádolták, hogy szakmailag felkészületlen. Békefi Benőt az MSZMP Szabolcs Megyei Pártbizottsága támogatta, és szorgalmazta védencének rehabilitálását. A budapesti teológiára való áthelyezése a forradalom előtt azért történt, hogy felszámolják a reformokat, a változásokat követelő ellenállás szellemi gócait. Ez

kérdésekről. MM EH Budapest, 1958. 10. 11. MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. ő. e. M

formailag megfelelt mind az egyházi, mind az állami törvényeknek. Bereczky Albert visszatérése után összehívta a konventi elnökséget, amelynek rajta kívül még három püspök és a főgondnok volt a tagja. Bereczky megkérdőjelezte az áthelyezés szabályosságát és lemondással fenyegetőzött. A konventi elnökség ezzel a zsarolással szemben egyhangúlag megvédte az eljárás „törvényességét". Mindez azért Bereczky elutazása után vetődött fel, mert júniusban ért véget a teológiai év, és a tanári áthelyezések vagy elbocsátások is június, július hónapban történnek. Az Egyházügyi Hivatal minden érdekelttel – Esze Tamás főgondnok, Bartha Tibor debreceni püspök, Czeglédi István a budapesti teológia dékánja – megbeszélte a kérdést, s az ügy ezután került az igazgatói tanácsülés elé.[8]

A bonyolult hatalmi küzdelem azt bizonyítja, hogy az állam mozgástere 1958-ban is még aránylag szűk volt, a református egyház felső vezetésének ellentéteit óvatosan kellett még kezelni, hiszen a Ravasz László vezette Megújulási Mozgalom elfojtásában mindkettő érdekelve volt. A konvent állásfoglalása azt dokumentálja, hogy Péter János hívei megszilárdították helyzetüket az egyház vezetésében.

A jelentés nem hallgatja el azt sem, hogyan próbálja Bereczky egykori harcostársának, Péter Jánosnak a táborát gyengíteni. A püspök 1956 őszén Fekete Sándort Pécsre helyezte, amit ő nem fogad el. Ezután az Egyházügyi Hivatal tudtán kívül Bereczky egyházi bíróság elé állította a volt budapesti esperest, Péter János közvetlen munkatársát. (A forrás szerint – B.P.) Az ítélet értelmében a papi palást elvesztése példátlanul kemény büntetésnek számított. Politikai és erkölcsi rehabilitálását a hatóság szorgalmazta, mert véleménye szerint az már régóta indokolt. Ennek megtörténte után Fekete Sándor nem vállalt egyházi szolgálatot, csak elvileg kapta vissza a palástot. 1956 májusa óta a Magyar Rádió munkatársa volt.

Szó esik még dr. Kádár Imre volt konventi főtanácsosról, aki prominens tagja Péter János munkatársi körének. Ugyanakkor a *Theológiai Szemle* főszerkesztője és a Budapesti Református Teológia tanára. Lelkészképesítése nincs, de Bereczky elismerően nyilatkozott róla.

A helyzetfelmérés bemutatja a református egyház vezetésének megosztottságát, amit azzal indokol, hogy a hatalomért küzdő két tábor egyaránt ellenséget látott a Megújulási Mozgalom vezetőiben. Ravasz László mellett dr. Pap László, a Budapesti Református Teológia volt dékánja, a református egyház közismert egyházi vezetője volt. Nemcsak itthon, Nyugaton is ismerték. Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának tagjaként képviselte a magyarországi református egyházat. A forradalom után a pártállam nem engedte vissza tanári és dékáni állásába. Bereczky Albertre való tekintettel „körültekintően", viszonylag lassan számoltak le vele. A hatalom tartott tőle, mert kijelentette, ha egyházi bíróság elé állítják, igen sok adatot hoz nyilvánosságra. Ezekkel valóban ren-

[8]Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH Budapest,1958. 10.11. MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. ő. e. M

delkezett, és kompromittálni tudta volna Bereczkyt és más hozzá közel álló személyeket. Mind az Egyházak Világtanácsának vezetői, mind Bereczky tudtak erről, és ezért „védték".

Találkozunk még a dokumentációban a Megújulási Mozgalom egy kevésbé ismert, de fontos személyiségének, Nagy Barnának a nevével. Ő is a Református Teológia tanára volt Budapesten. 1956. november végén levelet írt Török István debreceni teológia tanárnak, amelyben megkérdezte kollégájától, miért nem mondja el véleményét. Török István 1956. december 12-én egy papi gyűlésen élesen elítélte Bereczky és Péter János egyházpolitikáját. 1957 elején letartóztatták, de betegsége miatt később kiengedték. Nagy Barnát lemondatták teológiai tanári rangjáról, de ennek fejében teológiai munkáin dolgozhatott régi fizetése mellett. Ezt az ügyet így sikerült zavarmentesen rendezni.[9]

Bereczky püspök nem csak a vezető pozíció megtartásáért küzdött, és ellenfelei sem csupán pozícióharcot folytattak. Dr. Török István értékelése szerint *„Bereczky Albert egyike volt nálunk a nagyon gyér számú ellenállóknak.* (Ez 1944-re vonatkozik – B.P.) *Ő a „felszabadultam" szót még prófétai értelemben használta. Úgy fogadta el az utóbbi világháború kimenetelét, mint Isten irgalmas ítéletét. Isten kegyelmet gyakorolt rajtunk, könyörült a sorozatos embertelenségek hallgatólagos eltűrése, olykor pártolása miatt pusztulásra érett egyházon. Bereczky nagy bűnbánathirdetőink egyike, éppen olyan időkben, amikor mindenki a sorsforduló gondjaival, sérelmeivel, örömeivel volt elfoglalva, és kevés készség maradt a bűnbánatra. Szóban-írásban hangot adott annak is: nem ért a fordulat óta sem mindennel egyet, ami körülötte történik, de tőle nem is kívánja senki, hogy mindent helyeseljen. Amikor a győzők egymással meghasonlottak, s a forró háborút folytató hidegháború eredményeként a vasfüggöny kettéválasztotta Európát, ki merte mondani, mi nem Kelet és Nyugat határán, hanem Keleten vagyunk. Ha ezt nyugati atyánkfiai szemére vetették, Jaltára hivatkozott, ahol a nyugatiak már 1945 februárjában, a mi megkérdezésünk nélkül, beleegyeztek országunknak a keleti érdekszférába való besorolásába, s mi Isten kezéből elfogadva ezt a döntést, megpróbáljuk itt az egyház keskeny, de ígéretes útját járni."* (*Török*, 1990. 104. o.).

Ez a keskeny út a szolgálat útja. Dr. Török István szerint az *„ecclésia servans és az ecclésia servilis"* fogalmai között vezető keskeny ösvény (Török, 1990. 104.). A finom distinkciót a teológus professzor a Megújulási Mozgalomtól veszi át, amely keményen bírálta a református egyház vezetésének az állam előtti behódolását: *„Egyházunk, noha szolgálat volt a jelszava, a valóságban a világi felsőbbséget kiszolgáló, a világ módszereit átvevő, parancsoló, költekező, reprezentáló egyház típusa felé sodródott az elmúlt években."*[10]

A „szolgálat teológiája" Karl Barth nevéhez fűződik. A neves svájci teológus a protestáns egyházak felelősségére hívta fel a figyelmet, hogy szálljanak szembe a fasizmus kereszténységellenes, antihumánus politikájával. Kétszer – 1936-ban és

[9] Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH Budapest, 1958. 10. 11. MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. ő. e. M

[10] A magyar református egyház útja (A Református Megújulási Mozgalom programja). MNL ÁEH Arch. XIX-A-21-C-310/32. 102. d.

1948-ban – is megfordult Magyarországon. Protestáns teológusaink jól ismerték. Bereczky Albert is átvette a Karl Barth-i teológia krisztusi alaptételét, amely szerint az egyháznak az emberiség érdekeit kell szolgálnia. A demokrácia álarcában jelentkező diktatúra is a fasizmusellenesség jelszavával akarta maga mellé állítani a tömegeket. A Bereczky-féle teológia így talált közös nevezőt a kezdetben emberarcúnak látszó diktatúrával (*Poór,* 1986).

A diktatúrák a „langyos" magatartást, politizálást is megtorolják, s „elkötelezett" állásfoglalásra kényszerítik ellenfeleiket és az együttműködésre hajlókat. Az 1956-os forradalmat követő megtorlás az egyházakat, így a reformátust is aránylag későn érte el. Az 1956 decemberében kezdődő első letartóztatási hullám még nem érintett senkit. Csak 1957 februárjától kezdődött meg a rendőri szervek érdeklődése a református lelkészek iránt. Barcza József kutatásainak eredménye szemléletesen igazolja, hogy a református felekezet is megszenvedte a kádári pártállam egyházpolitikáját. Nemcsak a lelkészek, hanem „civilek" is váltak áldozataivá a meghurcoltatásoknak (*Barcza,* 1994. 66. o.). Ennek nagyon kézenfekvő okai vannak. A legújabb 1956-ról szóló munkák szerint a légüres térben mozgó FMPK, illetve Kádár János a legaktívabbakkal kezdte, többre nem futotta alig meglévő erejéből, apparátusától. De közrejátszott ebben az ideológiai bizonytalanság is. Még nem vált egyértelműen uralkodóvá az „ellenforradalom" - tézis, nem tudták milyen körre kívánják azt kiterjeszteni.

Az Egyházügyi Hivatal már 1956. november 28-án hírt adott magáról a Népszabadságban. A közlemény szerint az állam és az egyházak között felmerülő kérdéseket a jövőben is a tárgyalások és megegyezések útján kell rendezni. A rendezést jelentő tárgyalások a református egyház vezetésének megtörését, a diktatúra elfogadását, a Megújulási Mozgalom felszámolását jelentették. Ebben Bereczky Albert és Péter János egyaránt szerepet vállalt (*Barcza,* 1994. 94. o.).

A megosztó politikának fő célja, hogy a maga oldalára állítsa az egyházi vezetőket, és szembeállítsa a különböző egyházakat. Az 1957. december 31-i állami kitüntetések, amelyeket a felekezetek vezetői kaptak, a közvéleményben nagy feltűnést keltettek. Barcza József a *Confessio* című egyházi folyóiratban közzétett tanulmányában értékeli a történteket. A 23 kitüntetett közül hét volt református (Bereczky Albert püspök, Bartha Tibor, Pákozdy László professzorok, Hajdú Péter, Szamosközi István esperesek, Nyáry Pál püspökhelyettes, Huszár Kálmán konventi csoportvezető). Itt a nevek kiemelése azért fontos, mert közülük senki sem volt annak a vegyes bizottságnak a tagja, amely 1956 decemberében a református egyház képviseletében folytatott tárgyalásokat az EH-val. E vegyes bizottság tagjai – Győry Elemér püspök, Buza László egyházkerületi főgondnok, Gaál István, Büki Zsigmond esperesek és Dienes István egyházmegyei gondnok – közül senki sem kapott állami elismerést. Ugyanúgy hiányoztak a névsorból azok is, akik a Rákosi-féle diktatórikus rendszer legismertebb kiszolgálói voltak, és ezért egyáltalán nem élveztek közbizalmat (Kádár Imre, Finta István, Békefi Benő). Jól átgondolt protokoll-lista volt ez. Barcza véleménye szerint a kitüntetettek felekezeti arányainak elemzése fontos tanulsággal is jár. A 7

református mellett 11 római katolikus, 2 evangélikus, 1 görög katolikus, 1 baptista és 1 izraelita egyházi vezető kapott magas állami kitüntetést. Mondhatjuk, hogy összeállt egy belső ökumenikus kép. Szembeszökő az aránytalanság, ha figyelembe vesszük a legutolsó olyan népszámlálási adatokat, amelyek még feltüntetik a lakosság felekezeti hovatartozását. (Magyarország összlakosságából kereken 70% volt római katolikus, 20% református. Itt viszont az arányszám 7:2 helyett 11:7 lett.) Az aránytalanságból Barcza József arra következtet, hogy az állam leginkább a református egyházat tüntette ki, részint korábbi „érdemeiért", részint megelőlegezett bizalma miatt (*Barcza*, 1994. 95. o.).

Barcza professzort a múlt kritikus feltárásának szándéka vezeti. Az az indulati többlet, amely a tanulmány soraiból érződik, a Kádár-rendszernek behódoló református egyházi vezetés és az állam között 1958 után kialakult „jó viszonynak" szól. Ezt Barcza József el- és megítéli. A többi egyházra való hivatkozást csupán az adott helyzet reális bemutatása miatt tartotta szükségesnek.

Bereczky Albert nem „hálálta" meg a kitüntetést, mert az állam és a református egyház közti párbeszédben a személyi kérdésekben középutas álláspontot foglalt el. 1958. október 7-én püspöki szolgálatának 10. évfordulója alkalmából tartott beszédében azt mondta, hogy *„sürgős rendeznivaló a személyi kérdések olyan becsületes elintézése, amely úgy az egyháznak, mint az államnak jogos igényét és egymással való békés viszonyát szolgálná. Mert a könnyebb ellenállás csábító kísértése mindig jelentkezik és lehet rövid lejáratra olyan alkalmasnak látszó embereket állítani vezető helyekre, akiknek hiányzik az egyházi hitele, s akiknél előbb-utóbb bebizonyosodik az a tétel, hogy nem mindig a kényelmesebb út a jó, és nem mindig a kényelmes egyházi emberek a hűséges és megbízható emberek. Talán szabad volt most nekem ezt a szempontot, mint kérdést a kormányzat felé is kifejezni."* A püspök minden befolyását latba vetette, hogy az őt „balról" előzni akarókat ne engedje a hatalom közelébe. Állásfoglalása a párt legfelső vezetése számára is kellemetlen volt, ezért Bereczkyvel személyesen akartak tárgyalni. Az EH vezetői – Horváth János és Miklós Imre – Péter Jánosban jobban bíztak, ezért kérték, hogy az ő véleményét is hallgassa meg Kádár János vagy Münnich Ferenc.[11]

VI. Restauráció

A politika kényszerpályán mozog. Ezt bizonyítja, hogy Bereczky, akit bár 1958-ban visszahelyeztek a püspöki székbe, a hivatalos egyházpolitika számára gondot jelent, ha a protestáns egyházakkal való viszony rendezését simábbá akarják tenni. Ennek oka az, hogy ő a legidősebb püspök, s a Zsinat és a Konvent lelkészi elnökeként nemcsak a saját, hanem a többi protestáns felekezet helyzetét is befolyásolja az állammal való viszonya. A hatalom szorgalmazza nyugdíjazását, de csak az országgyűlési választások után tartja aktuálisnak.

[11] Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH Budapest, 1958. 10. 11. MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1958./4. ő. e. M

Az erőszakos lemondatás látszatát is el akarják kerülni, ezért betegségre való hivatkozással kéri nyugdíjazását. Külön ügyel a politikai vezetés arra, nyugdíjba vonulása ne politikai színezetű legyen.[12]

Míg Bereczky az állami vezetés számára partnerből a helyzet szülte kényszer miatt provizórikusan megtűrt ember lett, addig a Megújulási Mozgalom vezetői ellenségnek számítottak. Ravasz Lászlót nem volt nehéz ismételten félreállítani, hiszen a sok családi tragédiát megélt idős püspököt könnyű volt visszaparancsolni leányfalui magányába.[13]

Ravasz László legbizalmasabb munkatársa, Pap László már több gondot okozott, hiszen fiatal kora ellenére nagy tekintélynek örvendett, s ezt a pártállam vezetői is akceptálták. Horváth János, az EH elnöke először megpróbált tőle nyilvános bűnbánatot és hűségnyilatkozatot kicsikarni. Ő azonban sem a fenyegetéseknek, sem az ígérgetéseknek nem hajolt meg. Csupán annyiban engedett a külső nyomásnak, hogy l957. január 31-i hatállyal lemondott – a tanári kar és az ifjúság tiltakozása ellenére – teológiai dékáni címéről. Az állam arra várt, hogy Pap László beadja a derekát, de mivel ez nem következett be, tanári működésétől a hozzájárulást megvonta. A Konvent Elnöksége l958. július 1-jei hatállyal szüntette meg professzori állását. Ezután Zuglóba helyezték segédlelkésznek, de még a fővárosban való tartózkodását is veszélyesnek ítélve egy vasútállomás nélküli szórványgyülekezetbe, a somogyi református egyházmegyéhez, a közigazgatásilag Tolna megyéhez tartozó Murgára küldték. Hiába hívta az utrechti egyetem 1957. november 29-től kezdve többször is a katedrájára, kiutazási engedélyt nem kapott. A református egyház legfelső vezetésének később módja lett volna arra, hogy a lelkész sorsán változtasson, de haláláig (1983) teljes elszigetelésére törekedett (*Barcza*, 1990. 89. o.).

Ravasz László így értékeli a restauráció folyamatát, benne Bereczky Albert sorsát: „*Az egyház és az állam viszonya korántsem volt idilli és harmonikus, amilyennek feltüntetik. Az állam és a legfőbb vezetés közt az volt, de ez keltette fel az általános bizalmatlanságot az egyházi vezetőség iránt, s mi tudjuk a legjobban, hogy ez a vezetőség – tisztelet a kivételnek – maga is bőven adott okot a bizalmatlanságra. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a küzdelem, amelyet Bereczky Albert néhány prominens (kiemelkedő) munkatársával vívott.*" (*Ravasz*, 1992. 390.). Ravasz László megítélése is azt bizonyítja, hogy Bereczky „középutassága" volt az az alapvető ok, amit az állami vezetés elfogadni nem akart.

A személyi feltételek megteremtése volt az állam számára a legfontosabb, hiszen az így kialakuló egyházi vezetés már készségesen együttműködött a végső cél elérésében, az egyház közigazgatásának centralizálásában. 1960. október 6-

[12]Jelentés a Politikai Bizottság 06. 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról. MM EH Budapest, 1958. 09. 13. MNL OL, M-KS 288. f. 22. cs.1958./4. őe. M

[13]Ravasz László Emlékezéseim címmel (1992) történelmi és irodalmi szempontból egyaránt értékes memoárjában bemutatja a Megújulási Mozgalom célkitűzéseit, a református egyházban kibontakozó küzdelmeket 1956–1957-ben, s a pártállam beavatkozásának következményeit.

tól a Zsinat és a Konvent Elnöksége azonos. Ez megkönnyítette az államhatalom számára, hogy a református egyház belső életét a maga igényeinek megfelelően ellenőrizze, befolyásolja. (*Barcza*, 1994. 103. o.)

Összegzés

Az „oszd meg és uralkodj" pártállami politikája a 60-as évek közepére teljesen megtörte a református egyházban 1956-ban megjelenő megújulási törekvések lendületét. Az egyházon belüli centralizáció, a hatalmi hierarchiában szigorúan alkalmazott alá-fölé rendeltségi viszonyok megnehezítették az alulról, a társadalommal közvetlenül érintkező, a parókiákon szolgálatot teljesítő lelkészi réteg demokratikus törekvéseinek érvényesülését.

Az atomizált, egymással hálózati kapcsolatban nem lévő, személyükben elszigetelt lelkészek politikailag, anyagilag kiszolgáltatva csak hatalmas nehézségek árán tudták fenntartani és működtetni egyházi szervezeteiket. Ennek eredményeképpen a lakosság hitéleti aktivitása vidéken folyamatosan csökkent. Ez a tendencia tökéletesen megfelelt a Kádár-rendszer egyházakkal szemben gyakorolt hatalomgyakorlási módszereinek. A nagypolitika kirakatában az állam és a történelmi egyházak felső vezetése között látszólag a közeledés, egymás gondolatainak megismerésére törekvés álságos politikájának lehetünk tanúi, a mélyben a hit eróziójának lassú, de kíméletlenül végbemenő folyamatát láthatjuk.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL OL)

M-KS 288. f. 22. cs.1958./4. őe. Jelentés az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a helyzet javítására. MM EH, Budapest,1958. 05. 05.

M-KS 288. f. 22. cs.1958./4. őe. Jelentés a Politikai Bizottság 1958. 06. 10-i , az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról. MM EH, Budapest,1958. 11. 13.

M-KS 288. f. 22. cs.1958./4. őe. Tájékoztató a Bereczky Albert református püspökkel kapcsolatos egyházpolitikai és személyi kérdésekről. MM EH Budapest,1958. 10. 11.

M-KS 288. f. 22. cs.1958./4. őe. Jelentés a Politikai Bizottság 06. 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról. MM EH Budapest,1958. 09. 13.

Magyar Nemzeti Levéltár, Állami Egyházügyi Hivatal Archívuma (MNL ÁEHA):

XIX-A-21-C-310/32. 102. doboz A magyar református egyház útja (A Református Megújulási Mozgalom programja)

XIX-A-21-C-410/8/1967. 124. doboz

XIX-A-21-C-410/1/1957. 124. doboz

XIX-A-21-C-410/8/1967. 124. doboz A magyarországi evangélikus egyház mai helyzete, problémái és feladatai.

XIX-A-21-C-41/8/1967. 124. doboz A magyarországi evangélikus egyház mai helyzete, problémái és feladatai, Budapest,1957. 01. 27.

XIX-A-21-C-41/14/1969. 124. doboz Feljegyzés, Budapest, 1969. 09. 09.

Felhasznált Irodalom

Balogh Margit és Kollega Tarsoly István (1996, szerk.): *Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). Magyarország a XX. században.* II. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd.

Balogh Margit és Gergely Jenő (1993): *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. História MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

Balogh Margit és Gergely Jenő (1996): *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*. História MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

Barcza József (1994): Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban . *Confessio*,1. 63–78. (1994/2)

Barcza József (1994): Megtorlások a gyakorlatban. *Confessio*, **18**. 2. sz. 63–78.

Barcza József (1990): Pap László (1908–1983). *Confessio*, **14**. 1. sz. 87–90.

Barth Károly levele Bereczky Alberthez. Kelt Basel, 1956. május 31. In: Pap László (1992): *Tíz év és ami utána következett 1945–63. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*. Európai Protestáns Szabadegyetem kiadása, Budapest.

Bölöny József (1978): *Magyarország kormányai 1848–1975.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tibori János (1995): *A Tiszántúli Egyházkerület története 1944–1957.* Magyar Református Egyház, Debrecen.

Tibori János (1996): *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1957–65.* Magyar Református Egyház, Debrecen.

Török István (1990): *Határkérdések szolgálatunkban (1972–1989).* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.

Fabiny Tamás (1992): *Keken András életregénye.* Plantin Kiadó, Budapest.

Hatos Pál (2016): *Szabadkőművesből református püspök Ravasz László élete.* Jaffa Kiadó, Budapest.

Poór József (1986): *A protestáns teológia Magyarországon (1945–1985).* Kossuth Kiadó, Budapest.

Ravasz László (1992): *Emlékezéseim.* Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

Somogyország, 1957. május 26.

Szíj Rezső (1995): *Az a hírhedt füredi beszéd.* Szenci Molnár Társaság, Budapest.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 80–84. o. • 2017

Pedagógiai élet*képek* a hatvanas évekből

M. Pelesz Nelli

Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

Somogyvári Lajos (2015): Ikonográfia a neveléstörténet-írásban: pedagógiai életképek a hatvanas évekből. Universitas Pannonica. Gondolat Kiadó, Budapest. 113 o.

Somogyvári Lajos mind tárgyát, mind pedig metodológiáját tekintve is újszerű és hiánypótló, a pécsi egyetemen folyó neveléstudományi kutatások körébe illeszkedő doktori disszertációján alapuló munkája a Gondolat Kiadó gondozásában, a Pannon Egyetemhez köthető szellemi körre utaló Universitas Pannonica sorozatban jelent meg. A sorozat eddig napvilágot látott kiadványai a tág értelemben vett humántudományok területén zajló kutatások széles körének eredményeit mutatják be, teret engedve a filológiától a nyelvészeten, az irodalom- és történettudományon át az antropológiáig, demonstrálva ezzel – a szerkesztők szavaival élve – a Pannon Egyetem szellemi műhelyének a világ és a tudományok új kihívásaival szemben tanúsított nyitottságát és válaszkészségét.

Új kihívások, vizsgálati tárgyak és módszerek pedig bőven sorakoznak, a szemünk előtt napról napra gyarapodnak és alakulnak, alapjaiban és részleteiben is megújítva egy-egy tudományterületet. A pedagógiai ikonográfia tipikusan ilyen diszciplína. A nagyjából fél évszázaddal ezelőtt kibontakozó tudományos diskurzus nyomán előbb a nemzetközi szakirodalomban, majd a magyar tudományosságban is formálódó, napjainkra a neveléstörténet-írásban is polgárjogot nyerő képleírás és képelemzés mára az egyik leginkább előremutató, számos új kutatási lehetőséget magában rejtő segédtudomány, továbbmenve önálló, saját elmélettel és módszertannal bíró, multidiszciplináris megközelítéseket is lehetővé tevő tudományág lett.

A múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben az angol és francia nyelvterületen folyó művelődéstörténeti kutatások kezdték kijelölni az ikonológiai/ikonográfiai szempontokat (*Géczi*, 2008. 109. o.), ugyanakkor a képi értelmezés jelentőségének és metódusainak beemelése a neveléstudományokba csak mintegy évtizedes késéssel történt meg. A lemaradás hazai tekintetben még nagyobb. Néhány fontos előzménytől eltekintve nálunk csak az ezredforduló táján születtek meg az első neveléstörténeti tárgyú és ikonográfiai szemléletű művek.

A diszciplína önállósodásának kezdetét 1994-re szokás tenni, ekkor deklarálta ugyanis W. J. T. Mitchell és Gottfried Boehm egyidejűleg a humán tudományokban bekövetkezett képi fordulatot (*pictorial turn*). Mitchell így fogalmaz: „*A kép*

státusza ma valahol aközött található, amit Thomas Kuhn »paradigmának« és »anomáliának« nevez. Úgy emelkedik ki a bölcsészettudományok vitáiból központi témaként, ahogyan azt a nyelv tette: azaz egyfajta modellként [. . .] és megoldatlan problémaként. [. . .] abban a korban, amit [. . .] a mindent átható képgyártás korszakaként jellemeznek, még mindig nem tudjuk pontosan, mik a képek, mi a kapcsolatuk a nyelvvel, hogyan hatnak a nézőkre és a világra, hogyan kell megérteni történelmüket, és hogy mi a teendő velük vagy velük kapcsolatban" (*Mitchell*, 2010. 173. o.).

Nos, a tudományok keresni kezdték a válaszokat, a folyamat során pedig nemcsak a képelméleti diskurzus élénkült meg, hanem a képleírás–képértelmezés metodológiája is kikristályosodott. Utóbbi megalapozója, minden ikonográfiai–ikonológiai metódus atyja az az *Erwin Panofsky* (2005. 125. o.) volt, aki a vizuális alkotások háromszintű értelmezési módszerét dolgozta ki, megkülönböztetve a felszíni formák és jelek leírásának, a jelentésfeltáró elemzésnek és a szimbolikus tartalom azonosításának rétegeit. A kötet szerzője a pedagógiai életképek elemzése során az előbbi két réteg leírását végzi el, a szimbolikus jelentésteremtés már nem lehet feladata. Módszertana mégsem hagy kívánnivalót maga után, hiszen a munka vállaltan interdiszciplináris jellege miatt a társtudományok széles körének (antropológia, történettudományok, irodalomtudomány) eredményeit és módszereit is felhasználja, kialakítva ezzel egy olyan komplex metodológiai hálót, amely segítségével életre kelhet az az új szemléletű történeti pedagógiai antropológia, amely képes lehet azon világképek feltárására, amelyek különböző korokban alakították és befolyásolták az oktatási- nevelési célképzeteket. A kötet nem titkolt célja, hogy érvényes, továbbgondolható és módosítható narratívákat alkosson meg. A fent vázolt módszertani gazdagság arra szolgál, hogy az elemzendő képanyag minél több szempontú, átfogó kontextusban értelmezhető válaszok kiindulópontja lehessen.

A kiindulás tehát mindenekelőtt a képanyag. A szerző 1960 és 1970 között, hat magyar pedagógiai folyóirat (Család és Iskola, Gyermekünk, Köznevelés, Óvodai Nevelés, A Tanító, A Tanító Munkája) 5 371 fotóján alapuló forrásbázis segítségével tárja fel az ikonográfia elméletét és mutatja meg gyakorlati alkalmazási lehetőségeit a neveléstörténet-írásban. A lapok mind minisztériumi fenntartású és országos terjesztésű, nagy kiadványszámú, központi sajtóorgánumok voltak, természetesen a korban jellemző ideológiai kontroll alatt, az ez utóbbit kifejező retorika lehántását nevezte meg a szerző az egyik legnehezebb feladatnak. A periodikák kínálata, tematikájuk bővülése és differenciálódása ugyanakkor rámutat a szakmaiság előtérbe kerülésére, ez pedig annak a pedagógiai tudományos autonómiának fontos fokmérője, amely kiemelt szerepet játszik a pedagógusszakmák, esetünkben különösen a tanítói szakma professzionalizációjában (*Fizel*, 2018. 28. o.).

Az időbeli keretek kijelölésekor fontos szempont volt, hogy ne befolyásolják jelentős történelmi fordulópontok (1948, 1956). Ugyanakkor az évtized fontos pedagógiatörténeti eseményei között tarthatjuk számon az 1961-es oktatási reformot, majd annak korrekcióját, valamit a fiatalság megnyerésének ez idő tájt

kibontakozó kormányzati szándékát és a gyakorlati oktatás, illetve a szakközépiskola, mint új iskolatípus bevezetését. A mű ötvözi az eseménytörténeti tárgyalást (ennek megfelelően szöveges dokumentumok – például törvények, tantervek stb. – korpuszát is a vizsgálat tárgyává téve) a neveléstörténet még mindig viszonylag új útjának számító problématörténeti megközelítéssel. Az időbeliség szempontja tehát döntő mind az eseménytörténet, mind a kulturális gyakorlatok vizsgálatában: akkor is, amikor az adott időintervallumban megjelenő vizuális ábrázolás és a mögötte meghúzódó világkép tradicionális folytonosságait és akkor is, amikor átalakuló, a jövő felé irányuló elemeit figyeljük meg. Mindez szorosan összekapcsolódik az antropológiai térrel, amelyben tulajdonképpen megfogalmazódnak az emberi cselekvések és viszonylatok. Az antropológiai térhasználat szempontjából a közösségi terek dominálnak a forrásanyagban, ami a szocialista pedagógia azon premisszájából fakad, amely az individuumot egy nagyobb csoport részeként képzeli el. A mű az antropológiai terek és világképek elemeit próbálja leírni az oktatáspolitika időbeli változásaival összhangban.

A képek a szerző szerint *„egyéni és közösségi identitásunkat meghatározó és kifejező tényezők"*, Foucault gondolatait idézve állítja, a kép *„kiváltképpen alkalmas hatalom és egyén kapcsolatainak, viszonyrendszerének és kölcsönhatásának megvilágítására"* (*Somogyvári*, 2018. 11. o.). *Hans Belting* (2003. 24. o.) szerint *„a világot nem csak individuumokként észleljük, hanem kollektív módon is"*, így a képek elemzésekor elkerülhetetlenül felmerül a személyes és a kollektív tapasztalat kérdésköre. Somogyvári szerint *„a képek és képzetek mindig koruk történeti-társadalmi valóságába vannak beágyazva, attól nem elszakíthatók, és nem lehet őket önmagukban szemlélni"*. A különböző diszkurzív technikák segítségével narratívákba összerendezett sokféle elem szolgáltatja az alapot ahhoz az interpretációhoz, amely által az egyéni, töredezett élettapasztalat koherens struktúrává áll össze.

A mű eddig tárgyalt első fele részletesen bemutatja a vizsgálat tárgyát, módszertanát, majd az alapos nemzetközi és magyar szakirodalmi (egyebek mellett Géczi János, Kéri Katalin, Mikonya György, Golnhofer Erzsébet, Szabolcs Éva, Németh András, Pukánszky Béla kutatásait említő) áttekintést nyújtó, majd antropológiai, ikonográfiai, oktatástörténeti, valamint a narratívákra és diskurzusokra kiterjedő elméleti bevezetés után a képelemzések gyakorlatára tér át.

Elsőként a fényképész nézőpontja kerül górcső alá: a fotótörténet és alkotáspszichológia tanulságait kamatoztatva mutatja be Reismann Mariannak, a gyermekfényképezés szakértőjének tevékenységét, aki Pikler Emmivel, majd annak lányával, Tardos Anna gyermekpszichológussal való együttműködése során valósította meg fényképészeti gyakorlatában a reformpedagógiák alaptételét, nevezetesen a gyermek felé fordulást. Reismann Gyermekfényképezés című művében (1956) meg is fogalmazza azokat az állításokat, amelyek túlnyomórészt időbeli történéseket, mozgásokat, tevékenységeket bemutató fotósorozatainak alapjául szolgáltak. Ezek szerint a gyermekeket nem mesterséges, beállított módon kell ábrázolni, hanem a természetes környezetükben, őszintén, béka-

szemszögből, lehetőleg a felnőttel való bizalomteli kapcsolat kialakítása mellett. A gyermekközpontúság (újra) megjelenése egyidejűleg a pedagógiában és a gyermekfényképezésben jelzi a pszichológia ötvenes évekbeli diszkreditációjának oldódását, a haladó szemlélet általánossá válását.

A fényképész nézőpontja után a képekre és jelentéseikre kerül a hangsúly: a pedagógiai életképek sorát az az 1961-ben készült fotó nyitja, amely óvodások körjátékát ábrázolja a martonvásári Brunszvik-kastély épülete előtt. A szerző az elemzés során felhívja a figyelmet a tér szocialista újrarendezésére: „*az egykor csak az úri osztály által látogatható park szimbolikus elfoglalása jelzi a szocialista gondolkodás egalitariánus tendenciáját, a közterek demokratizálásának igényét*" (*Somogyvári*, 2018. 57. o.). A kisgyermekkor képei után az iskola világába lépünk: egy új, modern iskolaépületet láthatunk, a Tiszai Vegyikombináttal és a karácsonyi vásárral a háttérben. Figyelemre méltó, hogy „*a fejlődést szimbolizáló technikai tájkép, a termelés és az oktatás ebben a kontextusban teljesen egyenrangú*" (*Somogyvári*, 2018. 62. o.). A kép hangsúlyosan jeleníti meg a demográfiai hullám nyomán kibontakozó tömeges iskolaépítési igényt és annak az uniformizált modernista és funkcionalista típustervek alapján megvalósuló gyakorlatát, a proxemika (térrel való gazdálkodás) korabeli haszonelvű felfogását. A következő egység már a pedagógus szakma reprezentációjának változásait mutatja be: a példaként választott képen a pedagógus „*a szakmai kompetenciáját fejlesztő, hivatásának elkötelezett, fiatal nőként ábrázolja a pedagógust*" (*Somogyvári*, 2018. 71. o.), beemelve ezzel az élethosszig tartó tanulás fogalmát és az olvasó nő vizuális tradícióját is az elemzés síkjába. A fotók újabb köre közösségi tevékenységeket ábrázol: munkára nevelés, mozgalmi élet és kirándulások jelentik a fő témát. A szegedi gimnazista lányokat bemutató sorozat kapcsán kifejti, a lányok inkább férfias szerepben való ábrázolásán túl a korabeli cikkek és képek mennyiségi többsége is a természettudományos és gyakorlati képzés erősítését szorgalmazza a gimnázium klasszikus műveltségtartalmaival szemben. Az úttörőavatást ábrázoló fénykép elemzése során érdekes leírást olvashatunk az úttörőnyakkendő történetéről és megjelenésének, használatának változásairól, valamint az úttörőmozgalom és a cserkészet közös vonásairól, illetve az idősebb diákok iskolafokozatok közötti átmenetet megkönnyítő, vagy épp a közösségépítésben való részvételének angolszász és protestáns hagyományairól. A helyi ötleteket, saját kezdeményezéseket a mozgalmi háttérrel való összefonódásban, újfajta módon megvalósító pedagógus figuráját szemlélteti a következő, osztálykirándulást bemutató kép. A szocializmus legitimációját pedig egy Kodály által vezényelt gyermek- és felnőttkórus fotója jeleníti meg: Kodály, mint a rendszer emblematikus, külföldön is sikeres és elismert személyisége, fizikailag is feljebb állva a többieknél, irányítja és uralja az úttörőnyakkendős kisgyerektől a katonaruhás férfiakig szimbolikusan az egész országot. A magaskultúra emlékei mellett a populáris témájú fotók is érdeklődésre tarthatnak számot: a falusi környezetben divatos öltözetű, rádióhallgató fiatal lány ábrázolása felhívja a figyelmet az ifjúsági kultúra, a kommunikáció és ízlés változásaira, a fogyasztói szemlélet

terjedésére. Utolsóként privát kép elemzését olvashatjuk: az első, a kezdő évfolyamhoz képest nagyfokú lemorzsolódást mutató szakközépiskolai évfolyam ballagását ábrázoló kép segítségével átgondolhatjuk a búcsúvétel szertartásán túl az államszocializmus oktatási vitáit, különösképpen a tananyag-túlterheléssel kapcsolatos diskurzust.

A szerző igényes kivitelű, logikusan tagolt, gördülékenyen olvasható munkájában maradéktalanul eleget tesz vállalásának. A befejezésben így fogalmaz: „*A cél a múlt minél teljesebb és sokoldalúbb feltárása: szövegek, képek, tárgyak vagy szóbeli visszaemlékezések felhasználásával*" (*Somogyvári*, 2018. 96. o.). A feltárás ugyanakkor nem öncélú, a neveléstörténet munkaerő-piaci hasznát számon kérő szerzőkre utalva kifejti, az új utakat kereső, a tágabb értelemben vett művelődéstörténet felé nyitó neveléstörténet-írás tanárképzésben játszott szerepe kulcskérdés, hiszen minden másnál jobban „*növelheti a tanárjelöltek kritikai tudatosságát, reflexiós képességeit az oktatási rendszer átalakításait és reformjait, saját életpályájukat illetően*" (*Somogyvári*, 2018. 95. o.). Vegyük észre, az aktuális oktatáspolitikai viták során kibontakozó, „*a szakképzés átalakításáról folyó diskurzus valójában a hatvanas évek problémáit fogalmazza újra, képzőhely és iskola kapcsolatáról, a szakközépiskola szerepéről, vagy az életre felkészítő, gyakorlati tudás tartalmáról*" (*Somogyvári*, 2018. 95. o.). Mivel „*el kell fogadni a plurális igazság jelenlétét a tudományos beszédmódban*" (*Somogyvári*, 2018. 24. o.), a történetek, át-és újraírhatók, az újra feltett kérdésekre pedig újra meg kell találnunk a magunk válaszait.

Felhasznált irodalom

Belting, Hans (2003): *Képantropológia.* Kijárat Kiadó, Budapest.

Fizel Natasa (2018): *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868-1947).* Gondolat Kiadó, Budapest.

Géczi János (2008): Ikonológia – ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. *Iskolakultúra*, **18.** 1-2. sz. 108-119.

Mitchell, William J. Thomas: A képi fordulat. In: Blaskó Ágnes és Margitházi Beja (2010): *Vizuális kommunikáció szöveggyűjtemény.* Typotex Kiadó, Budapest.

Panofsky, Erwin (2005): *Was ist Barock?* Philo&Philo Fine Arts, Berlin-Hamburg.

Pedagógiatörténeti Szemle • 3. évf. 1–2. sz. 85–93. o. • 2017

A Magyar Nemzeti Múzeum Ige-Idők: A reformáció 500 éve c. kiállítására épülő múzeumpedagógiai foglalkozásai – szempontok, módszerek, eszközök

Suba Eszter Leona, Vattay Liliána

Magyar Nemzeti Múzeum

A reformáció 500 éves évfordulója alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum nagyszabású időszaki kiállítást rendezett IGE/IDŐK - A reformáció 500 éve címmel 2017. április 26. és 2017. november 5. között. A kiállítás az elmúlt 20 év tudományos eredményeire támaszkodva bemutatta a reformáció indulásától elkezdődő folyamatot, amely az eredeti romlatlan állapotokhoz való visszatérés szándékával indult, és mégis sok tekintetben újat hozott.

A török folyamatos és fenyegető jelenléte, az ebből fakadó együttműködési kényszer és hatalmi vákuum együttesen szokatlan szólás- és vallásszabadsághoz vezetett, amelynek eredményeképpen a Kárpát-medence Európa egyik felekezetileg is legszínesebb vidékévé vált. Újfajta közösségi identitások jöttek létre. Protestánsok és katolikusok egymással versengve és egymást inspirálva alakították az újkori Magyarországot. Vitáik nem voltak hiábavalóak, hiszen újfajta közösségi identitásokat hoztak létre és megtanítottak arra, hogy együtt lehet élni különféle módon gondolkodó és élő embereknek, közösségeknek is.

A vizualitásra és gyakorlatra épülő középkori kereszténységgel szemben a protestantizmus az írott, prédikált és nyomtatott bibliai szövegre, Isten igéjére helyezte a hangsúlyt. A több mint 400 műtárgyat felvonultató kiállítás többek között megmutatta a katolikus gyökereket, a protestáns felekezetek liturgikus tárgyait, a protestáns fejedelmek ajándéktárgyait és a 19-20. századi protestáns elődeink eredményeit.

Múzeumi órák a Nemzeti Múzeumban

A Magyar Nemzeti Múzeum minden időszaki kiállításhoz változatos programokat kínál, amelyek között a tárlatvezetéstől a különböző koncert műsorig rendkívül sokszínű lehetőségek közül választhatnak a látogatók érdeklődésüknek megfelelően. A programkínálatban megjelennek a múzeumpedagógiai foglalkozások, amelyet az iskolás csoportok, és a családi programok, amelyet a kisgyerekes családok számára dolgoztunk ki.

Az időszaki kiállítások tervezése során kidolgozott múzeumpedagógiai foglalkozásokhoz olyan szempontokat veszünk figyelembe, mint a kiállítás üzenete, mondanivalója, a kiállított tárgyak, a terek adta lehetőségek, a korosztályok jellemzői, érdeklődésük. Ennek mentén a kerettantervhez is kötődő, a tananyagot kiegészítő foglalkozásokat dolgozunk ki, amelyek a kiállított tárgyakat veszik alapul, egy jól meghatározott gondolati ívet követnek, de rugalmasan alakíthatóak a résztvevők igényeihez. A közvetítendő tartalmak meghatározásánál továbbá fontosnak tartjuk olyan eszközök és módszerek alkalmazását, amelyek jellemzően nem fordulnak elő az iskolai környezetben, mélyebb megértést tesznek lehetővé, felkeltik a diákok figyelmét a téma iránt, élményszerűvé teszik az új ismeretek befogadását és pozitív tapasztalatokat tesznek lehetővé egyéni és közösségi szinten.

Múzeumpedagógiai foglalkozások az Ige-Idők című kiállításban

Az Ige-Idők – A reformáció 500 éve kiállításhoz 3 különböző múzeumpedagógiai foglalkozást dolgoztunk ki: A magyar protestantizmus nagyjai, Énekek élete és Titkos jelentések címmel, amelyekből az utóbbi kettőt mutatja be részletesebben a jelen tanulmány.

A foglalkozások kidologzása során célunk volt, hogy a programon résztvevő gyermekek megismerjék azt a korszakot, amelyben a reformáció folyamata elindult, a három nagy keresztény felekezet közötti különbségeket és azonosságokat, megtapasztalják, hogyan befolyásolta és befolyásolja máig egy ember hétköznapjait és ünnepeit az a tény, hogy egy adott felekezethez tartozik, ennek milyen hagyománya, tárgykultúrája, szókészlete és jelentéstartalma van. Mindezen felül a gyerekek megértsék és elfogadják a vallási és etnikai sokféleség megismerésén keresztül és különböző érzékenyítő módszerek segítségével a jelenkori társadalom különböző rétegeit.

A gazdag kiállítás éppen annyira jelentett könnyebbséget, mint nehézséget az iskolai csoportnak szervezett programok során. A foglalkozások megszabott időkerete, a gondolati ív, a diákok figyelmének tartóssága a foglalkozás tervezésben elengedhetetlen szempont.

Az Énekek élete és a Titkos jelentések című foglalkozások kezdetétől a végéig a diákokat kérdésekkel vezettük rá előzetes tudásukra alapozva vagy a

kiállított tárgyak megfigyeltetésével a jó válaszra. Ez természetesen behatárolja, milyen mélységben és összefüggésben lehet a témát tárgyalni, de nagy teret enged a fiatalok érdeklődésének, ezáltal garantálhatja a jó hangulatot és sikeres elmélyedést a témában.

A múzeumpedagógiai foglalkozások kezdetén a tárgyalandó témát időben és térben is körülhatároltuk. A foglalkozás a reformáció korai időszakával foglalkozott, a tematika és a megszabott időkeret erre adott lehetőséget. Így a középkori előzményektől és a Magyar királyságtól a 17. századi három részre szakadt országig és azon belül is az Erdélyi fejedelmiségig jutottunk el az órák során, hangsúlyozva, hogy Európában elsőként itt mondták ki a vallásszabadságot. Az erdélyi fejedelmekkel foglalkozó külön terem erre kiváló lehetőséget teremtett.

Titkos jelentések

Titkos jelentések c. kincskereső múzeumi foglalkozás kidolgozásának fő célja az volt, hogy a fiatalabbak, illetve a témában járatlanok érdeklődését is felkeltsük és olyan ismeretet adjunk át, illetve mélyítsünk el, amely a mai napig minket körülvevő tárgyak, ábrázolások és szimbólumok mélyebb megértéséhez és használatuk tudatosításához járul hozzá.

Mindamellett, hogy célunk volt a reformációs folyamatok kezdetének és a folyamat fő pontjainak és alakjainak megismertetése a résztvevőkkel, szerettük volna megszólítani azt a korcsoportot is, amely még nem találkozott tanulmányai során a reformációval, és tudatosítani, hogy milyen változásokat hozott és azoknak mi a jelentősége a mindennapi életünkben, hiszen a jelenorientáltság fontos részét képzi pedagógiai küldetésünknek is.

A legtöbb protestáns felekezetek által is alkalmazott szimbólum több száz éves múltra tekint vissza és akár több jelentéssel is rendelkezik. Ezek közül törekedtünk arra, hogy a legtöbbet használtakat, legfontosabbakat emeljük ki és azokat játékos módon ismertessük meg a diákokkal. Így kiválasztottuk a kelyhet, a galambot, a bárányát, a kígyót, a kakast és az unikornist mint protestáns szimbólumokat.

A téma olyannyira felkeltette a csoportok érdeklődését, hogy a Titkos jelentések című foglalkozást a csoportok több mint fele kérte, amely azt is jelenti, hogy az eredetileg kisiskolások számára tervezett foglalkozást az óvodásoktól a középiskolásokig, több korosztály számára elérhetővé kellett tenni, amely során új feladatokkal és módszerekkel színesítettük a foglalkozást.

A kiállítás első terme a katolikus gyökereket, a 15. századi hitélet tárgyait mutatta be. A középkori előzményeket, a hitgyakorlatok terét és a közösségi élményeket idézte fel, amelyek egy 1500 éves egyházi hagyományt elevenítettek fel, jól érzékeltetve, hogy a 15. század nem a romlás, mint inkább a felfokozott vallásos élet, a szerzetes rendek virágzásának az időszaka.

A foglalkozás során ez a terem szolgált a reformáció bevezetéseként és

a katolikus hagyományok, tárgyak és szimbólumok megismerésének és tudatosításának tereként. Stefan Lochner Utolsó Ítélet ábrázolása (fotó) kapcsán a mindennapi ember üdvösség keresését, Szent Márton püspök miséje (MNG, Régi Magy Gyűjt. ltsz:1637) segítségével pedig a szentáldozás jelentőségét és liturgikus tárgyait figyelték meg és értelmezték a gyerekek. A teremben kiállított tárgyak segítették a katolikus templomok erősen vizuális tereinek megidézését. A kiállítás többi terében is újra és újra felbukkanó hasonló tárgyak lehetővé tették a már megszerzett tudás ismétlését és elmélyítését, valamint az összehasonlító elemzését is. Egy német nyelvű búcsúcédula, illetve a Szent Péter székesegyház kupolájának terve már a reformációt közvetve kiváltó okok felvillantásához hozzájáruló kiállítási tárgyak.

A második teremben Luther Márton és Kálvin János arcképe, a két fő mozgalommal való első találkozás, a felekezetszerveződés korai időszakának megismeréséhez segítenek hozzá. Előttük egy jelképes centrális úrasztalán elhelyezett magyar és német nyelvű bibliák a nyomtatás, a textus, a korrektúra és fordítás jelentőségének hangsúlyozását segítették. A foglalkozás bevezető szakasza ezen tárgyak megtekintésével és a reformáció folyamatában betöltött jelentőségnek tudatosításával zárult, irányított kérdések és megfigyelés módszerével. Ekkor a mohácsi csatavesztés reformációban betöltött szerepét is tisztáztuk azért, hogy a tanulók felismerjék mi gyengítheti egy társadalom védekező képességét, miközben ráeszmélnek a török terjeszkedés megállíthatatlanságára is.

A foglalkozás fő része a második teremben történt, amely nagyságával, gazdag, a különböző protestáns felekezetekhez kötődő tárgyaival és templom belsőivel kiváló alapul szolgált a protestáns felekezetek közötti hasonlóságok és különbségek valamint szimbólumrendszerük feltérképezéséhez. A számtalan vitrinnel tagolt, zegzugos teret így egy szabad felfedezésre lehetőséget adó "kincskereső" feladattal térképezték fel a gyerekek. Ennek lényege, hogy 4-5 fős csoportban dolgozva egy-egy tárgyat vagy azon ábrázolt állatot kellett megtalálni a kiállításban és értelmezni a hozzá kapcsolódó bibliai idézetet. Így aközben, hogy felfedezték milyen tárgyak készítettek, illetve vettek át katolikus használatból a protestáns felekezetek, "visszatértek az igéhez" és saját maguknak kellett jelentést alkotniuk, amelyet egy szószóló kiválasztása után interpretálniuk kellett a többieknek. A feladat célja, hogy segítse a gyerekeket alkotások és mindennapi tárgyak értő ismeretéhez, a különböző kifejezésmódok és mélyebb jelentéstartalmak megértéséhez, miközben csoportos kompetenciájuk is fejlődik.

A legtöbb szimbólum, mint a zászlós bárány, a kígyó, és a galamb is megje-

lent több tárgyon a kiállításban. Ez adta a kiváló lehetőséget a kincskeresésre. A kiállítás tárgyi és ábrázolásbeli gazdasága sok esetben eredményezhette, hogy az apró ábrázolások fel sem tűnnek a látogatóknak, viszont így irányított kereséssel, egy sematikus vagy rajzolt képpel, illetve egy tárgyfotóval elindulva olyan felfedezéseket tehettek, amelyre egy egyszerű látogatás során kevésbé van esélye a látogatóknak. Ezen állatokkal és tárgyakkal való foglalkozás hálás feladatnak bizonyult, hiszen ezek az ábrázolások a gyerekek hétköznapjaiban is rendszeresen megjelennek, akár filmekben, akár használati tárgyakon, nem csak a biológia órákon, vagy az állatkertben. A sorból kilógó unikornis, pedig mint mesékben, filmekben (pl. Harry Potter) megjelenő mitikus állat, külön népszerűségnek örvendett a fiatalok körében. Mint ritkábban alkalmazott református szimbólum kevés tárgyon jelenik meg, mégis izgalmas színfolt volt az amúgy is nagyon sok fajtájú, alapanyagú és használatú tárgy között. A feladat alkalmas arra, hogy a tanulók jobban megértsék és eligazodjanak a jelenben is, a történelem és a múlt különböző kifejezésmódjainak megismerése és értelmezése révén.

Az állatok után a liturgikus tárgyak szimbolikus jelentésnek felfedése történt meg.

A második terem lehetőséget adott a kehely, kenyérosztó tányér - ostyatartó, az úrasztala szerepének és jelentőségének, az evangélikus, református és katolikus szertartások közötti szóhasználati, gyakorlati és jelentésbeli különbségeknek a tisztázására, amelyre a hódmezővásárhelyi református szószékkorona és a felsőnánai evangélikus oltár adott kiváló vizuális segítséget. A diákok csoportmunkában ezen tárgyak elkülönítését tették meg, amelyhez a szóhasználati különbségek megbeszélése társult. A feladat tudatosítja a gyerekekben a kulturális, nyelvi, etnikai sokféleséget és megőrzésének szükségességét.

A harmadik terem, mint az Erdélyi Fejedelemség terét, annak reformációban betöltött jelentőségének tudatosításán túl, arra használtuk ki, hogy múzeumpedagógiai eszköztárunkkal a fizikai tapasztalatszerzéssel egészítsük ki a foglalkozást, amelyhez 17. századi előkelő női és férfi ruharekonstrukciók szolgáltak. A divat és reprezentáció különböző jellemzőit és kérdéseit lehetett megbeszélni, miközben a fiatalok magukra vették a ruhákat, amely segített megérteni a viselésük különböző nehézségeit és szépségeit. Egy korabeli orvosságos láda rekonstrukciója nem csak a gyógyászat és babonaság, de a kozmetikai szerek megismerésére is lehetőséget adott. A valós fizikai tapasztaltok segítik elmélyíteni a tudást, megítélni a valós és valótlan közti különbségeket, és jobban

megérteni a múlt és a jelen életviszonyai közötti különbségeket. A Nemzeti Múzeum szemléletes történelemtanítást, élményközpontú tudásátadást kíván biztosítani a gyerekeknek, éppen ezért a tárgymásolatok és rekonstrukciók fejlesztésére kiemelt figyelmet fordít, hogy segítse átélhetővé tenni a történeti valóságot.

Az óra zárópontjaként a diákok kitűzőt készíthettek maguknak. Azok közül az állatok közül választhattak, amelyekkel a foglalkozás során már foglalkoztunk, így jelképesen elvihettek magukkal egy számukra jelentéssel bíró tárgyat.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy többségében egyházi iskolák osztályai vették igénybe a foglalkozásokat.

A foglalkozások során biztosított oldottabb légkör, a meglévő tudástartalmakra alapozott jelentésalkotás, az interaktivitás, a felfedezéses tanulás, a színes cselekvésformák, a tárgyakon keresztül történő ismeretátadás mind hozzájárultak a foglalkozások sikeréhez, amely során nem csak meglévő tudásukat mélyítették és újakat szereztek a gyerekek a reformációról, de pozitív élményük is kapcsolódik a múzeumhoz.

Titkos jelentések címmel családi kincskereső programot is szerveztünk a kiállításban több alkalommal 7-13 éves gyerekes családok számára. A program alapjául a foglalkozáson is használt képek, tárgyak és azokon megbúvó szimbólumok szolgáltak, amelyekhez egyszerű szövegezésű, főként rajzolós vagy keresős-megfigyelős feladatok társultak. Ehhez egy kutatólap készült, amelyet iskolai csoportok számára is elérhetővé tettünk. A kutatólap célja az volt, hogy a résztvevők olyan alap információhoz jussanak a Bibliával, felekezetekkel és jelképekkel kapcsolatban, amelyek illeszkedhetnek előzetes ismereteikhez, azt kiegészíthetik, erősíthetik és elmélyíthetik, illetve ezáltal a megfigyelt tárgyak nagyobb valószínűséggel maradnak meg emlékezetükben, miközben a reformáció jelentőségét, a protestáns felekezeteket, tárgyi kultúrájukat és főbb alakjait is megismerték.

Énekek élete

Az *Énekek élete* c. múzeumi óra az eredeti tervek szerint 12-13 éves kortól egészen a fiatal felnőtt korosztályig szólította meg a múzeumba látogató csoportokat, családokat. Azonban érdeklődtek az óra után kisiskolásokat tanító pedagógusok is, emiatt a fiatalabb korosztály számára is kialakítottuk egy foglalkozást. Az óra legfontosabb céljai között említhető az érzékenyítés. Még az óra tervezésekor arra számítottunk, hogy a téma sajátossága miatt leginkább protestáns felekezeti csoportok, esetleg egyházi iskolák diákjai fognak hozzánk érkezni. Azonban azt tapasztaltuk, hogy a valóság nem teljesen fedte az elképzeléseinket, a számos felekezethez tartozó csoport mellett több olyan csoport is érkezett hozzánk, amely tagjai nem egyházi szervezésben jöttek hozzánk.

Emellett természetesen nem tudhatjuk, hogy a csoport tagjai milyen vallásúak, gyakorolnak-e valamilyen vallást. Fontos célunk a társadalom különböző

identitású csoportjai közötti határátjárás – arra törekszünk, hogy a foglalkozásainkon résztvevő gyermekek és felnőttek, akár vallásos háttérrel rendelkeznek, akár ismeretlen számukra ez a közeg, érzékenyebbé váljanak a protestantizmus sajátosságainak, a reformáció következményeinek felfedezésére és megtapasztalására mai világunkban is. Célunk volt, hogy a foglalkozásokon megélt tolerancia a hétköznapokban is használható képességgé válva segítse a gyerekeket nem csak vallásos témákban. Az érzékenyítés mellett a legfontosabb célunk a különböző felekezetek megismertetése és a reformáció 500 évének folyamatként való bemutatása volt. Ezt különösen jól segítette a kiállítás, mely gazdag tárgyanyagával többek között éppen ezt a folyamatos fejlődést igyekezett bemutatni.

Az óra a kiállítás első termében kezdődött. Itt a kiállított képek segítségével (Utolsó ítélet ábrázolás, Szent Márton miséje, Napba öltözött asszony kép) a gyerekekkel közösen összegyűjtöttük, hogy mik voltak a késő középkori katolikus vallásgyakorlás legfontosabb jellemzői. Ezekből kiindulva megbeszéltük, hogy melyeket találhatták problémásnak a protestáns tanokat hirdetők. A diákok ekkor ismerkedhettek meg a témában legfontosabb nevekkel: Luther Mártonnal és Kálvin Jánossal.

A 2. teremben kiállított Bibliák segítségével a gyerekek megismerkedtek a nyomtatás fontosságával, annak a protestáns tanok terjesztésére gyakorolt hatásával. Ezt követően a kiállítás 2. termében minden gyerek kapott egy saját maga által választott feladatlapot. Három típusú feladatlap közül választhattak, mindegyik segítségével meg kellett találniuk egy fontos protestáns szimbólumot pl: galamb, kígyó, pelikán, unikornis, szarvas. A kisebbeknek csak be kellett rajzolniuk ezt a kiállításban megtalálható módon, míg a nagyobbaknak ehhez tartozó írott forrásrészletet, jellemzően zsoltárokat, énekeket is kellett értelmezniük. A következő feladatban a kiállításban is megtalálható evangélikus és protestáns liturgikus terek jellemzőit kellett összegyűjteniük. Miután önállóan megoldották a feladatlapot, a feladatokat közösen is megbeszéltük.

A gyerekek megismerkedhettek a korszakban használt legfontosabb vallásos

tartalmú szimbólumokkal, különös figyelmet fordítottunk a katolikusok által is használt szimbólumok és tárgyak protestáns átvételére, ilyen formában történő továbbélésére, illetve a különböző liturgikus énekekre.

Ezt követően a korszak liturgikus tereivel ismerkedtek meg, mise, illetve Istentisztelet közötti különbséggel egy drámapedagógiában is jól ismert játék segítségével, amely a diákok előzetes és az órán megszerzett tudására is épített. Ezt egy újabb játék követte. A drámapedagógiai játékokat minden esetben másként tartottuk meg annak érdekében, hogy a lehető legjobban illeszkedjen a feladat a csoporthoz. Volt olyan alkalom, amikor kisiskolásokkal az Erdéllyel foglalkozó harmadik teremben a protestáns mindennapok jeleneteit mutatták be a gyerekek, volt, hogy ezt több ének eléneklésével gazdagították. A nagyobbaknak többnyire valamilyen ünnepet, például a karácsonyt kellett evangélikus agy református szempontok szerint megszervezniük. Így a gyerekek a múzeumpedagógus segítségével közösen megismerhették többek között azt is, hogy hogyan éltek együtt a különböző felekezetek a 16–17. századi Kárpát-medencében. Ugyanakkor folyamatosan utaltunk a későbbi vallásgyakorlatra is, hogy valóban tudatosuljon a gyerekekben, hogy a reformáció 500 éve folyamatosan hatást gyakorol mindennapjainkra.

A foglalkozás közben a gyerekek változatos formában szerezhették meg a tudást. Az önálló feladatokkal, a választás szabadságával a protestáns szabadságot szerettük volna átélhetővé tenni számukra, míg a gyakori csoportmunkának köszönhetően megismerkedhettek azzal a közösségélménnyel, melyről gyakran mesélnek a korszakból származó források is.

Egyéb programok a kiállításban

Fontos megemlíteni, hogy a múzeumpedagógia foglalkozások mellett a múzeumandragógusokkal együtt kidolgoztunk egy élő interpretációs programot is a kiállításhoz. A formabontó Élő Múzeum program során valós történeti szereplők elevenedtek meg a kiállításban a vezetés során, személyes történetükön keresztül, testközelbe hozva a kora-újkori ember lelki vívódásait és így az egész korszak legfontosabb történéseit és kérdéseit átélhetővé téve. Élő múzeum programcsaládunk nagy sikert aratott, az előre meghírdetett teltházas programok mellett, több alkalommal kérték szervezett csoportok. Ezek a programok is kiválóan alkalmas arra, hogy kisebb-nagyobb gyerekek számára testközelből érzékeltesse a történeti múlt eltérő mivoltát, a korszak fő problémáit, az öltözködésbeli és szóhasználati különbségeket.

Összegzés

Mindent egybevetve az Ige-Idők: a reformáció 500 éve című kiállításhoz kínált múzeumpedagógiai programok sikeresnek bizonyultak. A foglalkozásokon

részt vevő diákok különböző oktatási módszerek segítségével mélyíthették el a tudásukat, kiteljesítve a kiállítás pedagógiai céljait is. Programjaink pozitív hatását azóta több ízben tapasztalhattuk, mikor múzeumpedagógusként újra találkoztunk azon csoportokkal, akik részt vettek egy-egy programon. A gyerekek megdöbbentően sok információt, tárgyat és összefüggést jegyeztek meg, amelyet aztán könnyen interpretálni is tudtak a pedagógusoknak. Munkánk gyümölcse ilyenkor érik igazán pirosra és mosolygósra és jelent motiváló erőt a további fejlesztési tervek véghezviteléhez és a problémák megoldásához.

Foglalkozások kidolgozásához felhasznált irodalom

Sz. n. (2016): *Bestiarium Zircense.* Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest.

Cesare Ripa (1997): *Iconologia.* Balassi Kiadó, Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest.

Falusi Iván (1995, szerk.).: *Didaktika: elméleti alapok a tanítás tanulásához.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Őze Sándor (1991): *"Bűneiért bünteti Isten a magyar népet": egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

Pál József (1997): *Szimbólumtár: jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest.

Shepherd, Rowena és Shepherd, Rupert (2004): *1000 jelkép. A művészetek és a mitológia világából.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest.

Takács Béla (1986): *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest.